

રઠીયાળી રાત

મંથા ક
બેરેલ્સ 'મથા'.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાહિત વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૨૭૮ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ અધ્યાત્મીય ૨૧૭

વિષય સંદર્ભ : ૨૨૭ : ૨

સોનાબદ્ સપ્તિત્ય ઢેલ્લી વલ્ ૨ : કુમલકે ૭

રઢીચાળી રત

સંપાદક
અવેરચક સોનાબદ્

મુદ્રણસ્થાન

સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

નકલ : ૨૦૦૦ * ઇ. સ. : ૧૯૨૫

— મૂલ્ય : આઠ આના —

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

પ્રકાશક

અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

સંસારના ઝેરી ઘુંટડાઓને
ઘોળી ઘોળી પી જનારી

ઝેરને અમૃત બનાવી
ગીતો રૂપે સંસારને પાન.રી

જગતની કાળી રાત્રિઓને
રઢીયાળી કરનારી

નિર્દેશી ને નિરશિમાની
ગુર્જર લલનાઓને

અ પં છુ

ઉપહાર

.....ને

.....

તિથિ

તરફથી

અનુક્રમ

ગીત	પૃષ્ઠ
૧ સાયમાની શીખ	૧
૨ આપમેલો કંથ	૨
૩ ધુવરાના રમનારા	૩
૪ સીતા રામ	૫
૫ જમવાનો કરાર	૫
૬ લાડકવાયી	૬
૭ ક્યા રમી આવ્યા	૭
૮ પ દેશમે	૮
૯ માનેતીની આખ	૯
૧૦ મગરન પાવતા	૧૦
૧૧ મનામણી	૧૨
૧૨ વાલ્યમના વળામણી	૧૩
૧૩ પરણાના પારખા	૧૪
૧૪ અમે ભા ભર :ભા	૧૬
૧૫ સુદામણ ને દુહાગણ	૧૭
૧૬ નો દીડી	૧૯
૧૭ રીસ મણી	૨૧
૧૮ અ જ ખેલો	૨૩
૧૯ શાની લોલ્યુ	૨૪
૨૦ મોરલાની માયા	૨૬
૨૧ દેવ્ય દળી	૩૦
૨૨ રસાઆને સાદ	૩૨
૨૩ બાળવેશના અખેલડા	૩૩
૨૪ ધણી ધણી હામે	૩૭
૨૫ હાલ્યા સાસરે	૩૮
૨૬ વીર અને દેર	૩૯
૨૭ ભેરીલાની લૂંટાલૂંટ	૪૦
૨૮ દીલી	૪૨

૨૯ વીરાને તેડા	૪૪
૩૦ લાલીનું મેણું	૪૫
૩૧ નણલ પરાણલા	૪૭
૩૨ વીરાને આગલે	૪૯
૩૩ જોગખ્યો	૫૦
૩૪ વીરાને વખડા	૫૨
૩૫ મોટા ખેરડા	૫૪
૩૭ નચદી જહોદણી	૫૬
૩૮ વાંછીયા	૫૭
૩૯ કુદરતની કમણી	૫૯
૪૦ વાંછીયા-મેણા	૬૦
૪૧ દીકરાની ઝંખના	૬૧
૪૨ કામણ	૬૨
૪૩ ઢીંકાઢીક	૬૩
૪૪ અંલકારોના ઉમળકા	૬૩
૪૫ પારવતીના પારખા	૬૭
૪૬ નચાબા	૭૦
૪૭ હરચંદ રાબા	૭૨
૪૮ બાળકો ભોગી	૭૩
૪૯ ઘોઘો ચઢવાણ	૭૫
૫૦ કચરો મેર	૭૭
૫૧ નારસંમળ	૭૮
૫૨ બાળા રંગાપા વીરા દોમલા	૭૯
૫૩ મેરખીની વારૂઆણ	૮૧
૫૪ સેનલ ગરાચણી	૮૨
૫૫ સોનાં લોહણી	૮૪
૫૬ મુજલમાન બન ભઈગી	૮૫
૫૭ મહમમ ખેનને કાપડું	૮૬
૫૮ જોખ મીઝી	૮૮
૫૯ પુલવાડીમાં દોપડો	૮૯
૬૦ નગર સાજરે	૯૦

૬૧ દાદુભા	૬૪
૬૨ મારી સાહેલીનું બેઠું	૬૯
૬૪ ગરબે રમવા આવે	૧૦૦
૬૫ ઘેર આવેને	૧૦૧
૬૬ ગુલાબી ગરબા	૧૦૧
૬૭ હીડિયો	૧૦૨
૬૮ રંગમાં રાખ્યા	૧૦૨
૬૯ છેલ્લે રમે ગેડી દોડે	૧૦૩
૭૦ લાલ લાલ જોગી	૧૦૪
૭૧ દોલણીય રે	૧૦૫
૭૨ મે'માન આવ્યા	૧૦૬
૭૩ સાયમા મોરા રે	૧૦૭
૭૪ મેલ્યને તીખારા	૧૦૭
૭૫ માયા ઉતારીને	૧૦૮
૭૬ કાલ્ય મલેમાં	૧૦૮
૭૭ સુડો પડ્યો	૧૦૯
૭૮ પાંદડી	૧૧૦
૭૯ બૂલી પડી	૧૧૦
૮૦ ટુંબડ સાવલ તેલની	૧૧૧
૮૧ ગિરધારી	૧૧૨

સુધારો : 'દાદુભા : પૃષ્ઠ ૬૪ : દાદુભા મહારાજ વજ્રસંગજના
ભાઈ નહિ, પણ પુત્ર થતા હતા.

ગીત ૬૩ (૨૬ી ગયેલું)

છુટી મોજડી

[મોરબીની વાણીઆણ અને જીવાજી ઠાકોરની ઘટનાને મળતો જ આ મોચણ અને કોઈ આલા ખાચર નામના કામબ્રદ કાઠી દરબાર વચ્ચે બનેલો પ્રસંગ છે. સ્ત્રીઓને શિયળનાં કેવાં ગુમાન હતા !]

પાણી ગ્યાં'તાં જીલણીઆં તળાવ રે,
ઓઠા બાંધ્યા રે આલે ખાચરે.

કે' તો મોચણ કાંબીયું ઘડાવું રે,
કે' તો રાખું રે રંગ મો'લમાં.

કાંબીયું તારી રાણીયું'ને ઘડાવ્ય રે,
મોચી મારશે રે છુટી મોજડી—પાણી૦

કે' તો મોચણ કઠલાં ઘડાવું રે,
કે' તો રાખું રે રંગ મો'લમાં.

કઠલાં તારી રાણીયું'ને ઘડાવ્ય રે,
મોચી મારશે રે છુટી મોજડી—પાણી૦

કે' તો મોચણ ચુડલીયું ઘડાવું રે,
કે' તો રાખું રે રંગ મો'લમાં.

ચુડલી તારી રાણીયું'ને ઘડાવ્ય રે,
મોચી મારશે રે છુટી મોજડી—પાણી૦

કે' તો મોચણ દાણીયું ઘડાવું રે,
કે' તો રાખું રે રંગ મો'લમાં.

દાણીયું તારી રાણીયું'ને ઘડાવ્ય રે,
મોચી મારશે રે છુટી મોજડી—પાણી૦

કે' તો મોચણ ટીલડી ઘડાવું રે,
કે' તો રાખું રે રંગ મો'લમાં.

ટીલડી તારી રાણીયું'ને ઘડાવ્ય રે,
મોચી મારશે રે છુટી મોજડી—પાણી૦

પરિચય

પ્રકૃતિનો પક્ષપાત

કુદરતે તો કે જે સમૃદ્ધિઓ આ ભરતખંડને પ્રાંતે પ્રાંતે છટે હાથે વેરી છે. કાશ્મીરને એણે સદાય લીલી અને લચકતી વનસ્પતિની ઓઢણી આપી; ખંગાળાને એણે પાણી પાણી કરીને પલાળી દીધું; મહારાષ્ટ્રને ગગનચુમ્બી કરોડો પહાડો દીધા, અને રાજપૂતાનાને બધી નાબૂકતાથી ભાતલ રાખી, નયું શરાતન જ એની નસોમાં ધરબી દીધું. એમ પ્રત્યેક પ્રાંતને તો એણે અડકેક ભતની જ બક્ષીશ કરીને ખીજ બધી વિભૂતિઓની કુલુપ આપી, ત્યારે લાડકવાયી ગુજરાતને તો કુદરતે બધુય થોડું થોડું ને પ્રમાણસર બક્ષ્યું.

પ્રકૃતિ માતાએ ઓઢાડેલી એ નવરંગ ચૂંદડીમાંથી ગુજરાતનું લોક-જીવન અલૌકિક રૂપે દીધી ઉઠ્યું. સૌરાષ્ટ્રની ખીણોએ અને ખળ-ખળતી નાની ડુંગરીઓ નદીઓએ પ્રેમશૌર્ય ખીલાવ્યું; તો તાપી, નર્મદા અને મહી નદીના રસાળ પ્રદેશે લાલિત્ય અને નાબૂકતા પોષ્યાં. એમ ગુજરાતના વહન પર કે જે રેખાઓ અંકાઈ ગઈ. કુદરતનો લાડકવાયો આ ગુજરાતી લોક-સમાજ ભાતભાતના રસથી ભીંજાઈને એવો તો ધન્ય બની ગયો કે એના કંઠમાંથી પંખીઓના કિલકિલાટ સરખું ગાન વહ્નવા લાગ્યું.

લોક ગીત

આ ગાન કયું ? ગુજરાતના પ્રેમાનંદ કે દયાજીમ, નર્મદ કે દલપતરામ અથવા તે! નાનાલાલ કે નરસિંહરાવ નામના જે કવિઓએ કાગળ અને કલમ લઈને રચ્યું, તે ગાનની આજે વાત થતી નથી. બલે એ આખું કવિમંડળ ચાહે તેટલાં મધુર ગીત ગાઈ ગયું હોય. આજ તો એવા ગીતની વાત થાય છે કે જેનાં રચનારાંએ કદી કાગળ ને લેખણ પકડ્યાં નહિ હોય; એ રચનારાં કોણ તેની જ કોઈને ખબર નહિ હોય; અને પ્રેમાનંદ કે નરસિંહ મહેતાની પૂર્વે કેટલો કાળ વીંધીને એ સ્વરો ચાલ્યા આવે છે તેની થે કોઈ કલ્પના કંઈ નહિ શક્યું હોય. એનું નામ લોક-ગીત. ધરતીનાં કોઈ અગમ્ય અંધારાં પડોમાંથી વક્ષાં આવતાં ઝરણાંનું મૂળ જેમ કોઈ કદાપિ શોધી શક્યું નથી, તેમ આ લોક-ગીતોનાં ઉત્પત્તિસ્થાન પણ અણ-શોધ્યાં જ રહ્યાં છે, અને તેટલી વિશેષ તાજાંબુખીમાં શોધકો ગરક થઈ ગયા છે. જગતનાં ઉત્તમ ગણાતાં કાવ્યને પણ અંટ તેવી આ

હબરો કંઠસ્થ કૃતિઓ ઉપર એના સરજનહારોએ પોતાનાં નામ નેડી દેવા નેટલો પણ મોહ ન રાખ્યો, એ કાંઈ આજના અદ્ય મનુષ્યોને માટે ઓછી વિસ્મયકારક ખીના નથી.

કોણે કોણે ગાયાં ?

ગુજરાતનો લોક-સમાજ ગાવા માટે તલસી ઉઠ્યો. એની કુંતેમાં જન્મ પાંખીઆ ટોક્યા વિના ન રહી શક્યાં, તેમ ગુજરાતનાં મનુષ્યો પણ ગાયા વગર ન અંપી શક્યાં. એના દરજ્જા ને મોચીએ સીવતાં સીવતાં ગાયું; ઘોળીએ નદીની બેખડોમાંથી પડછંદા જગાવી પોતાના વસ્ત્રને ધાયે ધાયે ગીતના તાલ બાંધ્યા; વણકરે શાળોના બટબટાટ સાથે પોતાના સ્વરો મેળવ્યા; ધાંચીએ પોતાના બળદને પણ રાગે ચડાવી પરાણુનો પ્રહાર કે જલનો ડચકારો ચે કર્યા ખના, એ થાંડલા પશુને ઉત્સાહિક કર્યો; ટીપણી ટીપનારાએ ગાતાં ગાતાં એવા હુલ્લાસથી ટીપ્યું, કે સો સો વરસ સુધા એ ધ્રાણાઓની કાંકરીઓ નથી ખસી; ખાણ ખાંપનારાએ ત્રીકમના ધા દેતાં દેતાં ગીત લલકાર્યા; મનદરોએ સૂંડલા સારતાં સારતાં સૂરો છડીને માથા પરનો ભાર હળવો કર્યો; ગારાવાળાએ પેડાંના ક્રીચૂડ ક્રીચૂડ અવાજો સાથે આલાપ મેળવ્યા. એ રીતે લોક-સમાજના ઉદ્ધર્મો અને ધંધાઓ પણ સંગીતાલયો બની ગયાં. લોકોનું જીવન હજુ કુલ જેવું થઈ ગયું. પોતાના સંતાપોમાંથી લોકોએ રાહત મેળવી.

અને લોકોનાં ઘર આંગણમાં એ ગીતો કેવી કેવી રીતે દાખલ થઈ ગયાં? ધંદી દળતાં ને છાશ ધૂમાવતાં સ્ત્રીઓએ પ્રભાતીયાં છેડ્યાં; સોતાં ને જાટકતાં સૂરો લલકાર્યા. નાથબાવાઓ રાવણહથથો લઈ લઈને, બટકું રોટલાથી રાજ થતા થતા, હંબરે હંબરે ઇતિહાસનાં, વૈરાગ્યનાં કે પ્રેમનાં ગીતો ગાતા ગયા; શરણાઈઓવાળાએ શરણાઈમાં, વાદીઓએ મોરલીમાં, ગાવાળોએ વાંસળીમાં અને કણુળી કોળીઓએ પાવામાં એ બધા સ્વરોને ઉતારી લીધા.

સ્ત્રીઓનાં ગીતો

પરંતુ આજે તો એ વિશાળ ગીત-સૃષ્ટિના એક ખુણાને જ આપણે તપાસી રહ્યા છીએ. એ ખુણા ગુર્જરી સ્ત્રીઓને ગાવાના રાસડા નામે ઓળખાતાં ગીતોનો છે. ગુર્જર નારીએ કેટલું કેટલું ગાયું છે ! એણે તો સીમન્તનાં ગીતોથી રાફ કરીને ગર્ભમાં બેઠેલા બાળકને ગીત-રસ પીવાડ્યો છે. પૃથ્વી પર પહેલવહેલાં એ બાળકના કાન મંડાતાં જ તેમાં માતાના મુખનું જ ગીતામૃત રેડાયું છે. એને નીંદરની લહેરો પણ માતાના

હાલરડાંમાંથી મળી છે. એ નહોતો નહોતો પણ માતાની સ્વર-ધારામાં બીંબતો હોય છે. એની રમતોનાં જોડકણાં પણ કોઈ અજાણી માતા-એ જ રચી દીધાં હોય છે. એ નિશાળે બેસે, જનોઈ ધારણ કરે, વરે, પરણે અને જગતમાં સંતતિની ભેટ ધરે, ત્યારે પણ જનેતાએ જ એના જીવનમાં ગીતોનાં અમૃત સીંચ્યા છે. આખરે એના મૃત્યુ ઉપર પણ માતાએ જે રૂદન કર્યું છે, તેમાં એ એણે વિલાપનું મર્મવેધક ગીત મૂક્યું છે. જેને જગતે છાજ્યાં કહીને નિર્ભા છે, તે માતાના હૈયાનું કરુણ-ગાન નથી તો ખીજું શું છે ?

રાસદા

પરંતુ આ પુસ્તકની મર્યાદા તો એ બધા પ્રકારો સુધી એ પહોંચતી નથી. આજ તો ગુર્જરી મહિલાઓએ એક વખત પેટ ભરી ભરીને માણેલી ‘રઠીયાળી રાત’નો પરિચય કરાવવો છે. આજ ઘણું ખરૂં તો એ રાત ભૂતકાળની જ વસ્તુ બનીને સાંભરી રહી છે. આપણા દર સમાજે અને આપણા જીવન-વિગ્રહે મળીને નારી જીવનનાં લોપ કરી નાખ્યો છે. એટલે આજની રાત્રીઓને રઠીયાળી બનાવવા જેટલું ચેતન્ય ગુર્જર રમણીઓમાં રહ્યું નથી.

રઠીયાળી રાત

કેવી હતી એ રઠીયાળી રાત્રી ? આકાશના ચાકમાં જ્યારે ચંદ્ર રાણી પોતાની કોટિ કોટિ તારલા રૂપી સહીયરોને લઇને જાણે કે રમવા નીકળતી, ત્યારે ગુજરાતની શેરીએ શેરીએ કુમારિકાઓનાં ને નવોદાન-ઓનાં જૂદો વળતાં. પુરુષવર્ગ કાં પોતી ગયો હોય, ને કાં પોતાની મંત્રીએ બેસી કાન મારતો હોય. તે યાજે લગ્નજી ગુજરાતણ કે પ્રગલ્ભા કાઠીઆવાડણનો કંઈ બેદાતા ગગનમાં રવરોનો ગખારો ચડતો કે

“સાધાજીનાં ઉંચાં મંદિર નીચા મોખા, જરૂંએ દીવા બળે રે લોલ,
“સાધા ગોરી ગરબે રમવા ચાલે, સાહેલી સહુ ટોળે વળે રે લોલ.”

કોણ કોણ સાહેલી ? અને કેવી કેવી રૂપાળી એ સાહેલી ?

“ત્યાં છે મારા રૂપસંગબાઈનો ગોરી, સુખડલે જામી જરૂં રે લોલ
“ત્યાં છે મારા માનસંગબાઈનો ગોરી, હાથડીએ હીરા જળ્યા રે લોલ
“ત્યાં છે મારા દેવસંગબાઈનો ગોરી, પગડીએ પદમ જળ્યા રે લોલ.”

એ ‘ગોરી’ શબ્દ તો જાણે કોઈ રસિકાઓનું ચિત્ર ખડું કરતો. એ રસિકાઓનાં લાંબા ચૌડાં, તે વળી વર્ણન હોય ? એના અકેક અંબની કાંતિ વર્ણવીને આખી કંકુવરણી કાયાનો બાસ કરાવી દેવાય. અને પછી તો ન આવેલી હોય તેવી ગોરીઓને તેડાં મેકલાય.

“હું ઉભી મારા ઓરડીઆને ખાર જો,

સેયરે આવે રે મુજને તેડવા રે લોહ.”

પરંતુ એમ કેમ જવાય ? ઉમંગ તો ઉઠજે છે. પણ પોઢેલાં વડીલોની આમન્યા કાંઈ લોપાય ? સૈયરો એનાં સહુ વડીલોને જગાડીને એ શરમાળ સુંદરીને રળ અપાવે છે. અંતે સાયળાની રળ લેવાય છે. ગારીને એના ઝીણા સાળુની ગાતરી બાંધી લેવા, હજવે કુદડી ફરવા, ધીરે તાળી પાડવા ને ઝીણે રાગે ગાવાની શીખામણ દેનારો સ્વામી અપૂર્વ હેતથી ઉભરાતો હશે ! અને ગાખમાંથી એ પાતળી લજ્જતવતીને એ ટાણે રમતી દેખીને એનું જીવન ધન્ય બનતુ હશે.

એવી એવી ગારીઓ એકઠી થાય, ઓઢણાંની ગાતરી વાળી છાતી પર અકેકે કે બખબે ગાંઠા વાળે, પછી બાન ભૂલે, ધરતીને ધૂળવે, ગગનને ગળવે. પચાસ પચાસ હાથના તાળોટા પડતા હોય પણ જાણે કે એક જ સુંદરી ગાઈ રહી છે તેવા અચૂક તાલ જળવાય. નદીના બહેન જેવી સરલ મૃદુતાથી એનો કંઠ-સ્વર બહેવા માટે, બહેન વૃદ્ધે જ નહિ, મીઠાશ ટપકતી જ રહે. ગળાના સાતપડા ગળણામાંથી ગળાઈને જાણે ગીતની ધારા રેલે. એ વખતે આકાશ અને ધરતીની સૃષ્ટિ શું એક નહોતી થઈ જતી ? ચંદ્ર અને તારાઓ શું એ રાસડાનાં મુંગા પ્રેક્ષકો નહોતાં લાગતા ? વાયરા થઈ જતા એ શુ દેવળ કલ્પના જ હતી ? હતી તો કલ્પના, પણ રમણીય સત્ય લાગતું. સત્ય વસ્તુ-સ્થિતિને ચોડીવાર મિથ્યા માની દેવાનું મન થતું. પ્રેક્ષકોનાં મન રંજન કરવા કે સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવાની વાંછના માટે ચોળચેલા એ જલસાઓ નહોતા, પણ પોતાના ઉમળકા ડલવવાની, જીવનનાં સુખદુઃખ હસી કે રડી કાઢવાની, કલાને જીવનમાં ભરી લેવાની, એટલે કે નિબનંદની એ રમતો હતી. માત્ર અજવાળી રાત્રીઓના જ એ આનંદો નહોતા. જે પ્રાંતની અંદર કૃષ્ણ જેવા પ્રેમાવતારે કાળી કુબળને ખીજ સોજ સો સુંદરીઓથી ય વધુ બહાલી ગણી, તે પ્રાંતની નારીઓને તો રચામ વર્ણાં મનુષ્યોમાં ય સુંદરતા જેવાની દ્રષ્ટિ હતી, “કાળી કામણુગારી” લાગતી; અને તેથી જ કૃષ્ણપક્ષની કાળી ઘોર રાત પણ ગુર્જર સુંદરીઓને તો રડીયાળી જ થઈ પડી અંધકારમાં ચાંદરડાં અધિક તેજસ્વી જણાતાં. કુદરતના કાળા પછેડામાંથી રાત્રીનું મોઢું વધુ રહસ્યભર્યું ને રસભર્યું દીસતું. જગતની કહરપતાને પણ એ કાળાશ છપાવી રાખતી. બાકી તો કાળાશની એ બધી ભયાનકતાને આ સુંદરીઓ પોતાના સૂરો વડે જ રડીયાળી બનાવી દેતી.

એ શસડા કયાં ?

સાગર વલોવાયા તેમાંથી વિષ અને અમૃત જેવાં ફેંકે રત્નો ની-
કળ્યાં. મહીડાં વલોવાય છે તેમાંથી માખણના પાંડા ઉતરે છે. તેવી
રીતે સ્ત્રીઓનાં હૃદયમાં જ્યારે સુખ દુઃખ, આશા નિરાશા, હર્ષ-ગ ૩
આઘાત જેવી કોઈપણ બળવાન હર્ષિ રવાઈને રૂપે ધ્રુમવા માંડી, ત્યારે
તેમાંથી આ શસડા નીકળ્યા. નજીવા ૩ મહત્ત્વના, જેટલા જેટલા મનોભાવો
નારી-હૃદયે અનુભવ્યા હશે, તેમાંનો એકેય મનોભાવ ગીતમાં ઉતર્યા
વિનાનો નથી રહ્યો. કેમ રહી જાય ? નિખાલસતાના એ દિવસો હતા.
હૈયુ દબાવીને દંભ કરતાં આવડતો નહોતો. દરેક મનોભાવ જીવનમાંથી
આપોઆપ કુટી નીકળેલો હતો. અને એ expression-હચ્ચારણ
શોધતાં હતા. સ્વરોની અને રાખોની શી રમ્ય નકસીમાં એ અંકાઈ
ગયા ! બરથારે ધરની નારી સાથે રીસામણા લીધાં હોય, મણાં માયા
હોય, અખોલ્લો આદર્યા હોય, એ વાતનું મહત્તર દંપતિ-જીવનમાં કાંઈ
જેણું તેણું હોતું. એની બધી કુદરતા કવિતામાં ઉતરતાં મહાન બની ગઈ.
કોરતા બધી કંઠણ રસમાં ભીંજીને પ્રવાહી બની ગઈ. એનું સામર્થ્ય
આ સ્ત્રીઓના કવિત્વમાં દેખાય છે પુરુષોની સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની ઇર્ષ્યા,
આશંકા, અગર પ્રીતિ, જે કાંઈ હો, તે! શસડા વાટે પલંગવા માડતુ
સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કે જટામાં જટો ભાવ પાણુ જોરદાર કાવ્યમાં આ
સ્ત્રીઓ ઉતારી શકી છે. જહાણોના નિવેગન અને અવસાન ગાઈને
તો સ્ત્રીઓએ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે. બાર બાર વરસે થર આવનારો
રજપૂત ધરમાં પોતાની ધરનારને જોતો છે. પાણુ એ 'પાતળી પરમાર'
જડતી નથી. પાપળી માતાએ એની હત્યા કરીને લોહીભીની એની
ચુંદડીને નેવે લટકાવી છે. પુરુષનો સંયમી પ્રેમ એ જમાનાની બધી ય
આમન્યાને લોપવા જેટલો હુમ બને છે. લાગણી ગમાવી શકતી નથી.
માતાએ વારે વારે બહાનાં બતાવ્યાં છે. હોડા હોડા એસીને હાથીઆર છોડઃ
હમણાં દળીને આવશે : ખાંડવા ગઈ છે : ધોવા ગઈ છે : અરે માડી !
એમ તે કેમ હાથીઆર છૂટે ? નદીએ અને નહેર, ધાંટીએ ને રથડે,
અને ખારણીએ ખારણીએ રજપૂત કરી વળ્યા પાણુ કયાં યે

“ નો દીડી પાતળી પરમાર રે જડેલ મા

મોહુંમાં દીવો છગ બજે રે ”

આખરે એ નેવે તે નવરંગ ચુંદડીનો બેદ કુટી ગયો. એ પતિની
વેદનાને આજનો કવિ કેવી રીતે માપત ? કેટલા નિઃશ્વાસ અને હૃદ-
ગાર કહાવત ! કેટલાક તો લાંબો લાંબો વિલાપ લખીને એમાં
રતિ-કીડાનાં યે બેહુદાં સંભારણાં મુકી કંઠણરસનો ઘાત કરત. પણ

ચાંદી તો એ વેદનાને શબ્દો આપનાર કોઈ નારી હશે. એને ખબર હશે કે બહાલું મરે ત્યારે સાચા પ્રેમને શી લાગણી થાય. મરનારનાં વસ્ત્રો વીંખવાનું મન થાય. વસ્ત્રો જોઈ જોઈ વેદના વધે. એનાં બચકાં વીંખાય. કદાચ એ બચકામાં કંઈક કાગળ ચીઠ્ઠી પરેલ હશે ! ‘પાતળી પરમાર’ના બચકામાં શું હતું ? કાગળની કટકી એ નહોતી. પણ કાગળોના પાનાં ને પાનાં પણ કદી ન દાખવી શકે તેવો પ્રેમ દાખવનારી ‘કારી’ દીલરી અને ‘કારી’ ઓઢણી હતી લોક-ગીતની રચનારીએ માત્ર “કારી” શબ્દમાં જ એ બાર બાર વરસભર ધારણ કરેલા શણગારહીન શિયળવ્રતનું ને એ ત્રિયોગ-વેદનાનું માપ બતાવ્યું. ‘પાતળી પરમાર’ કેને માટે શણગારો સજો ? સ્ત્રીઓનાં વસ્ત્રાભૂષણો તો સૌભાગ્ય-ચિન્હો છે. ઉપભોગની વસ્તુઓ નથી. એ ‘કારી’ કપડાએ પાતાની મુંગી વાળીમા બધુ એ કહી દીધું. અને એવી વાળીને સમજનાર ભરથારે બધુ એ સમજ લીધું.

એમ હરકાંઈ રાસડો તપાસીએ તો તેમાં શબ્દે શબ્દે ધ્વનિ છે. ઉમળકાનાં અલ્પમાપી દબાણ છે. અને જેટલાં વધુ દબાણ, તેટલી જ વધુ એની ધાયત્ત કરવાની તાકાત છે. ધનુષ્યની કમાન જેટલી વધુ જેરથી ખેંચાય છે તેટલા વધુ લેગથી એનું તીર છોટે ને મર્મના મધ્યબિન્દુ વીધે, તેવી ભુક્તિ આ આ ગીતોમાં જેવાય છે.

એક જ ગામમાં સાસરીયું ને પીયરીયું : ધોળુ દિવરો દીકરી મા પાસે ગઈ. માએ સુખદુઃખના સમાચાર પૂછ્યા. દીકરી વધુ કાંઈ ન બોલી. માત્ર એક જ નિરાસો મુક્યો કે

“સુખના વારા તો માઠી વહી ગયા;

“દુઃખનાં ઉગ્યા છે લીલાં જાડ જો,

“કવળા સાસરીમાં જીલવું.”

ત્રીજું એક માનવી સંતાઈને ઉભું હતું તે આ સાંભળી ગયું. બીજું તે કાણ હોય ? ચુગલીખોર નણુંદબા. અરર ! આપણાં ‘મોટાં ખારડા’ ને વહુએ વગોવ્યા ! ‘આખા કુટુંબમાં વાત વિરતરી ગઈ ઘણા દિવસથી બળીઝળી રહેલા ‘પરણ્યાજ’ના કાન ભંભેરાયા. કંકાસ જોઈ જોઈને હારી ગયેલા એ બાપડા પુરૂષે અફીણ ઘોળ્યાં. પોતાની ને પત્નીની વચ્ચે જલકતી વાટકી ધરી. જડબાં ઝાલીને પાછાં કાં ન દીધું ? પછાડાને છાતીએ કા ન ચડી ખેડા ? ગળું દાબી દેતાં ન આવડયું ? ના, ના. એ તો સમદુઃખી હતો. દૈત્ય નહોતો. એ તો બલિદાન દેતો હતો, ભક્ષતો નહોતો. એણે કહ્યું :

• ખીલો ગોરી, નકર હું ખી ભઉં જો. ”

અને એણે કહેનાર ભરથારની ‘ગોરી’ કેટલી વાર લગાડે ? શી દલીલ, શી આજીજી કરવા બેસે ? લાગણીઓના કેવા બળવાન પડવા પડતા ! “ઘટક દહને ગોરાં ખી ગયાં.” અને આવતે ભવ પણ એ જ પતિ મળજો, એવી ગુપ્ત પ્રાર્થના સચવાડે, લગ્ન વખતનું ઘરચાણું લઈને ગોરીએ સોડ કાંસી ! મરતાં મરતાં એ પરાણી ગઈ. એના મૌનમાં જ આ રાસડાની રચનારીએ કરેલો કાળો રેડી દીધાં છે.

એવી ઘટનાઓ તે દિવસ બનતી. પણ બનીને રાસડામાં ઉતરી જતી. એ વખતના સમાજનો ઇતિહાસ પ્રત્યેક રાત્રે સજીવન બનતો. આજ સુધી એવી ઘટનાઓ ચાલુ છે. પણ આજ એનાં કાળો નથી રચાતાં. રચાય છે તો તેની રેખાઓ કુટલી નથી. કેમકે માનવીએ પોતાના અંતર્યામી કલાકારને મુંઝવી માર્યા છે.

એ પ્રમાણે જ કુટુંબ-સંસારના જુદા જુદા સંબંધો આવાં સુરેખ ગીતોમાં ચીતરાઈ ચૂક્યાં છે. નાણુંદ અને ભોળાંદ વચ્ચેની કુદરતી ઇર્ષ્યાખેરી, સાસુ અને વહુ વચ્ચેની ઘડાપીટ, ભાઈ અને બહેન વચ્ચેનાં હેતપ્રીત, બહેનનું સહજ સહજમાં દુભાય તેવું આણું બનેલું હેયું, દેરાણી જેઠાણી વચ્ચેના વાદવિવાદ, સંતતિ વગરની નારી પર વરપ્રતાં વાઠીઆ મેળાં, દીકરાની અબળખા, વજ્રાલંકારનાં ટોડ, વગેરે સેંકડો વાંતા તે વખતના સારા અને માડા કુટુંબ-ચિત્રની રેખાઓ બતાવે રાસડામાં ઉતરી પડી. ચિત્રો જ આલેખાઈ ગયા. દિવસ-ભર ભોગવેલાં જે કંઠેર દુઝો, તે રાત્રીએ રાસડાઓમાં નીનરીને મધુર સંવેદનો બની ગયા. અને માત્ર વિલાપો જ નથી થયાં. માર્મિક વિવેક કરવામાં પણ આ રાસડાની રચનારીએ અને આંટા તેવા કવિઓ આજી જ અવતર્યા છે. એ થોડા નમૂનાઓ આ સંગ્રહમાં આપ્યા છે. પ્રત્યેકનું પૃથક્કરણ કરવાનો અવકાશ નથી. વાચકની રસવૃત્તિ જ તે બધાંત મર્મો વીણી લેશે.

એમ દંપતિ-જીવન ગવાયું, કૌટુંબિક જીવન કવિતામાં ઉતર્યું, તેજ રીતે સ્નેહ-જીવનનો શૃંગાર રસ પણ એટલી જ તીવ્રતાથી ગવાયો. એ શૃંગાર ગવાયો પોતાના જીવન વિષે, પણ ચડી ગયો રાધા-કૃષ્ણને નામે. વિશેષગના મહિનાઓ ગવાયા, સૂની સેજલડીની વેદનાઓ ગવાઈ, ગોપીઓને નામે અભિસાર ગવાયા, રીસામણાં અને મનામણાં પણ એ પ્રભુને આરોપાદને ગવાયાં. એના આખા વિભાગ જ નરાજો અને બહોળો છે. એમાં આપણા અસલી કોઈ-સંસારની નબળી

આરિચ-નીતિની પણ તસ્વીર હોઈ છે. પણ સલજ્જ અને સુમર્યાદ શૃંગાર એની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલા છતાં સ્ત્રીઓને મહોંએ ગવાઇને કેરું રમણીય અને માર્મિક રૂપ ધરે છે તેની વાનગી “ક્યાં રમી આવ્યાં !” એ રાસમાં દેખારો.

ગામ અને દેશનો ઇતિહાસ પણ ગીતોમાં ગૂંથાઈ ગયો. પુરાણોની સુંદર કથાઓ પણ માણસોને મુખેથી સાંભળી સાંભળીને સ્ત્રીઓએ “પોતાના રાસોમાં તેનું દોહન કરી લીધું”. ગામના અને દેશના શુરવીરોને એણે શૂર ચડાવ્યાં, વીર-મૃત્યુ બહોરનારાનાં એણે ગીતો વડે શ્રાદ્ધ સાર્યાં, અણલખ્યા ઇતિહાસને કંઠસ્થ કરીને સજીવન રાખ્યા. બહારવટીઓનાં પરાક્રમો અને સિતમો એવી જ બહાદૂરી ભરી ભાષામાં ઉતરી ગયા. કેવી એ ભાષા ?

“કુમરે કુમરે કાદુ તાપ હારા.

“હાડ ગોળાની વાગે ઠારમકેર રે

મકરાણી કાદુ,

“બૂની વસતી જમદાર માર્ય મા.”

તે વખતે વર્તમાનપત્રો નહોતાં. પુસ્તકો વાંચનારો તો એ વર્ગ નહોતો. લેખકોની જરૂર નહોતી પડી. એ બધી ગરજ આ રાસડા વડે સરી જતી. સમાજના જીવનમાં જે જે હાસીજનક કે તિરસ્કરણીય વાતો બનતી, તેનાં ટોળ ચિત્રો-કાર્ટૂનો પણ રાસડામાં જ અંકાયે જતાં. દીવાનોના જીલ્લમ, રાજાઓની કુદૃષ્ટિ, અધિકારીઓની રૂઝવણી, અદાલતોનાં ન્યાય નખરાં : એ બધાં ટપોટપ રાસડાનું રૂપ ધરતાં. આખા સમુદાયમાં ગામડે ગામડે એ રાસડા પ્રવાસ કરતાં, લોકમત કેળવતો અને મોટા અમરબંધીઓની પણ આબરૂ ધૂળ મળતી. મોરખીની વાણીઆગે જીવાળ કાકોરને સંભળાવેલા જવાબો એના નમુના જેવા છે. ‘મઠયમ બહેનને કાપડું’ અંગ્રેજી અદાલતોની બવાઇ ખુલ્લી પાડીને ક્યારનાં ચે, વર્તમાનપત્રોના જન્મ પહેલાંનો કાલુ બાંજુ ક્યારનો ચે આપણા લોક-સમાજને એ શિક્ષણ આપી રહ્યો છે !

લોક-જીવનમાં તો જે જે નવા પ્રવાહનો ખળકા આવતો તેની નોંધ રાસડા રૂપે તાબડતોળ લેવાઈ જતી. મુસલમાનોનું આક્રમણ અને તેની સંસ્કૃતિની છાપ પણ રાસડાઓમાં પડી છે.

એક જ વાક્યમાં સમેટીએ તો આ ‘રઢીયાળી રાત’ના રાસડાઓ લોક-સમુદાયના જીવનની સાચી, સુરંખ, સંગોપાંગ, તસ્વીરો છે. એ પ્રત્યેક રાસડામાં લોક-જાગણીઓના સચોટ ધ્વજકારના પડધા છે.

એમાં તે સમયનાં પશુ પંખીઓ બાળે કે માનવ સુખદુઃખનાં સમ-
ભાગી થઈને વિચરતાં દેખાય છે. વનસ્પતિ પણ માનવ તમા સાથે
અનુકંષા બતાવતી હોય છે. એ વૃક્ષો ને પશુપંખીઓ કોઈ અણુદીઠ
સૃષ્ટિમાંથી કેવળ કવિતાની શોભા માટે, કેવળ પ્રજાના પાલન ખાતર જ
નહોતાં આણુવામાં આવતાં. એ બધાં તો મનુષ્યાનાં નિત્યનાં સહચરો
હતાં. કેવળ સુંદર સુંદર વસ્તુઓનું જ રથાન સાહિત્યની અંદર હોઈ
રાકે એમ પણ નહોતું. કારેલી, વૃંખડી અને તાંદળીઓ : મીની, ફત્તો
અને કાગડો : એવાં પ્રાણીઓ હલહું વધુ સ્વાભાવિક રથાન, આ સાચાં
સંસાર-ચિત્રોમાં પામતા અને એ ચિત્રોની અપૂર્ણતા પૂરતાં. દેવ અને
દેવીઓ પણ આ દુઃખીયારી દીકરીઓના સંસારમાં સાંત્વન દેતી,
દાદા ફરીયાદો સાંભળતી ને પ્રાર્થના પૂરી કરતી દેખાય છે.

પહેરવેશ

એવા રસભરપૂર રાસડાને ગાવા માટે જેમ સુંદરીઓનાં ગળાં
મીઠાં હતાં, ધારેલી અસર ઉત્પન્ન થવાનારા ઢાળ જેમ એ ગળામાંથી
જન્મતા, તેમ એના હાથ પગની અંદર પણ એ ઢાળો અને તાંત્રોની
સાથે એક સ્વસ્થતાની કળા હતી. લોહીનું રંગ બિન્દુ તાલને અનુસરતું
હોય ત્યાં હાથ પગની તો વાત જ કર્યા કરવાની રાત્રી ? અને એ અંગ
અંગોના આવા સુંદર એકચર્યા બીજું એક પહેરવેશનું બળી જતું.
લોક સમુદાયની નારીઓ હજુ ૫૦ જે લેંગા પહેરે છે. તેનાં ઘેર
જેઘને આપણે વિસ્મય પામીએ છીએ. એમાં કપડાંની હડાકગીરી
માની લઈએ છીએ. વાસ્તવિક, પૂર્વે તો એ હડાકગીરી નહોતી. રાસડા
ગાતી વખતે સુંદરીઓનાં શરીર ઢિલોળે ચડતાં, તે સાથે એ ઘેરદાર
ધાધરા પણ બુલી હોતા. પગ અને કમર ઉપર એ બંધનોરૂપ
ન બનતા, હલટા નૃત્યને વધુ બહલાવતા. વાદાબુને એના શઠ
જેમ વધુ વેગ આપે તેમ આ ઘેરદાર પહેરવેશ પણ
રાસડાઓને ગતિ આપતો. છતાં અંગોની એળ તો પૂરેપૂરી ઢાંકતો.
આજનાં શિષ્ટ ગણુતાં સાંકડા ને અપોચપ વસ્ત્રોમાં એવો મલાળે નથી.
કમરથી નીચે જેમ આવો બુલતો પાશાક જરૂરનો હતો, તેમ કમરની
ઉપર પાછું કસકસતું વસ્ત્ર જેઘથી, કે જેથી હાથને મોકળાસા મળે અને
છાતી ટકાર રહે. માટે જ ચારે છટે છેડે બુવતાં આઠણાને તેઓ છાતી
ઉપર બાંધી લેતાં. છેડા સિવાયનો બધો ભાગ બન્ને બાજુએ બુલી
પડીને પીઠના ઉપર કમાનવાળા ચડદાનો આકાર ધારણ કરતો. એ
બધોમાં કેવળ સગવડ જ નહિ, પણ કળા હતી. જુજિદાર ગોઠવણ
હતી. નજરે જોયે જ એ જુજિ સમજી શકાય.

હાથમાં ઝીણી, કેવળ નાનકતાએ દેખાવ કરનારી બંગડીઓ નહોતી. પણ રાસડાના રવરે સાથે રણગણી ઉઠે તેવાં તાકાતદાર, ધુધરી-જીત ધરેણાં હતાં. પગમાં રૂપાનાં કડલાં અને કાંપીઓ હતાં તે પ્રત્યેક ઠમકાની સાથે પરસ્પર અથડાઈને રણકતે! સ્વર પૂરાવતાં. આંગળીમાં અણવટ અને વીંછીઆ હતા તેનો અવાજ પણ નજીકે અલંકારોના 'સા રે ગ મ પ ધ ની સા'માં એક રૂપ બની જતો. માથે પહેરાતી ડામણી, કાને હીંચકતી પાંદડીઓ અને કંઠમાં હીંડળતા વિધવિધ હારોની કરામત પાછળ પણ જીવનના આ નૃત્યની-આ 'રઠીયાળી રાત'ની દૃષ્ટિ હતી. એની શોધ કેવળ નાનકતા અને નિરંદેશ દાઠમાં માટે નહોતી થઈ.

આજ એ લોક-સમુદાયના પુરૂષવર્ગનાં ઘેરદાર કેડીયામાં પણ એજ જીવિત રહેલી છે. કૃષ્ણના વાધાનો જ એ અરઘો અરઘ રહેલો અવશેષ છે. ગરબી લેતી વખતે એ કેડીયાં પણ કેવાં ભૂલતાં જાય છે ! પાધડીનાં છટાં છાંગાં અને નાડીનાં ઘુંટણ નીચે ઢળકતાં, નવરંગી હીરના કુમકા પણ એ રાસકીડાનાં રૂપાળા અંગો હતા.

ગરબો

નવરાત્રીના ગરબાની કલ્પના કોઈએ તપાસી છે ! કેટલી મરત એ કલ્પના છે ! આપણે છુદ્દ ગણી કાઢેલી સ્ત્રીઓએ કરેલી એ કલ્પના છે. 'ગરબો' બીજા ક્યાંય, કોઈ પણ દેશમાં કે ગુજરાત સિવાયના કોઈ પણ પ્રાંતમાં સરજાયો નથી. માટીના એક નાનકડા ને નજીવા વાસણમાં દીવાના પ્રકાશને પૂરી દેવો, અને પછી સો સો છિદ્રો વાટે એનાં કિરણોને રમતાં મેલવાં : એમરે ફરતી, તેજ અને છાયાની જળીઓ છવાઈ જાય ! પ્રકાશનાં જાણે મોતી પરોવીને ગાલીયા અંદરવા પાથર્યા હોય ! કિરણોની કેવી રમણીય કુલંચૂંથણી ! અને એ ગરબો પોતાને માથે મૂકીને કન્યાઓ જ્યારે ચાલે ત્યારે તો પ્રત્યેક માથા ઉપર અકકેક આકાશ ખડું થાય. કેટલાંય આકાશો જાણે કે નાનકડાં રૂપ ધરી ધરીને ધરતી ઉપર રમવા ઉતરી પડ્યાં હોય એવું લાગે.

પણ ગુજરાતી સ્ત્રીઓની કલ્પના તો એથી થે વિશેષ મરતી ખેલી શકી છે. ગવાયું છે કે

“મથમીથી પાવાગઢ મોટો રે,

“મા તમે શાના હાથા વાદ

“વીંછી રમણુ ચડયો રે લોલ.

અથવા •

“માજી તમે મરથે રમવા આવો,

જાવાનો મા કાળકા રે લોલ.”

પહાડોના ારાખર પરથી દેવીએ જ્યારે સોજે શણગાર રાજ્ય સેંધલે સીંદુર પૂરી અને માથા ઉપર ગંભવર ગરબા માંડી .માંડી રાસડા રમવા ઉતરતી હશે, ત્યારે એ કાળી રાત્રીએમાં જોકાર અજવાળાં છવાતાં હશે, જોગમાયાઓનાં વિરાટ વજ્રાલંકાર ઝળક ઝળક થતાં હશે, અને પહાડોનાં હૈયા વીધે તેવા સૂર છૂટતા હશે એમાં ય પવન પોતે વીંઝણે બનીને ફરકતો હશે. એ ભવ્ય કલ્પના આપણી ખહેનોની હથેલીમાં તો રમકડાની પેઠે અહોનિશ રમી રહી હતી. એ કલ્પનાની બાથમાં વિરાટ સ્વરૂપો પણ સમાઈ જતાં અને નાનકડા ભાવો પણ નાચતા ગરબો વિરાટ છે અને નાનકડા પણ છે. ગરબાની કલ્પના અજોડ છે.

રઢીયાળી રાત્રીનાં જંગમોમાં આ ગરબાનું સ્થાન, દેહમાં આત્માના સ્થાન જેવું મહત્ત્વનું છે સુંદરીઓનો અંતર્યામી પોતે જ ભણે ગરબાનું રૂપ લઈને આખા વૃંદાવી વચ્ચે બેસતો અને એના હૃદયસંકેતે આકંદનો અબોલ સાક્ષી બળતો.

એ સર્જન શક્તિના અવશેષ

સ્રીઓની આ અપૂર્વ સર્જન શક્તિનો હજી યે છેક તો લોપ નથી થઈ ગયો. એટલું ખરું કે હવે એના છિન્નભિન્ન જીવનમાં, લાગણીઓના પડવા અગાઉના જેવા સ્પષ્ટ પડતા નથી. ઉર્મિનાં એવાં બળ તો આ યુગમાંથી જ ઓસરી ગયાં છે. આકાંક્ષાની તીવ્રતા અને વેદનાની ઉમ્મતા હણાઈ ગઈ છે. એટલે યુગ પોતે જ કવિત્વહીન બન્યો છે. છતાં કવિતાના કોઈ કોઈ ચમકારા ક્યારેક ક્યારેક દેખાઈ જાય છે. આ સંમ્રહમાં જ અવી ઐતિહાસિક કૃતિઓ શામિલ છે, કે જેને રચાયેાં બહુ સમય નથી ગયો. એના ઉપર અમરતાની છાપ છે ઉપર ત, કુંડલાની નાવલી નદી થોડાં વર્ષો પર દેલી હતી તેનો કોઈ રમણીએ રાસડો નેડયો છે. તેમાં એક કલ્પના આવે છે:

“ જહસ્તા દીવડા બળે મોલમા રે લોલ,

“ મોલમા બેઠી મેમણીઆણી જાય જો

“નાવલી રેલો ને તાણ્યા કુંડલા રે લોલ”

બળતા દીવા સાથે મેઢીઓ તણાવી જતી હશે, અને એમાં બેઠી બેઠી મેમણી સ્રીઓ કળેજાટ કરતી હશે, એ અવરાતના જળપ્રલય વખતનું કેવું કશું અને ચોર છતાં રમણીય દૃશ્ય હશે ! સ્રીઓની કલ્પના એટલે સુધી આ યુગમાં ચે દોડી લઈ.

૧૯૧૬ના વર્ષમાં સામળદાસ કોલેજના હાત્રાદયની પાછળ એક રાત્રીએ રાજકી આલતા હતા, તે દિવસનો એક સ્વર મગજમાં હજી ચાંલ રહ્યો છે કે:

“જોડના સાહેબ,

“જરમર છતી વેલેરા આવજો”

એ પંક્તિમાં વીર-પૂનનો પ્રાણ ઠંભવાયેલો લાગેલો હતો કેટલે જોરાવરાસંદભ મહાપુરુષમાં સીધાવેલા તે પ્રસંગ એ રાસડામાં તદ્દન સાદી રીતે મુકાયો છે. તેમાં

‘હીધા’ ધુસાને હીધા ખાખળા,

“હીધા છે કાંઈ જડાઈના દરેસ રે

જોડના સાહેબ—જરમર૦

“હીધી કીટલી ને હીધી કોથળી,

“હીધાં છે કાંઈ જડાઈનાં હથીઆર રે

જોડના સાહેબ—જરમર૦

એ રમૂજ ચિત્ર આવે છે. પછી તો રાજમાતાએ

“હીધાં ચાંદલા ને ચોડયા ચોખલા,

“હીધાં છે કાંઈ સરીકળના મળ રે

“જોડના સાહેબ—જરમર૦

અને ત્યાર પછી તેા ચોદ્દાની માતાએ અને બહેને રણમેદાન ઉપર આશિષોના ને પ્રોત્સાહનના કેવા કાગળો ખીરેલા હતા, તેનું બ્યાન આવે છે બલિદારી તેા એ છે કે આખા રાસડામાં ક્યાંયે એ જુદાં પડતું સ્વજનોના નિઃશ્વાસ, વિલાપ કે તલસાટનો હલ્લોજ નથી થયો. સંપ્રિત કાળના કોઈ નાટ્યકારને હાથે જો આવી ઘટના પડે તેા એ વિદાય લેતા ઘડવૈયાન છાતી ઉપર એના આખા પુત્રપરિવારને માથાં ઢાળીને હીખકા ભરતા ને ઝાલી રાખતાં વર્ણવવાનો લોભ એ નાટ્યકાર ન છોડી શકે. પરંતુ લોક-ગાતનાં રચનારાંને તેા સાચા યુરાતનની સપ્રમાણતાભરી વિવેકદૃષ્ટિ હતી. એ વિવેકદૃષ્ટિએ એમની કલ્પનાઓને સદા કાલુમાં રાખેલી દેખાઈ આવે છે. એકેય રસનો કે લાગણીનો અતિરેક એમણે ક્યાંય આલેખ્યો નથી.

રાણપુર ગામના કોઈ દરબાર માધુભાએ કોઈક દિવસ દીપડો માર્યો હતો. એટલામાં તો બીરપૂજના સંસ્કાર ભગી ઉઠ્યા. પ્રભની માતા બહેનોએ મધુર સ્વરનું પદ બોલી કાઢ્યું :

“વારે માધુભા વાંકિડલી ફેળવાળા.

“માતા નાનીબા પૂછે માધુભા,

“કેમ કરી દીપડાને માર્યો માધુભા,

વાંકિડલી ફેળવાળા

“ગેડાની ઢાલે ને સોનાની છરીએ,

“રૂપલાનો ગેદીએ માર્યો માધુભા,

‘વાંકિડલી ફેળવાળા.’”

આમ હજુ યે નાનો મોટો ઇતિહાસ લખાય છે. પણ ખીજ સર્વનરાજી તો મૂર્છાવશ થઈ છે. યુગ ને પક્ષે તો હમણાં જ એ શક્તિ ભગી ઉઠે.

લોક-ગીતનાં સૌચન

ગુજરાતના રાષ્ટ્ર સાહિત્ય પર આ કંઠસ્થ રાસડા અને ગરબા ગરબીની છાપ બહુ ઘાટી પડી છે. પ્રેમાનંદ, દયારામ અને નર્મદની કવિતામાં એનાં દીપાં ટપક્યાં છે.

એ રોજ રોજ આવતી ‘રઢીયાળી રાત’ આ નવા યુગમાં આસ્તે આસ્તે અનિયમિત અને પછી તો વિરલ બની ગઈ. એનાં કારણો ભણીતાં છે. લોક-ગીતોનો લોપ ઝડપભેર થતો હતો. જીવન બદલતું હતું. એટલે એને નવા નવા રસ રચવા લાગ્યા. આજ એ જીવન અને એ રસસામગ્રીની મીમાંસા કરવાનો અવકાશ નથી. લોક-જીવનના ને લોક-ગીતોના કારમા ધ્વંસ વચ્ચે એક મનુષ્ય ઉભો હતો, જે એ ધ્વંસની નુકશાની માપતો હતો. માતા છેલ્લાં ડચકાં લેતી હોય અને જેમ કોઈ માથેલું બાળક એનાં સ્તન ચૂસી લેતું હોય, તેમ કવિ ન્દાનાલાલે એ લોક-ગીત રૂપી માતૃ-સ્તનમાંથી છેલ્લાં ધૂંટડા લીધા. ખીજું તો કાંઈ એનાથી કરી ન શકાયું, પણ અસલી ઢાળોને એણે નવીન શૈલીની કવિતામાં ટુંકી લીધા. એની ખીજ બધી કવિતાનો જ્યારે લોપ થયો હતો ત્યારે એના રાસડા જીવશે. અને એ રાસડા પણ પોતાનું જીવન એના લૌકિક ઢાળોમાંથી જ મેળવશે. એની નવી ભતની કવિતાની બધી નબળાઈઓ અને કૃત્રિમતાઓ વચ્ચે પણ એણે જ્ઞાના ઢાળોને જુક્તિથી ભળવ્યા છે. જાણે કે ઢાળોના સરજનદાર પણ પોતે જ

હોય એવું તાદાત્મ્ય એણે સાધ્યું છે. નાટકોમાં ડાહ્યાલાઈ અને વાદજીવા ગયા. પછી એ લોક-પ્રાણને ભાવનારૂં તત્ત્વ ગ્રમ થયું. ત્યાર પછી લોક-રાસડામાથી આજ ખીન્ન થોડાએક કાવ્યો ખરી પ્રેરણા પામી રહ્યા છે. બોગદકરે એ ખ્યાલો પીધેલો, પણ એ ગયા. જીવ્યા હોત તો એ લોક-પ્રાણને ડાહ્યાવી શકત. આજ ત્રિભુવન કવિએ આ ઝરણુમા એના હાથ બોળ્યા છે, મહોં પલાળ્યું છે. પીવે તેટલી જ વાર છે. 'રતનબા'ના રચનારમા લોક-પ્રાણ તલસી રહ્યો છે.

લોક-ગીતના સંશોધકો

૧. રણજીતરામ એ આખા પ્રદેશની વાટ પહેલવહેલી દેખાડીને અધ્યાનક ચાલ્યા ગયા એના પ્રયત્નોમાથી એક સંગ્રહનું નોંધન થયું. ખોતે હોત તો એ હાડપીંજરમાં પ્રાણ મુક્ત. ફેંક યુવાનોને લોક-સંસ્કૃતિનાં ખંડીયર ખાદવા વળગાડી દેત

૨. ગિજુભાઈ અને જીગતરામભાઈએ શાળાનાં સાહત્યમાં જાણે કે લોક-ગીતોનો એક ખળકો આણ્યો. ગિજુભાઈની પાસે તો આજ પણ એક મોટો સંગ્રહ છે, અને લોક-ગીતોનું આખું Science-મીમાંસાશાસ્ત્ર એમના મગજમા ગોઠવાઈ ગયું છે

૩. બા. નાનાલાલ દલપતરામ પટેલે "ચતુર-સુંદર બાળ ગરબાવળી" આપી.

૪. બા. રાયચૂરા એમના 'શારદા' વાટે પ્રચાર કરવાના છે.

૫. માસિકોમાં તો આજ લોક-ગીતો મુકવાની પ્રથા (Fashion) ચાલી છે.

૬. કાકાશ્રી કલેલકર પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિએ એ પ્રદેશને તળીએ જવા મથી રહ્યા છે આંતર-પ્રાંતીય લોક-ગીતોના મુકાબલાની દૃષ્ટિએ એમનો અભ્યાસ ચાલી રહ્યો છે

૭. બા. રામનારાયણ પાઠક તો ગુજરાત વિદ્યાપીઠની અંદર એના હંડા પાયા નાખી રહ્યા છે.

૮. જહલો અને આ ખાસ દિશામાં તો પહેલવહેલો પ્રયાસ સાબરમતી આશ્રમમાંથી સંગીતશાસ્ત્રી રા. ખરેને હાથે થઈ રહ્યો છે, તે લોક-સંગીતની સ્વરપદ્ધતિ નક્કી કરવાનો. કદાચ ખીન્ન કોઈને એ ન સૂઝ્યું હોત અને લોક-ગીતોના સાહિત્ય કરતાં એ વધુ ખૂબીદાર અને વિવરણ એ સંગીતનો, એ હાળોનો, એ સ્વરોની વિધાવિધ વિસ્મયકારી રસોનો તો વિનાશ જ થઈ જત.

૯. આખું વાતાવરણ આ લોક-ગીત અને લોક-સાહિત્યની ઝંખનાથી ભરાય ગયું છે, લોક-યુગ ખેતું ખેતું થાય છે, જંગલ ખીજ વાતોથી થાયું છે. શિષ્ટ જીવનની અને શિષ્ટ સાહિત્યની કૃત્રિમતાએ અને આડમ્બરવશતાએ લોકોને નિરાશ કર્યા છે. એ પરદેશી વસ્તુ મુકીને પ્રભુ પોતાનું જીવન રસપાત્ર શોધી રહી છે. ઠેર ઠેર લોક-ગીતો ગાવાનો નાદ લાગતો જાય છે. શાળાનાં ને શેરીનાં બાળકો લોક-ગીતો સંભળતાં ડોલી ઉઠે છે.

મનોરથ

૧. અમારી પાસે એકઠાં થયેલાં અઢીસો ત્રણસો બીજામાંથી આજ તો ફક્ત પ્રભુને સ્વાદ લગાડવા માટે આટલો જ સંગ્રહ આપીએ છીએ 'રાધા-કૃષ્ણ'નો આખો વિભાગ રામાયણ વિભાગ વેદાંગ-વિભાગ, અને બાકી આ ચારે ખંડમાં વહેંચવા યોગ્ય ધણાં ધણાં સુંદર ગીતો રહી ગયાં છે. તે બીજા બાજુ રોકી લેશે.

૨. ડાળી હલાવીએ ત્યાં હુણે ઝરે, તેમ અમારા બોળામાં લોક-ગીતો પડી રહ્યાં છે. હજી તો એક બે જ ગામની બહેનોને સંભળી શકાયું છે. આખા પ્રાંતે બાકી પડ્યા છે. એ તમામને નોખ-નોખા ખાસ ગીતો પણ હોય છે. નિમંત્રણ આવી ગયાં છે. એટલે એ રીતે આ ધારા ચાલુ જ રહેશે.

૩. નિજીભાષાનો અમારા પર અહેસાસ હત્યો છે. પોતાનો મોટો અને વ્યવસ્થાપુરઃસર ગોઠવેલો સંગ્રહ એમણે સામેથી ચાલીને અમારી મારફત પ્રગટ કરવા ઇચ્છા બતાવી છે. એ પણ અમે ગુજરાતી સાહિત્યને બિંબે ઠલવવા ઉમેદ રાખીએ છીએ.

૪. માત્ર પ્રસ્તુતોમાં છાપી મારવું બસ નથી. એનાં તત્ત્વો ને એની ખૂબીઓ લખીને સમજાવવું પણ બસ નથી. એ ગીતોને સંજીવન આપવું હોય તો એના ઢાળ ઠેર ઠેર જઈને ગાઈ સંભળાવવા જોઈએ. એવી તૈયારી થાય છે. કોઈ પણ સાહિત્ય સભા, સ્ત્રી-મંડળ, કન્યાશાળા કે નિશાળ જે નિમંત્રણ કરશે તો સહઈ તેનો સ્વીકાર થશે.

આભાર

આ સંગ્રહનું શુકન કરાવવાર બજબદર મામની મેરાણી બહેન શ્રી. દેવી બહેન તથા તેની સહીયરો છે. ત્યાર પછી અમારાં 'સોરાઈ'ની સેવિકા બહેન સારંગાઈ અને તેમના પાડોશમાં રહેતી બીજા બધી વારા મામની બહેનોએ ખૂબ ગીતો લીધાં છે અને હજી લીધા જ રહે છે.

મારી માતાએ ૪૦ વર્ષનાં પડો ખસેડીને એની કીમારાવરના રાસ સંભારી લખાવ્યા. બીજી કેટલીક બહેનો મળી ગઈ. દરબારશ્રી વાજર રવાનાએ મૂકી બરીને રત્નો કીર્તી અને બીજાં કેવા બોલાવે છે. બાહ્ય રામનારાયણ પાઠકે ગુ. વિદ્યાપીઠના જીવાનો પાસે મને આ ગીત ગાઈ સંભળાવવાનો સુચન કરી આપ્યો, પોતાની છિન્નચિન્ન સ્મૃતિ માંથી સુંદર રાસડા સચવા, અને અમદાવાદના ઠાકરડાઓનાં બેરાં પણ ગરબા ગાઈવાવ્યા. એની હું અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠના યુવકો તેમજ અધ્યાપકોની મીઠી કંઈ કેમ બૂલાય ? અમદાવાદની ગુજર સાહિત્ય સભાનો આતાવર્ગ પણ મને ખાતરી કરાવી રાક્યો કે આ ગીતોની તરસ હવે ગુજરાતમાં ભગી છે.

એ તમામ બહેનભાઈઓનો હું આશીર્વાદ રહીશ

વધારો

એકના એક રાસડાઓ એક પ્રાંતમાંથી બીજે પ્રાંત પ્રવાસ કર ગયા તેમ તેમ તેના ટાળ બદલવા ગયા, સંપૂર્ણ અને પંક્તિઓ પણ ફેરફાર અને હમેશા ચતા રહ્યા. એવાં પાઠાન્તરોની તો બહુ થી સંખ્યા થઈ ગઈ છે. એ બધાનું સંશોધન અને દીપ્તિ યત્ન જોઈએ. હાખલા તરીકે આ સંપ્રદમાં જ “મોરબીનો વાણીયાજી” ને રાસડો છે. તેમાં નીચેની અમુલ્ય પંક્તિઓ પછવાડેથી હાથ લાગી

કેળે રે વાણીયાજી તારી પાનીનાં મૂલ.

ભવા થો લવાલ ઠાકોર,

ભવા થો મોરબીના રાજ,

નથો કરવાં મૂલ;

મારી પાનીમાં તારું રાજ થારો ફૂલ.

કેળે રે વાણીયાજી તારા ચોટલાનાં મૂલ

ભવા થો લવાલ ઠાકોર,

ભવા થો મોરબીના રાજ,

નથો કરવાં મૂલ;

મારા ચોટલામાં તારું માથું થારો ફૂલ.

રાણપુર :

ક્ર : ૫ : ૧૯૨૫

સંપ્રાહત

9

812422

રઢીયાળી રાત

૧

સાયબાની મીઠી શીખ

[પોતાની વિનયશીલ ગોરીને શરદ પુનમને ગરબે રમવા મોકલતો સ્વામી કેટલી સુંવાળી શીખમણ દઈ રહ્યો છે ! પત્નીને ગરબા ગાતી અને સુંદર લાગતી જોવાના એને કોડ છે.]

§

સૈયર મોરી ગરબા કોર્યા ચાર જો,
ગરબડીએ રમે રે તેવ તેવડી રે લોલ.
સૈયર મોરી શરદ પુનમની રાત જો,
અંજવાળાં પડે રે માણેક ચોકમાં રે લોલ.
હું ઉભી મારા ચોરડીઆની બાર જો,
સૈયર આવે રે મુજને તેડવા રે લોલ.
સૈયર મોરી સસરાને જગાડો જો,
સસરાનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.
સૈયર મોરી સાસુને જગાડો જો,
સાસુનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.
સૈયર મોરી જેઠને જગાડો જો,
જેઠનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.
સૈયર મોરી જેઠાણીને જગાડો જો,
જેઠાણીનાં મોકલીઆં રમવા આવશું રે લોલ.

સંચર મોરા સાયબાને જગાડો ને,
 સાયબાનાં મોકલીઆં રમવાં આવશું રે લોલ.
 ગોરી મોરી આછા સાળુ ઓઢો ને,
 પરબતડી લીડો તો દીસો પાતળાં રે લોલ.
 ગોરી મોરી હળવે તાળી પાડો ને,
 હાથડીઆ સમસમશે ખંભા દુખશે રે લોલ.
 ગોરી મોરી હળવે પુદડી ફરને ને,
 ફેરડીઆ ચડશે ને થાશે આકળાં રે લોલ.
 ગોરી મોરી ઝીણું રાગે ગાને ને,
 જશોદાનો જીવણુ નેવા આવશે રે લોલ.

૨

આપઘેલો કંથ

[નોખી જનપ્રકૃતિવાળો પતિ : પોતાની ગોરીને નજર સમીપ જ રાખીને એના આઢે તેવા ઢાડ પૂરવા એ તૈયાર છે. પોતે જ પત્નીના સહન આનંદોત્તું કેન્દ્ર બનવાનો લોભી છે.]

§

સામા મંદિરીઆમાં નાગજી પોઢયા,
 નાગણી ઢાળે વાય મારા વાલા.
 *હાથ ઝંઝેડીને નાગ જગાડયા,
 મેલો તો રમવા નાચે મારા વાલા.
 આપણા મંદિરીઆમાં સોળસે સાહેલી,
 પારકે મંદિર શીદ નાચે મારા વાલા.

*પુણી મટણીને' પણ બોલાય છે.

૨

તેડાવું જાણું ને તેડાવું જોશી,
 કુલવાડીયું રચાવું મારા વાલા.
 આસોપાલવડાનાં ઝાડ રોપાવું,
 તીંયાં તારા હીંચોળા બંધાવું મારા વાલા.
 હું રે હીંચોળું મારી સેયડું હીંચોળે,
 હીંચતાં ત્રુટયો હાર મારા વાલા.
 હું રે વીણું ને મારી સેયડું રે વીણે,
 હીરલો નાળ્યો હાથ મારા વાલા.
 નખે વીણું ને હાથે સાંચડું રે,
 હેડે પરોવીશ હાર મારા વાલા.*

*આટલેથી “સાંભળ રે મારી સજની નાર”નો રાસડો સ્ત્રીઓ જોડી છે. પણ તે તો સ્વતંત્ર રાસ છે. અને એક જ ન હોઈ શકે.

૩

ધુધરાનાં રમનારાં

[બાર બાર વરસના પ્રવાસ કરીને બરધાર આવે છે. વચ્ચે નદીમાં પૂર ધૂધવી રહ્યાં હતાં. પગનું ઝાંઝર ખરચીને પણ એ પૂર ઉતરીને સ્વામીની સામે જવા માટે વિજેગણ નારી તલસે છે. સ્વામી રમકડાં જાળ્યો. પણ રમનારાં કયાં? સ્ત્રીહૃદય સંતતિ માટે ઝંખી ઉઠ્યું. ઝંખના તૃપ્ત થઈ. એક સુખી જોડલીનું ચિત્ર.]

§

ભાદર નદીયું આવેલાં ભરપૂર જો,
 ચારે ને કાંઠે રે માતા છલી વળ્યાં રે લોલ.
 ભાઈ ભોળીડા નદી ઉતારી મેલ્ય જો,
 તુજને આણું રે પગનું ઝાંઝડું રે લોલ.

૩

રહીયાળી રાત

તાડું ઝાંઝર તારે પાહોલીએ છવરાવ્ય ને,
તુજને ઉતાડું રે બાઈ તારે બોલડે રે લોલ.
ભાઈ ભોળીડા મોઢું સંભાળી બોલ્ય ને,
સામે ને કાંઠડીએ સાયબો સાંભળે રે લોલ.
સાંભળશે તો તુજને દેશે ગાળ્ય ને,
અમારી સાથે રે લેશે રૂસણું રે લોલ.
બારબાર વરસે ગોરીનો પરણ્યો આવ્યો ને,
ખડીયામાં લાવ્યો રે રંગત ઘુઘરા રે લોલ.
ઘુઘરલે ડોણ રમશે સાથી મારા ને,
છોડું વન્યાનાં ઘુઘરે ડોણ રમે રે લોલ.
વાયા તે વાયા ઓત્તર દખણના વાય ને,
એ ને વાહોલીએ છોડુ છ રે જણ્યાં રે લોલ.
હીમજી ખીમજી ઘોડલડે અસવાર ને,
પાતળીયા પરશોતમ પોઢયા પારણે રે લોલ.
રામબાઈ સામબાઈ પાણીડાંની હાર્યું ને,
નાનેરાં ઢબુબાઈ રમે ઢીંગલે રે લોલ.
ગોરી મોરી રૂસરણું શેણે ભાંગે ને,
રૂસરણું ભાંગે રે ખારેક ટોપરે રે લોલ.
ખારેક ખાય તો ખટકે ગોરીના ગાલ ને,
ટોપરડાં ને ખાય તો ગોરીને ડુચા વળે રે લોલ.
લવીંગ ખાય તો દાઝે ગોરીની જીભ ને.
એજચડી ચાવે તો ગોરીને મીણા ચડે રે લોલ.

૪

સીતા રામ

[શૃંગસ્થાનમમાં સહચારનો આદર્શ : સ્વામી એટલા રામ, અને સહચરી એટલી સીતા : વિના રામને હૃદય પોતપોતાનાં શૃંગ-કાર્ય સાથે મળી આટોપે છે : એ યોજનાની લગ્નતોલો લોક-હૃદયો જ નાણી શકે. કારણ, ત્યાં સહચાર નબ્બો છે.]

§

મારા વાડામાં વાલોળીએ ત્યાં બાંધી કવળી ગાય,
કીણીએ ખીલા ખોડીયા ને કીણીએ બાંધી ગાય.
રામે ખીલા ખોડીયા ને સીતાએ બાંધી ગાય,
ખડ ખાય ને પાણી પીએ એનાં દૂધ કચોળે નય.
કીણીએ વાછરૂ છોડીયાં ને કીણીએ દોહી ગાય,
રામે વાછરૂ છોડીયાં ને સીતાએ દોહી ગાય.
કીણીએ દૂધ જ કઢીઆં ને કીણીએ મેળવ્યાં મહી,
રામે દૂધ જ કઢીઆં ને સીતાએ મેળવ્યાં મહી.
કીણીએ ગોરસ રેડીયાં ને કીણીએ ઘુમ્યાં મહી,
રામે ગોરસ રેડીયાં ને સીતાએ ઘુમ્યાં મહી.
કીણીએ માખણ તાવીઆં ને કીણીએ ભરીઆં ઘી,
રામે માખણ તાવીઆં ને સીતાએ ભરીઆં ઘી.

૫

જમવાનો કરાર

જમો તો જમાડું જીવણ વાલા.
સાયબા મોરા આંખુ નંખુ ને માથે કેરી,
જમો તો સાખ વેડી, રે જીવણ વાલા—જમો૦

૫

રઢીયાળી રાત

સાયબા મોરા પેડા પતાસાં માથે પોળી,
જમો તો લાવું ચોળી, રે જીવણુ વાલા—જમો
સાયબા મોરા ભેંશુંનાં દૂધ લલી ભાતે,
જમો તો લાવું ખાંતે, રે જીવણુ વાલા—જમો
સાયબા મેં તો કઢી કરી છે બહુ સારી,
ને મેથીએ વધારી, રે જીવણુ વાલા—જમો
સાયબા મોરા એળચી લવીંગ તજ તાળં,
જમો તો લાવું જાળં, રે જીવણુ વાલા—જમો
સાયબા તમે શોક્યની શેરીએ ન જશો,
જશો તો ગાળા ખાશો, રે જીવણુ વાલા—જમો

૬

લાડકવાયી

[ગરતીએ ચરેલી કોઈ લાડીલી નારીને અવનવા લાડ કોડ ઉપડે
છે. એ માગણીઓની અસહ્યતામાં જ એની મીઠાશ છે.]

૬

સાયબા સડકું બંધાવ્ય, વાગડ જાવું,
વાગડ જાવું મારે દામનગર જાવું.—સાયબા
વાગડની વાટે મુને તડકલડા લાગે,
સાયબા આંખા રોપાવ્ય, વાગડ જાવું.—સાયબા
વાગડની વાટે મુને તરસલડી લાગે,
સાયબા વાવ્યું ગળાવ્ય, વાગડ જાવું.—સાયબા
વાગડની વાટે મુને ભૂખડીયું લાગે,
સાયબા કંદોઈ બેસાર્ય, વાગડ જાવું.—સાયબા

૬

કયાં રમી આવ્યાં !

[બે સખીઓ : એક સખી પોતાના પતિની સાથે રમણ ખેલી આવી છે. શણગાર યોગાદ ગયા છે. બીજી સખી એના મદ્યોમાંથી એ વાત કઢાવવા ચાહે છે. ચતુર તરણી પોતાના હાલહવાસના તદ્દન જુદા, હડાહ, છતાં સચોટ સ્વાભાવિક જુલાસા આપે છે]

§

સાંભળ રે મારી સજની નાર, રજમાં કયાં રમી આવ્યાં જ;
હમણાં ચીર પેચીંતાં ને ચીર કયાં ચાળાણાં જ.
વનરાવનને મારગ જતાં સામી મળી ચાર સૈયરું જ;
સૈયરું દેખી હમચી ખુદી ચીર ત્યાં ચાળાણાં જ.
સાંભળ રે મારી સજની નાર રજમાં કયાં રમી આવ્યાં જ;
હમણાં કાજળ આંઢ્યાંતાં ને કાજળ કયાં રેળાણાં જ.
વનરાવનને મારગ જતાં સામે મળ્યાં માળાપ જ;
માળાપ દેખી આંસુ આવ્યાં કાજળ ત્યાં રેળાણાં જ.
સાંભળ રે મારી સજની નાર રજમાં કયાં રમી આવ્યાં જ;
હમણાં વેણી વાળીંતી ને વેણી કયાં વીંખાણી જ.
વનરાવનને મારગ જતાં સામે મળ્યો વન ભમરો જ;
ભમરો મારી વેણીએ ખેડો વેણી ત્યાં વીંખાણી જ.
સાંભળ રે મારી સજની નાર રજમાં કયાં રમી આવ્યાં જ;
હમણાં ટીલી ચાડીંતી ને ટીલી કયાં ખોવાણી જ.
વનરાવનને મારગ જતાં સામા મળ્યા માદેવ જ;
માદેવ દેખી પગડે પડી ને ટીલી ત્યાં ખોવાણી જ.
સાંભળ રે મારી સજની નાર રજમાં કયાં રમી આવ્યાં જ;
હમણાં ચૂડી પેરીંતી ને ચૂડી કયાં નંદવાણી જ.

રહીયાળી રાત

વનરાવનને મારગ બતાવે સામે મળ્યાં ગૌધન જી;
ગૌધન દેખી દોવા બેઠી ચૂડી ત્યાં નંદવાણી જી.

*“મળમાં કયાં રમી આવ્યાં” એમ પણ ગવાય છે. તે
આખો રાસડો ગોપ ગોપીને લાગુ પડે. ગોપજન પોતાની ધરનારીને
ખુલાસા પૂછે છે. વૃંદાવનમાં રાત્રિભર કૃષ્ણ સારથે રમી આવેલી ગોપી
પતિને ફેાસલાવી લ્યે છે.

“રજની કયાં રમી આવ્યાં” એ પાઠાન્તર પણ ઘટિત છે.

૮

પરદેશમેં

[હતરતી કોમોમાં ગવાય છે. હતરતાં વર્ણિમાં પણ સ્ત્રીહૃદય તે
ચઢીઆતું જ હોય છે. વિન્નગણ નારીને એના ધરના તમામ વૈભવો
પતિ વિનાના અકારા જ લાગે છે. સાચું તેટલું રવામીતું : એ રમણી-
આનું સૂત્ર છે]

§

આજ મેરી ચોલી ભીંજાણી રંગ રેસમેં,
આજ મેરા પીયુ ગયા પરદેશમેં—આજ મેરી.
કોરી તે હાંડીમેં દહીંગ જમાયા,
આજ મેરા ખાનેવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી.
કોરી તે હાંડીમેં ચાવલ પકાયા,
આજ મેરા ખાનેવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી.
કોરી તે મટકીમેં ઠંડા જલ પાણી,
આજ મેરા પીને વાલા પરદેશમેં—આજ મેરી.
કોરા તે પાંદમેં લવીંગ સોપારી,
આજ મેરા ચાવનવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી.
કોરા તે પલંગમેં ખીછાના લગાયા,
આજ મેરા પોઢણવાલા પરદેશમેં—આજ મેરી.

૯

માનેતીની આંખ

[ભોળધને સુંદર બનાવવાના દીયરના મનોરથ હશે. પણ પ્રેમાળ નારી ચોતાના કંથની ગેરહાજરીમાં મેંદી વડે હાથ રંગીને કોને ફેખાડે ? સતીના શણગાર તો પતિને ખાતર જ હોય. પતિ સાંભર્યાં. વિધવિધ બ્રહ્માનાં આપી તેડાવ્યાં. પણ ભાઈ બહેનનાં લગ્નની કે માતાના માતાની એ પરદેશીને બહુ તાણુ નથી. છલ્લા ખબર ફક્ત માનેતીની આંખો જ દુઃખવાના પહોંચે છે. એટલે પછી તો એનું હૈયું હાથ કેમ કરી રહે ?]

§

મેંદી તે વાવી માળવે,
એનો રંગ ગીઓ ગુજરાત
મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

નાનો દેરીડો લાડકો ને,
કાંઈ લાગ્યો મેંદીનો છાટ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

વાટી ધુંટીને ભર્યા વાટકા,
ભાભી રંગો તમારા હાથ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

હાથ રંગીને દેરી શું રે કહે,
એનો ભેનારો પરદેશ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

લાખ ટકા આહું રોકડા,
કોઈ જવ ભે દરીઆ પાર—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

શોક્યના સાયખાને જઈ એટલું કે'ભે,
તારી બેની પરણે ઘેરે આવ્ય—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

બેની પરણે તો ભલે પરણે,
એની બબા દી' રોકભે જાન—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

શોકના સાયબાને જઈ એટલું કે'જે,
 તારો વીરો પરણે ઘેરે આવ્ય—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.
 વીરો પરણે તો લલે પરણે,
 એની નહેરી જોડજો જાન—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.
 શોકના સાયબાને જઈ એટલું કે'જે,
 તારી માડી મરે ઘેરે આવ્ય—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.
 માડી મરે તો લલે મરે,
 એને બાળજો બોરડી હેઠ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.
 શોકના સાયબાને જઈ એટલું કે'જે,
 તારી માનેતીની ઉઠી આંખ—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.
 હાલો સપાઈઓ હાલો લાઈખ'ધીઓ,
 હવે હલકે બાંધો હુથીઆર—મેંદી રંગ લાગ્યો રે.

૧૦

મગરૂબ પવિત્રતા

[ગાહું જોડીને ભાડાં કરવા જનાર સ્વામીને, માર્ગે પોતાની ધરનારી મળી. સ્ત્રીએ સ્વામીને કદી જોયો નહોતો. પોતે માની લીધેલો એ પરપુરૂષ અમર્યાદ વચન બોલ્યો. ખીન્નએલી સન્નારીએ સાધું સંભળાવ્યું. મિલનની રાત્રિએ પુરૂષે સ્ત્રીને એનાં ગુમાનભર્યા વચનો સંભારી દીધાં. શિયળવંત સ્ત્રીએ પતિની મગરૂબી તોડી.]

§

ક્યાં રે ગાજ્યો ને ક્યાં વરસીઓ રે
 ક્યે ગામ ભરીયાં તળાવ રે મેવાડા
 એતર ગાજ્યો ને દબણુ વરસીઓ રે
 રાણુપર ભરીયાં તળાવ રે મેવાડા

૧૦

પાદરંડાં ખેતર ખેડીઆં રે
 વાવી ધોળુડી જાર રે મેવાડા
 ત્રણે ગોડીઆ તેવ તેવડા રે
 પોંક તે પાડવાને જાય રે મેવાડા
 પોંક પાડીને ખાવા ખેસીઆ રે
 સાંભરી ઘરડાની નાર રે મેવાડા
 ત્રણે ગોડીઆ તેવ તેવડા રે
 વડતાળ ભાડાં ભરવા જાય રે મેવાડા
 ઉંચી ગોરી ને કેડ પાતળી રે
 વચલીનો લીનલો વાન રે મેવાડા
 ભાઈ રે ભાડાતી વીરા વીનવું રે
 મુજને ઘડુલો ચડાવ્ય રે મેવાડા
 ફેડય ઘડો ને કર કાછલાં રે
 મારી વેલ્યે બેઠી આવ્ય રે મેવાડા
 ઘડો ફેડે તારી માવડી રે
 વેલ્યમાં બેસે તારી બેન રે મેવાડા
 ભાડાં ભરીને ઘેરે આવીઆ રે
 દાદા વહુને તેડવા જાય રે મેવાડા
 ધોળા ને ધમળા બેડીયા રે
 વહુને તેડીને ઘેરે આવ્યા રે મેવાડા
 ડાળા તે હાથમાં દીવડો રે
 જમણા હાથમાં થાળ રે મેવાડા
 રમજમ કરતાં મેડીએ ચડ્યાં રે
 દીકાં દીધેલાં ખાર રે મેવાડા

રહીયાળી રાત

કાં તો ઘાંટયો ને ધારણ મેલીઆં રે
 કાં તો ડર્યો કાળો નાગ રે મેવાડા
 નથી ઘાંટયો ને ધારણ મેલીઆં રે
 નથી ડર્યો કાળો નાગ રે મેવાડા
 વનરા તે વનને મારગે રે
 ગોરી તારા બોલડીઆ સંભાર્ય રે મેવાડા
 તમે તે વનના મોરલા રે
 અમે ઢળકતી ઢેલ્ય રે મેવાડા
 તારી તરવારે ત્રણ કૂમકાં રે
 તારી મૂછે ત્રણ લીંબુ રે મેવાડા

૧૧

મનામણાં

[પરણ્યોજી પોતે જ મનામણાં કરાવવા જતો હોય તો એ
 સીસામણાંમાં પણ રમણીને મીઠાશ લાગે છે.]

વડિવારૂને કોણ મનાવા જાય,
 ચુંદડલી ને રે ઓહું દીનાનાથ;
 ચુંદડલીમાં કાળી કસુંબલ ભાત.

વડિવારૂને સસરો મનાવા જાય,
 ચુંદડલી ને રે ઓહું દીનાનાથ;
 ચુંદડલીમાં કાળી કસુંબલ ભાત.

વડિવારૂને જેઠ મનાવા જાય,
 ચુંદડલી ને રે ઓહું દીનાનાથ;
 ચુંદડલીમાં કાળી કસુંબલ ભાત.

વડિવારૂને પરણ્યો મનાવા જાય,
 ચુંદડલી ઝટ રે ઓહું દીનાનાથ;
 ચુંદડલીમાં રાતી કસુંબલ ભાત.

૧૨

વાલ્યમનાં વળામણાં

એક અંધારી ઓરડી રે, બીજી વેરણ રાત વા'લા.
 ત્રીજીં અખૂકે વીજલડી રે, ચોથલા વરસે મેઘ વા'લા.
 કરસનજી કાગળ મોકલે રે, રાધાજી રમવા આવ્યં વા'લા.
 આવું તો ભીંજાય ચૂંદડી રે, નાવું તો તૂટે નેહ વા'લા.
 સસરો તે રણુમલ રાજીઓ રે, સાસુડી સમઢર લે'ર વા'લા.
 જેઠ અપાઢીલો મેવલીઓ રે. જેઠાણી વાઢળ વીજ વા'લા.
 દેર દડૂલા દોડવે રે, દેરાણી મારલી જોડ્ય વા'લા.
 નણુદી તે ઉડણ ચરકલી રે, ઉડી જશે પરદેશ વા'લા.
 નણુદોયો વાડીનો વાંદર્યો રે, ઠેકીને વનફળ ખાય વા'લા.
 પાકાં પાકાં તો ખાઈ ગીઓ રે, કાચાંનિ વાગ્યો સ્કેડ વા'લા.
 તમથી ભલાં એલ્યાં પંખીડાં રે, માળે! મેલી નવ જાય વા'લા.
 પારેવડાં પગ ટૂકડાં રે, જેસતાં જેલાડ્ય વા'લા.
 હાલું હાલું હરિ કરી રીયારે, હાલ્યાને નહિ જોગ વા'લા.
 વાલ્યમ વોળાવાને હું રે ગઈ'તી, ઉભી રહી વડલા દેઠ વા'લા.
 વડલો વરસે સાચે મોતીડે રે, એનો પરોવ્યો હાર વા'લા.
 આંસુડે ભીંજઈ કાંચળી રે, ધૂશકે તૂટે હાર વા'લા.
 વાલ્યમ વોળાવીને આંપલે આવી, આંપલો આંખો અખ્ખ વા'લા.
 વાલ્યમ વોળાવીને શેરીએ આવી, શેરીએ સુનકાર વા'લા.
 વાલ્યમ વોળાવીને ઘરડે આવી, ઘરડું ખાવા ધાય વા'લા.
 સસરો કે' વહુ પીળાં પડ્યાં રે, સાસુ કે' વહુને શા રોગ વા'લા.
 જેઠ કે' વહુ કાં પીળાં પડ્યાં રે, જેઠાણી કે' વહુ શાં દખ વા'લા.
 દેરીડો કે' દખ હું જાણું રે, વાલ્યમના વળેગ વા'લા.

પરણ્યાનાં પારખાં

['માનેતીની ચાંખ' વાળો જ બાવ આ ગીતમાં વહે છે. પોતાની માનું મૃત્યુ પણ ન ગણકારે તેટલો રમતમાં મશગુલ બનેલ જુગારી : અને શુદ્ધિમાં લાવવા માટે ચતુર ગૃહિણી છેક રમશાન સુધી અને ચિતા ઉપર પોઢવા સુધીનો પણ પાઠ બજાવે છે.]

§

પારસ પીપળા હેઠં,

જુગારી રમે જૂગટાં રે માણારાજ.

જૂગટીઆ જૂગટું મેલ્ય,

ઘરે તારી માડી મુઠ છે રે માણારાજ.

મુઠ હોય તો મરવા દેજો,

પાસા મારા રંગે ચડયા રે માણારાજ.

ભાઈ ભરવાડ ઝાંપલા ઉઘાડય,

મારે વોરવી ધાબળી રે માણારાજ.

તેડાવો કંઈ રંગારાનો બેટો,

માતાને લાવે ગળ્યો રે માણારાજ.

તેડાવો કંઈ કુંભારીનો બેટો,

માતાને લાવે તોલડી રે માણારાજ.

વાઢો વાઢો આલા લીલા થોર,

ડાશીને કાઢો છીંડીએ રે માણારાજ.

બાળો બાળો બાવળ હેઠં,

વળતાં તે લાગે તડકા રે માણારાજ.

જૂગટીઆ જૂગટું મેલ્ય,

ઘરે તારી ગોરી મુઠ છે રે માણારાજ.

હાય હાય હું રે હત્યારો,
ગોરાંદેને શું થીયું રે માણારાજ.

કરડયો છે કાળુડો નાગ,
કરડયો જીભને ટેરવે રે માણારાજ.

તેડાવો કાંઈ દોશીડાના બેટા,
રૂડી લાવે ચૂંદડી રે માણારાજ.

તેડાવો કાંઈ મણીઆરાના બેટા,
મારે વોરવી ચૂડલી રે માણારાજ.

તેડાવો કાંઈ કંસારાના બેટા,
મારે વોરવી તાંબડી રે માણારાજ.

વાઢો વાઢો આલા લીલા વાંસ,
ગોરીને કાઢો ઝાંપલે રે માણારાજ.

બાળો બાળો વાડીના વડ હેઠ,
વળતાં તે લાગે છાંયડી રે માણારાજ.

દેરીડા તું મા મેલ્યે આગ,
પરણ્યાનાં લઉંછું પારખાં રે માણારાજ.

અખોલા ભવ રહ્યા

[સ્વામીના અખોલા ભંગાવવા માટે સ્નેહાળ સ્ત્રીએ કેટલાં કેટલાં વલખાં માર્યાં ! કેમેં ય કરીને બોલે ! એમ સમજીને યુક્તિપૂર્વક અધૂરી અધૂરી સીજે આપી. પણ ભવ બધાના અખોલા તેનાર હઠીલા ભરથારે કરી પણ સીજ માગવાને બહાને મેઠાં, ઉધાડયું જ નહિ.]

§

મેં તો ડુંગર ડેરીને ઘર કર્યો,
મેં તો ગાલનાં કર્યો રે કમાડ;
સાયબા અખોલા ભવ રીયા.

મેં તો ગાગર ચંદણનો ચૂલો કર્યો,
મેં તો ટોપરટે ભર્યો રે ઓવાળ;
સાયબા અખોલા ભવ રીયા.

મેં તો દૂધ ને સાકરનો શીરો કર્યો,
તમે જમો નાની નણદીના વીર;
સાયબા અખોલા ભવ રીયા.

મેં તો દાતણ દીધાં ને ઝારી વીસરી,
દાતણ કરો નાની નણદીના વીર;
સાયબા અખોલા ભવ રીયા.

મેં તો નાવણ દીધાં ને કુંડી વીસરી,
નાવણ કરો નાની નણદીના વીર;
સાયબા અખોલા ભવ રીયા.

મેં તો ભોજન દીધાં ને થાળી વીસરી,
ભોજન કરો નાની નણદીના વીર;
સાયબા અખોલા ભવ રીયા.

મેં તો મુખવાસ આડ્યાં ને એળચી વીસરી
 મુખવાસ કરો નાની નણદીના વીર;
 સાયબા અબોલા ભવ રીયા.
 મેં તો પોઢણ દીધાં ને ઢોલીઆ વીસરી,
 પોઢણ કરો નાની નણદીના વીર;
 સાયબા અબોલા ભવ રીયા.

૧૫

મુહાગણ ને દુહાગણ

મુવાગણ દુવાગણ બેનડી રાજના ઢોલા,
 બેને પડીએ વાદ વારી જાઉં ઢોલા.
 મુવાગણ વારા આવીઆ રાજના ઢોલા,
 રો કરીએ રાણુગાર વારી જાઉં ઢોલા.
 કુલ ફગરનો ઘાવરો રાજના ઢોલા,
 ઓઢણી આછાં ચીર વારી જાઉં ઢોલા.
 લીલા તે ગજની કાંચળી રાજના ઢોલા,
 બે બલોયાં હાથ વારી જાઉં ઢોલા.
 ઓળીને માયાં ગૂંથીઆ રાજના ઢોલા,
 ટીલડી તપે લેલાડ વારી જાઉં ઢોલા.
 અણવટ વીંછીઆ રોસતા રાજના ઢોલા,
 અંઝરનો ઝમકાર વારી જાઉં ઢોલા.
 સોનું રૂપ અત ઘણું રાજના ઢોલા,
 ખીતળનો નૈ પાર વારી જાઉં ઢોલા.

૧૭

રહીયાળી રાત

ડાબા તે હાથમાં દીવડો રાજના ઢોલા,
 જમણા હાથમાં થાળ વારી જાઉં ઢોલા.
 રમઝમતાં મેડીએ ચડ્યાં રાજના ઢોલા,
 પ્રીતમ જોતો વાટચ વારી જાઉં ઢોલા.
 સૂતો ઠાકોરીઓ બેઠો થીયો રાજના ઢોલા,
 હસી હસી દીધલ માન વારી જાઉં ઢોલા.
 બેસો ગોરાંદે ઢોલીએ રાજના ઢોલા,
 ઉલલાં દુખે પગ વારી જાઉં ઢોલા.
 ભલે જાયો તારી માવડી રાજના ઢોલા,
 ભલ દીધા ભરથાર વારી જાઉં ઢોલા.
 દુવાગણુ વારા આવીયા રાજના ઢોલા,
 શો કરીઓ શણગાર વારી જાઉં ઢોલા.
 ઢરડીને માથાં ગૂંથીઆં રાજના ઢોલા,
 ટોલા તપે લેલાડ વારી જાઉં ઢોલા.
 લઘ્ધર વધ્ધર ઘાઘરો રાજના ઢોલા,
 પાડોશણનાં ચીર વારી જાઉં ઢોલા.
 કાળા તે ગજની કાંચળી રાજના ઢોલા,
 દોઢ બલોચું હાથ વારી જાઉં ઢોલા.
 જમણા તે હાથમાં દીવડો રાજના ઢોલા,
 ડાબા હાથમાં થાળ વારી જાઉં ઢોલા.
 બેઠો ઠાકોરીઓ સૂઈગયો રાજના ઢોલા,
 કોઈએ ન દીધાં માન વારી જાઉં ઢોલા.
 જાતાં તે વાગ્યો થાંભલો રાજના ઢોલા,
 વળતાં વાગી ભીંત વારી જાઉં ઢોલા.

૧૬

નો દીઠી

[બાર વરસે રનપૂત ઘેર આવે છે. મેડીમાં ઝોકાર દીવો બળે છે. પણ પાતળી પરમાર ક્યાં? પોતાની પત્ની ક્યાં? માતાએ બહુબહુ બ્હાનાં ખતાવ્યાં. રનપૂત ઠેર ઠેર શોધી વળ્યો. આખરે ભેદ પ્રગટ થયો. ગાનરણ માએ જ એને તાલેતર મારી નાખેલી. નેવાં ઉપર એ લોહી-લોહાણ ચુંદડી સૂકાતી નેધ. રડતા સ્વામીએ સ્ત્રીનો બચકો વીખ્યો. પોતાની ગેરહાજરીમાં કદી એ ન પડેયો હોય તેવાં કારાં વસ્ત્રાભૂષણ નેધ નેધને સ્વામી છાતીફટ રડ્યો.]

§

માડી બાર બાર વરસે આવીઓ,
માડી નો દીઠી પાતળી પરમાર રે જાડેજી મા,
*મોલુંમાં દીવા છગ બળેરે.

દીકરા હેઠો બેસીને હુથીઆર છોડ્ય રે કલેયા કુંવર,
પાગી ભરીને હમણે આવશે રે.

માડી કુવા તે વાળ્યું નેધ વળ્યો રે,
માડી નો દીઠી પાતળી પરમાર રે જાડેજી મા,
મોલુંમાં દીવા છગ બળે રે.

દીકરા હેઠો બેસીને હુથીઆર છોડ્ય રે કલેયા કુંવર,
દળણાં દળીને હમણે આવશે રે.

*“નેવે તે નવરંગ ચુંદડીરે” એમ પણ બોલાય છે. વહુને મારી નાખીને એની લોહીવાળી ચુંદડી ઘોઘ સાસુએ નેવાં પર તાલ સૂકવેલી.

इंदीयाणी रात

માડી ઘંટીયું ને રથડા જોઈ વળ્યો રે,
માડી નો દીઠી પાતળી પરમાર રે જાડેજ મા,
 મોલમાં દીવા છગ બળે રે.

ਦੀਤਰਾ ਛੋਟੇ ਯੇਸ਼ੀਨੇ ਹੁਥੀਆਰ ਛਾਯ ਦੇ ਭਵੈਯਾ ਖੁੰਬਰ,
ਧਾਨ ਆਂਡੀਨੇ ਹੁਮਯੋ ਆਵਸ਼ੇ ਦੇ:

માડી ખારણીઆ ખારણીઆ જોઈવજ્યો રે,
માઁ નો દીકી પાતળી પરમાર રે જડેશ મા,
 મોલુંમાં દીવા છગ બળે રે.

દીકરા હેઠો બેસીને હથીઆર છોડ્ય રે કલૈયા કુવર,
ધોણું ધોળને હમાણાં આવશે રે.

માહી નદીયું ને નેરાં જોઈ વળ્યો રે,
 માહી ને! દીઠી પાતળી પરમાર્ય રે જાડેજી મા,
 મોઢુંમાં દીવા છગ બળે રે.

એના બચકામાં કોરી આંધણી,
એની આંધણી હેખીને આવે થાઉં રે ગોઝારણ મા,
મોલુંમાં આંખો મોડીઓ.

એના બચકામાં કોરી ટીલડી,
એની ટીલડી દેખીને તરસૂળ તાણું રે ગોઝારણ મા,
મોલુંમાં આંગે મોડીઆ.

રીસામણાં

[અંજવાળી રાતે ગોરી રાસડા રમવા ગયાં. મોઢું ધયું. સ્વા-
મીને એકલાં ન ગોઠયું. સીસેસીધા તેા શી રીતે બાલાવાય ? એટલે
'ચાકરીએ જવું છે' એવું બહાનું કાઢીને તેડાવી. ગોરી જાણે છે કે જાહું
બહાનું. હેયે ખાત્રી છે એટલે નથી જતી. ત્યાં તેા સાચેસાચ સાય-
બોજી રીસાઈને ચાકરીએ ચાલ્યા. રાસડા વીંખાયો. દોડીને ગોરીએ
સ્વામીની ઘોડીની લગામ પકડી : 'રજપૂતાણી છું : જવાની ના નથી
પાડતી : જ્યાં ભલે : પણ અબોલે નહિ.' રજપૂત ન માન્યા. અંજવાળાનું
બળ શું ? રીસાયલા કંઈને રીઝવવાનો એક છલાજ : પાતાનાં પંજા-
બૂધણની પસંદગી એની કને કરાવવી. 'ચૂંદડીનાં મૂલ કરો' : 'ના ના' :
'અરે, પણ તમારા વિના બાલીશ કોની સાથે ?' મેળાનું છેલ્લું તીર
કાળજમાં મારીને રજપૂત ચાલ્યો ગયો.]

§

આવી રૂડી અંજવાળી રાત,
રાતે તે રમવા સાંચર્યાં રે માણારાજ.
રમ્યાં રમ્યાં પો'ર બે પો'ર,
સાયબોજી તેડાં મોકલે રે માણારાજ.
ઘેરે આવો ઘરડાની નાર,
અમારે જવું ચાકરી રે માણારાજ.
આવો રૂડો સૈયફનો સાથ,
મેલીને સાયબા નહિ આવું રે માણારાજ.
સાયબોજીને ચડીયલ રીસ
ઘોડે પલાણુ નાખીઆં રે માણારાજ.
રોઢી ઘોડી પીતળીઆં પલાણુ,
અલબેલો ચાલ્યા ચાકરી રે માણારાજ.

રહીયાળી રાત

ઘોડી ઝાલી ઘોડલાની વાઘ,
અખોલે જાવા નૈ દધએ' રે માણુરાજ.
મેલો મેલો ઘોડલાની વાઘ,
લશકર પૂચુ' વાડીએ રે માણુરાજ.
મારે સાયબા ચુ'દડીની હોંશ,
ચુ'દડી મોંઘા મૂલની રે માણુરાજ.
રીઓ રીઓ આજુની રાત,
ચુ'દડી તમે મૂલવો રે માણુરાજ.
મેલો મેલો ઘોડલાની વાઘ,
લશકર પૂચું સીમડીએ માણુરાજ.
ઘરે નથી નણદી કે સાસુ,
કોની રે સાથે બોલશું રે માણુરાજ.
તમારે છે સૈયરૂનો સાથ,
એની રે સાથે બોલજો રે માણુરાજ
હોકો ફાડ્યો ડેલીને દરબાર
ચલમ ફેડી ચોકમાં રે માણુરાજ.
વળી વળી હીરલાની ગાંઠ
ત્રૂટે પણ છુટે નહિ રે માણુરાજ.
પડી પડી દલડામાં જાંત,
અખોલા એ લવ ભાંગશે રે માણુરાજ.

અવળાબોલી !

[સ્વામી ખીજ સ્ત્રી પરણવા નય છે; જૂની સ્ત્રીને અનણી સમજને બેવડું બતાવવા મથે છે. જાણીએડું જૂની એ અપમાન રે' સહે ? એણે તો કેટલાય સૂચક મર્મો ફરી લીધા.]

§

સોનલ મારા ઘરડાની નાર રે,
જે રે જોઈયેં તે મગાવને.

લાવને લાવને શેરડીયુંના પાંક રે,
લાવને રે જાર માયલાં જીંડવાં.

અવળાબોલી અવળું મ બોલ્યા રે,
અવળું બોલ્યે રે અવગણુ ઉપજે.

સોનલ૦

લાવને લાવને સમઠર માયલાં ચીર રે,
લાવને રે આલ માયલાં આઢણાં.

અવળાબોલી૦

લાવને લાવને સીંગવાળા ઘોડા રે,
વગર સીંગાળા લાવને ડોળીઆ.

અવળાબોલી૦

લાવને લાવને શોકય માયલાં સાલ રે,
લાવને આગમન્યે બેટડા.

અવળાબોલી૦

શાની લોળ્યું !

[સ્વામીના સોરા ખાઈને સ્ત્રી પીયરીએ જાય છે. એને સ્નાન કરાવતી ભોળઈ પૂછે છે કે “ખેનખા ! ખરડામાં આ ભરોળ્યો શાની ? ” સુલક્ષણી નારી સ્વામીનો દોષ ટાંકવા સુંદર બનાવટી ખુલાસો આપે છે. સેંજલ એનું નામ છે.]

§

કેડ કેડ સામી રે સેંજલ ડુંગરી,
હેડા સામેલા ભેડા જો.

ભેડે ચડીને ગોદણુ ફેરવી,
સેંજલ નાર્ય, ઢોર પાછાં વાળ્ય જો.

નથી વાળ્યાં રે મારા બાપનાં,
તું હેડો ઉતરીને વાળ્ય જો.

હેડો ઉતરીને સોટો વાલીઓ
સખોડયો સેંજલના ખરડામાં જો.

સામે શેઠે રે નાનકો દેરીડો,
દેરી તારા બેલીને વાર્ય જો.

અમારાં વાર્યાં રે ભાણી ને કરે,
લેજો મૈયરીઆના મારગ જો.

છાણાં ધાપે રે ડોસલડી,
કેજો માડી મૈયરીઆનો મારગ જો.

ડાબા મેલ્યે રે સેંજલ ડુંગરા,
જમણા મૈયરીઆના મારગ જો.

ગાયું ચારે રે ગોવાળીઆ,
કેજો વીરા મૈયરીઆના મારગ જો.

ડાબા મેલ્યે રે સેંજલ હુંગરા,
જમણા મૈયરીઆના મારગ ને.

પાણી ભરે રે પાણીઆરીયું,
હેને બેની દાદાજીના હેલા ને.

ડાબા મેલો રે સેંજલ ઝાંપલા,
જમણા દાદાજીના હેલા ને.

ચોરે ચોવટ બેઠા દાદાજી,
કાં રે ધીડી વગર તેડ્યાં આવ્યાં ને.

સાંગામાચીએ બેઠાં માતાજી,
કાં રે ધીડી વગર તેડ્યાં આવ્યાં ને.

ખેટડો ધવરાવે મારી લાભી ને,
કાં રે નણુદી વગર તેડે આવ્યાં ને.

હીંગલે રમે રે નાની બેનડી,
કાં રે બેની વગર તેડ્યાં આવ્યાં ને.

ઘોડલા બેલવતા બોલ્યા વીરોજી,
ભલે રે બેની વગર તેડ્યાં આવ્યાં ને.

ઉઠો વહજી ઉનાં પાણી મેલો ને,
સેંજલને ચોળીને નવરાવો ને.

સાચું બોલ્યે રે સેંજલ નણુદી,
વાંસામાં આવડી શી લોજયું ને.

તરકુંનાં ખેતર લાભી ખેડતાં,
તરકડે દીધેલ ગાજયું ને.

ચાખખડાની ઉડે છાકમછોજયું ને,
મેં આડાં ધરીએલાં અંગ ને.

મોરલાની માયા

[પાણી ભરીને આવતાં રાણીજીને વાર લાગી. રાજાજીને ખબર પડ્યા કે રાણી મોરલા સાથે રમતાં હતાં. પુરૂષના અંતરમાં મોરલાની ઉપર ઇર્ષ્યા સળગી. મોરલાને માર્યા. પણ એટલેથી દાઝ પૂરી ન થઈ. રાણીને હાથે જ મોરલાનાં શાક તૈયાર કરાવ્યાં. રાણીને તો એક તરફ સ્વામીની આજ્ઞા અને બીજી બાજુ મોરલાની માયા: આંસુડે મોરલાનાં માંસ વધાર્યાં, ખવરાવ્યાં, પણ ખાધાં નહિ. પસ્તાએલે! પતિ એ અબળાને મોરલાનાં ચિત્રો આપી આપીને સાંત્વન ઉપજવવા મથે છે. Sexual Jealousy-પુરૂષસહજ દાઝણુ ઇર્ષ્યાનું આ ચિત્ર છે.]

૬

સોનલા ઇંઢોણી રાજ, રૂપલાનું બેડું રાજ,
રાજાની રાણી રે પાણી સાંચર્યાં.

હાથડીઆ ન ધોયા રાજ, પગડીઆ ન ધોયા રાજ,
આવડી વાડું રે શીદ લાગીયું.

આવ્યાં તે આવ્યાં રાજ, નગરીનાં ધોણું રાજ,
આછેરાં કડું ને નીર ડોળી નાખે.

ઘેલાં તે લાલી તમે,
ઘેલડાં શીદ બોલો રાજ, ઘેલડાં શીદ બોલો રાજ;
વનના મોરલા સાથે જૂળી રમતાં.

ઉઠોને રાજાની રાણી,
કાંકુડા ઘઉં દળો રાજ, કાંકુડા ઘઉં દળો રાજ;
મારે જાવું રે મોરલાને મારવા.

સોનલા કામઠડી ને
રૂપલાનાં તીર રાજ, રૂપલાનાં તીર રાજ;
રાજાજી હાલ્યા રે મોરલાને મારવા.

મારળે મારળે રે રાજ,
હરણને હરીઆળાં રાજ, હરણને હરીઆળાં રાજ;
એક મા મારળે વનનો મોરલો.

નહિ રે મારું હું તો,
હરણ ને હરીઆળાં રાજ, હરણ ને હરીઆળાં રાજ;
દીઠો નહિ મેલું વનનો મોરલો.

વનના મોરલીઆ ત્યાંથી
ઉડી ઉડી જાજે રાજ, ઉડી ઉડી જાજે રાજ;
જઈને બેસજે રે પારસ પીપળે.

નીયાંથી મોરલીયો તો
ઉડી ઉડી ગીયો રાજ, ઉડી ઉડી ગીયો રાજ;
જઈને બેઠો રે પારસ પીપળે.

પેલે ને ઘાયે મોરનાં
પીછડાં ખેર્યાં રાજ, પીછડાં ખેર્યાં રાજ;
ખીજે ને ઘાયે મોરલાને મારીયો.

સોનલાની કાવડયું ને,
રૂપલા કરંડ રાજ, રૂપલા કરંડ રાજ;
કાવડ્યમાં નાંખી મોરલાને લાવીયા.

ઉઠો ને રાજની રાણી,
ખારણીઆં ઉઘાડો રાજ; ખારણીઆં ઉઘાડો રાજ,
તમને ભાવતાં રે શીઆક લાવીયાં.

ઉઠો ને રાજાની રાણી,
 બેડલાં લે આવું રાજ, બેડલાં લે આવું રાજ;
 બેડલે નગટાવું વનનો મોરલો.

ઘેલૂડા રાજાના કુંવર,
 ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ; ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ,
 નગટલ મોરલો તે કેમ કરી બોલશે.

ઉઠો ને રાજાની રાણી,
 સાગુડા રંગાવું રાજ, સાગુડા રંગાવું રાજ;
 પાલવડે મેલાવું વનનો મોરલો.

ઘેલૂડા રાજાના કુંવર,
 ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ; ઘેલૂડાં શીદ બોલો રાજ,
 છાપેલા મોરલા તે કેમ કરી બોલશે.

દેશ્ય હળી

[ધરની વહુવારને એનાં મૈયરનાં નોતરાં આવે, એ આપણા ગૃહ-સંસારમાં સાસરીયાં પક્ષને સદાય ખટકનારો પ્રસંગ બને છે. પતિ એની પત્નીને શણગાર સજીને પીયરનાં લગ્ન મહાલવા જતી જોઈ સકતો નથી. પુરૂષ-હૃદયનું એ કુદરતી ઝેર છે. સ્નેહ-વિશ્વાસુ સ્ત્રીએ પતિ-આજ્ઞાને હાંસી માની. વિશ્વાસે તૈયારી કરી! ગર્વિષ્ઠ પતિએ એને બૂડે મોતે મારી, પછી તે પસ્તાયો. એવા તો અનેક પસ્તાયા હશે]

§

આજ મારે સોનાની શરણાયે તે સુરજ હળીઓ રે લોલ,
આજ મારો બાંધવડો પરણે કે મૈયરનું નોતરું રે લોલ.
આજ મારા ચોરાના ચોવટીઆ સાસરા જીવો ઘણું રે લોલ,
તમે મેલો તો જાએ રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.
મારાં છોકર વવાડ શીદ થાઓ છો ઘેલડાં રે લોલ,
તમારાં સાસુજીને પૂછી જાને નોતરે રે લોલ.
આજ મારાં સાંગામાચીએ બેઠાં સાસુજી જીવો ઘણું રે લોલ,
તમે મેલો તો જાએ રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.
મારાં છોકર વવાડ શીદ થાઓ છો ઘેલડાં રે લોલ,
તમારા જોઠજીને પૂછી જાને નોતરે રે લોલ.
આજ મારા ઘોડાના બેલવનારા જોઠજી જીવો ઘણું રે લોલ,
તમે મેલો તો જાએ રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.
મારાં છોકર વવાડ શીદ થાઓ છો ઘેલડાં રે લોલ,
તમારી જોઠાણીને પૂછી જાને નોતરે રે લોલ.

મારાં પુતર ધવરાવતાં જોડાણીજી જીવો ધણું રે લોલ,
 તમે મેલો તો જાએ રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.
 મારાં છોકર વઢિવાડૂ શીદ થાઓ છો ઘેલડાં રે લોલ,
 તમારા પરણ્યાજીને પૂછી જાજો નોતરે રે લોલ.
 મારા ઓરડાના લોગી પિયુજી જીવો ધણું રે લોલ,
 તમે મેલો તો જાએ રે મૈયરને નોતરે રે લોલ.
 મારા કહ્યા વન્યા માથડીયાં મ ગૂંથજો રે લોલ,
 મારા કહ્યા વન્યા સંથલીઆ મ પૂરજો રે લોલ.
 મારા કહ્યા વન્યા કાજળીયાં મ આંજળો રે લોલ,
 મારા કહ્યા વન્યા શણુગારીઆં મ સજળો રે લોલ.
 એના કહ્યા વન્યા માથડીયાં મેં ગૂંથીઆં રે લોલ,
 એના કહ્યા વન્યા સંથલીયા મેં પૂરીઆ રે લોલ.
 એના કહ્યા વન્યા કાજળીયાં મેં આંજળ્યાં રે લોલ,
 એના કહ્યા વન્યા ચાલી મૈયરને નોતરે રે લોલ.
 એના સાસરો દેખે ને જાલી ચોટલે રે લોલ,
 એની સૈયડું દેખે ને નાખી ઘોડલે રે લોલ.
 એના વીરાની વાડીમાં માથાં વાડીયાં રે લોલ,
 મુરખો મારીને વચાર્યો કે જાણ્યે ઢલ્ય ઢળી રે લોલ.

૨૨

રસીઆને સાદ

રસીઆ મોરા ચાંદલીઓ ઉઝ્યો રે,
રાજ મને સૂરજ થૈ લાગ્યો રે;
રસીઆ મોરા શેરીઓ પડાવું સાદ રે,
ઉતારા કરવાને કાળે રે.
રસીઆ મોરા શેરીઓ પડાવું સાદ રે,
દાતણુ કરવાને કાળે રે;
રસીઆ મોરા ઝરીયું લેળે સાથ રે,
દાતણુ કરવાને કાળે રે.
રસીઆ મોરા શેરીઓ પડાવું સાદ રે,
નાવણુ કરવાને કાળે રે;
રસીઆ મોરા ધોતીઆં લેળે સાથ રે,
નાવણુ કરવાને કાળે રે.
રસીઆ મોરા શેરીઓ પડાવું સાદ રે,
દૂધડાં પીવાને કાળે રે;
રસીઆ મોરા ગાવડી લેળે સાથ રે,
દૂધડાં પીવાને કાળે રે.
રસીઆ મોરા શેરીઓ પડાવું સાદ રે,
ભોજન કરવાને કાળે રે;
રસીઆ મોરા સૂખડાં લેળે સાથ રે,
ભોજન કરવાને કાળે રે.
રસીઆ મોરા શેરીઓ પડાવું સાદ રે,
મુખવાસ કરવાને કાળે રે;
રસીઆ મોરા ઝોળચી લેળે સાથ રે,
મુખવાસ કરવાને કાળે રે.

બાળાવેશના અબોલડા

- સૈયર મોરી શેરીયુ' વાળી મેલો જો,
શેરીયુ'નો ચાલનાર રે હમણાં આવશે રે લોલ.
- એ મુરખડે હાથે શેરીયુ' વાળી જો,
અબોલડા લીધા રે બાળાવેશમાં રે લોલ.
- સૈયર મોરી દાતણુ લાવી મેલો જો,
દાતણુનો કરનાર રે હમણાં આવશે રે લોલ.
- એ મુરખડે હાથે દાતણુ લીધાં જો,
અબોલડા લીધા રે બાળાવેશમાં રે લોલ.
- સૈયર મોરી નાવણુ લાવી મેલો જો,
નાવણુનો કરનાર રે હમણાં આવશે રે લોલ.
- એ મુરખડે હાથે નાવણુ લીધાં જો,
અબોલડા લીધા રે બાળાવેશમાં રે લોલ.
- સૈયર મોરી લોજન પીરસી મેલો જો,
લોજનનો કરનાર રે હમણાં આવશે રે લોલ.
- એ મુરખડે હાથે લોજન લીધાં જો,
અબોલડા લીધા રે બાળાવેશમાં રે લોલ.
- સૈયર મોરી મુખવાસ લાવી મેલો જો,
મુખવાસનો કરનાર રે હમણાં આવશે રે લોલ.

રઠીયાળી રાત

એ મુરખડે હાથે મુખવાસ લીધા ને,
અખોલડા લીધા રે ખાળાવેશમાં રે લોલ.

સૈયર મોરી ઢાલીઆ ઢાળી મેલો ને,
પોઢણનો કરનાર રે હુમણું આવશે રે લોલ.

એ મુરખડે હાથે ઢાલીઆ ઢાળ્યા ને,
અખોલજ લીધા રે ખાળાવેશમાં રે લોલ.

૨

કુટુમ્બ-સંસાર

ઘણી ઘણી હામો

[રસિક કુલવધુઓને આપણા કુટુંબ-જીવનની અંદર તો લાજ કાઢવામાં થે રસ પડતો. ધૂમટો ખેંચવામાં આંગળીઓનું અને પોશાકનું કલાવિધાન સમાયડું હતું. ઝીણું બોલવામાં માત્ર મર્યાદાનો જ ખ્યાલ નહોતો, માધુર્ય પણ ઝરતું. અવિભક્ત કુટુંબના સુખી સમયમાં, દેરાણી જેઠાણી વચ્ચેનો વાદ પણ દેરભોળઈ વચ્ચેના હાસ્ય-વિનોદ જેવો જ મીઠો બની જતો. કોટુંબિક જીવનમાં આ બધાં પ્રેમપોષક તત્ત્વો હતાં. ગ્રાથોસાથ મુંબઈના મોલની વિનાશક મોહિની મંડાઈ ગયાનો સમય પણ આંહી સુચવાયો દિસે છે.]

§

સાયબા હું તો ત્રાંગાની હેલ્યે પાણી નૈ ભરું,
સાયબા મુને રૂપલા બેડાની ઘણી હામ રે;
સાયબા મુને મુંબઈમાં મોલ ચણાવળે રે લોલ.*

સાયબા મારે સસરો ભલા પણ વેગળા,
સાયબા મુને ઘુંઘટ કાઢ્યાની ઘણી હામ રે;
સાયબા મુને મુંબઈમાં મોલ ચણાવળે રે લોલ.

સાયબા મારી સાસુ ભલાં પણ વેગળાં,
સાયબા મુને પગે પડ્યાની ઘણી હામ રે;
સાયબા મુને મુંબઈમાં મોલ ચણાવળે રે લોલ.

સાયબા મારે જેઠ ભલા પણ વેગળા,
સાયબા મુને ઝીણું બોલ્યાની ઘણી હામ રે;
સાયબા મુને મુંબઈમાં મોલ ચણાવળે રે લોલ.

*પાઠાન્તર

“સાયબા તમે મુંબઈ અંદર મોલ ચણાવળે રે લોલ”

રઢીયાળી રાત

સાયબા મારી જેઠાણી ભલાં પણ વેગળાં,
સાયબા મુને વાદ વઘાની ઘણી હામ ને;
સાયબા મુને મુ'બઘમાં મોલ ચણાવળે રે લોલ.

સાયબા મારો દેર ભલા પણ વેગળા,
સાયબા મુને હુસ્યા બોલ્યાની ઘણી હામ રે;
સાયબા મુને મુ'બઘમાં મોલ ચણાવળે રે લોલ.

સાયબા મારી દેરાણી ભલાં પણ વેગળાં,
સાયબા મુને જોડે રે'વાની ઘણી હામ રે;
સાયબા મને મુ'બઘમાં મોલ ચણાવળે રે લોલ.

૨૫

હાલ્યાં સાસરે

[સાસરે જનારી દીકરીને આખા કુટુંબનાં મીઠાં સ્મરણ રહેતાં તેનું કારણ વિદાય વખતની આવી ભેટ સોગાંદા હતી.]

§

અમે નણુંદ લોભાઈ પાણી સાંચર્યાં,
પાળે ઉભેલ દેર ને જેઠ, આ મેમાન ક્યાંના છે.
અમે પાણી ભરીને ઘેર આવીઆં,
આંગણુ ઉભેલ દેર ને જેઠ, આ મેમાન ક્યાંના છે.
મારો દાદો તે વોરે ચુંદડી,
માતા વોરે છે દખાણીનાં ચીર, ધીડી હાલ્યાં સાસરે.
મારો વીરો તે વોરે વેલડી,
લોભાઈ વોરે છે ડાળીઆની જોડ, નણુંદ હાલ્યાં સાસરે.

મારો કાકો તે વોરે કાપડાં,
કાકી વોરે છે મોળીઆંની જોડ, ભત્રીજ હાડ્યાં સાસરે.
મારો મામો તે વોરે મોજડી,
મામી વોરે છે તેલ ધૂપેલ, ભાણેજ હાડ્યાં સાસરે.
મારી સરખી સૈયર જોવા મળી,
આવી ઉભેલ વડલા હેડ, ગોઠણ હાડ્યાં સાસરે.
મારી રોઈ રોઈ ભીંજણી કાંચળી,
ધૂસકે તૂટેલ નવલખો હાર, ગોઠણ હાડ્યાં સાસરે.

૨૬

વીર અને દેર

[સુલક્ષણી સ્ત્રીને પોતાનો વીર જોડાવો ને દેર ફવલો હોય : એકું અને નહિ. દેર પ્રત્યેની પ્રીતિમાથી જ આવી ખટમધુરી મશકરીઓ જીજ્ઞસી.]

§

કુવામાં કારેલડી ને અપેડામાં વેલ્ય
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.
એક કારેકું તોડય એને ઝીણું કરી મોજ્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.
ઝીણું કરી મોજ્ય ઇ તો ઘીએથી વધાર્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.
ઘીએથી વધાર્ય ઇ તો જમે મારો વીર,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

૩૯

કુવામાં કારેલડી ને અવેડામાં વેલ્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.
એક કારેલું તોડ્ય એને મોટું કરી મોળ્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.
મોટું કરી મોળ્ય એને તેલેથી વધાર્ય,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.
તેલેથી વધાર્ય ઈ તો જમે મારો દેર,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.
ઢીંચણુ સામો ઢોલીઓ ને હૈયા સામી ખાટ,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.
પોઢશે મારો વીર અને દેર પાયા હેઠ,
કાના નાગરવેલ્ય નાગરવેલ્ય.

૨૭

લેરીયાની લૂંટાલૂંટ

[લેરીયાવર લઈને સાસરે આવનારી સહુ ય ભોળઈઓનો આ સ્વાતુભવ છે. એમાથી એકાદ જે વસ્તુ માગવાનો નણુંદને અધિકાર હોય છે, પણ નણુંદે પસંદ કરેલી વસ્તુ સારી હોય કે નમાલી, છતાં તેના ઉપર નણુંદ ભોળઈની વચ્ચે રકાઝક નભે છે. ‘લેરીયા’ જેવું અલ્પ વસ્ત્ર પણ ભાણીને કેમ મમતામાં નાખે છે? કારણ એ તો માતા પિતાનું ખાસ સંભારણું! ‘હઠીલી નણુંદ બીજી સાતગણી કિમ્મતી વસ્તુ સ્વીકારવાની પણ ના પાડે છે. અતે હારેલી ભોળઈ લેરીયું આપે છે, પણ સાથે સાથે “લઈને અઠીઠડાં” થવાનું ય સંભળાવે છે. નણુંદ ભોળઈ વચ્ચેના સંબંધનું આ નિખાલસ ચિત્ર છે.]

§

મારા લેરીયામાં લૂંટાલૂંટ લાગી હો.....ઓ
નણુંદલ માગે લેરીયું રે ખાઈ.

મારા દાદાનું દીધલ લેરીયું રે બાઈ,
મારી માતાની બાંધેલ લાંક હો.....ઓ
નણદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

ચાર ખુણે ચાર ડાબલા રે બાઈ,
નણદી સારેરા જોઈ જોઈ લીયો હો.....ઓ
નણદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

શું રે કંઈ તારૂં ડાબલા રે બાઈ,
મને લેરીયાની ઘણી ઘણી હામું હો.....ઓ
નણદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

ચાર ખુણે ચાર બેડલાં રે બાઈ,
નણદી સારેરા જોઈ જોઈ લીયો હો.....ઓ
નણદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

શું રે કંઈ તારાં બેડલાં રે બાઈ,
મને લેરીયાની ઘણી ઘણી હામું હો.....ઓ
નણદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

સામી ઘોડારે ચાર ઘોડલા રે બાઈ,
નણદી સારેરા જોઈ જોઈ લીયો હો.....ઓ
નણદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

શું રે કંઈ તારા ઘોડલા રે બાઈ,
મને લેરીયાની ઘણી ઘણી હામું હો.....ઓ
નણદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

સામા કબાટમાં લેરીયું રે બાઈ,
નણદી લઈને અદીઠડાં થાવ હો.....ઓ
નણદલ માગે લેરીયું રે બાઈ.

ટીલી

['લેરીયાની લૂંટાલટ'નો જ ભાવ આ ચિત્રમાં ભર્યો છે.]

§

અધમણ સોનું ને અધમણ રૂપું,
તેની અમને ટીલડી ઘડાવો રે જાદવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

કાકે કોરાવી મારે મામે મઢાવી,
વીરે મારે હીરલે જડાવી રે જાદવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

ટીલડી ચોડીને અમે સાસુ ઘેર ગ્યાં'તાં,
સાસુડીએ મોઢડાં મચકોડયાં હો જાદવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

કાં રે સાસુજી તમે મોઢડાં મચકોડો,
નથી તારે દીકરે ઘડાવી હો જાદવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

કાકે કોરાવી મારે મામે મઢાવી,
વીરે મારે હીરલે જડાવી હો જાદવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

ટીલી ચોડીને હું તો જળ ભરવા ગઈ'તી,
ટીલી મારી જળડામાં ઉડી રે જાદવરાય;
એ રે ટીલીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

ટીલડી જડે તો પાંચ બરામણ જમાડું,
નણદોષને ધોતીઆં બંધાવું હો બદવરાય;
એ રે ટીલડીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

ટીલડી જડે તો મારી નણદીને આલું,
ભાણેજને કેડીયાં સીવડાવું હો બદવરાય;
એ રે ટીલડીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

નવા રે નગરના જોશીડા તેડાવો,
ટીલડીના જોશ જોવરાવો રે બદવરાય;
એ રે ટીલડીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

ઉડા તે જળમાંથી ટીલડી ઝખૂડી,
ટીલડી હવે નણદીને આલો હો બદવરાય.
એ રે ટીલડીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

કાકે કેરાવી મારે મામે મઢાવી,
ટીલડી મારી નણદીને કયાંથી રે બદવરાય;
એ રે ટીલડીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

ટીલડી ચોડીને રાધા મંદિર પધાર્યા,
સાસુજીને પાય લાગ્યાં હો બદવરાય;
એ રે ટીલડીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

ઠાર્યા એવાં ઠરજો ને બાળ્યાં એવાં બળજો,
સાસુડીએ આશખ ત્યાં દીધી રે બદવરાય;
એ રે ટીલડીની અમને બહુ રઢયું લાગી.

વીરને તેડાં

[પાણી શેરડો એટલે વાંગુ સ્ત્રીઓનું બીજું પીયર ! અને પંખી એટલાં એનાં પીયરીયા ! માનવી ન મળ્યો, એટલે છાનાંમાનાં મોરલાને મોકલ્યો. વીરો આવ્યો. બંનેનીના કાન ભંભેરી નણંદને કઢાવી. બેની-બાને પૂરાં રાજ થયાં !

§

સરોવર પાળે આંબલીઓ,
આંબે ઝાઝા મોર મલૂગર આંબલીઓ.
એક તે મોરલો ઉડી ગીઓ,
ગીઓ દાદાને દેશ મલૂગર આંબલીઓ.
દાદા ધીડી દખીઆં,
વીરને આણે મેલ્ય મલૂગર આંબલીઓ.
વીરો આવ્યો સીમડીએ,
સીમું લે'રે જાય મલૂગર આંબલીઓ.
વીરો આવ્યો વાડીએ,
વાડીએ ટોકે મોર મલૂગર આંબલીઓ.
વીરો આવ્યો સરોવરીએ,
સરોવર લે'રે જાય મલૂગર આંબલીઓ.
વીરો આવ્યો આંપલીએ,
આંપે ધડુસીઆ ઢોલ મલૂગર આંબલીઓ.
વીરો આવ્યો શેરીએ,
શેરી લે'રે જાય મલૂગર આંબલીઓ.
વીરો આવ્યો આંગણીએ,
મળી ચુડાળી બે'ન મલૂગર આંબલીઓ.
નણદી વળાવ્યાં સાસરે,
બેનીને પૂરાં રાજ મલૂગર આંબલીઓ.

૩૦

ભાલીનું મેણું

[પૂર્વે જ્યારે હાથે કાંતવાનો હુમ્મ હોતો. ત્યારે 'કોડય' નામના એક વિશાળ ખંડમાં બધી પાડોશીઓ પોતપોતાના રેંટીઆ માંડી એક સાથે વાર્તા વિનોદ કરતી કરતી કાંતતી. એવે એક દિવસે, પાદરમાં થઈને કોઈ મેર (સુમરીયા) ની જન નીકળી, કુંવારી નણુંદ વરલાડાને નિરખવા દોડી, હડફેટમાં રેંટીઆ બગાડ્યા, એ અધીરાઈ ભાળીને ભોબ્બએ વિનોદમાં મેણું દીધું કે "જવ જવ. ઝટ એ વરરાજને પરણી જસો." મેણું ન ખમી શકનારી નણુંદ સાચેસાચ ભાભીનો બાલ સત્ય કરી દેખાડવા ચાલી, ને પોતાને: અરવીકાર કરનાર સુમરીયાને શાખ દઈ આપવાત કર્યા. નણુંદાની આ તો સર્વ સામાન્ય પ્રકૃતિ છે]

કાંતણીયાં રે કોડયુ'માં નો માય,

નણુંદ ભોબ્બ લાલી કાંતવા.

નણુંદી કાંતે જાન્યા હીરના ત્રાગ,

ભોબ્બ કાંતે રે કામ્બુ કોકડાં.

પાદર આવી પરદેશીની પોઠ,

એક આંચો રે વર સૂમરો.

સોળ સૈયરું જોવા ઘોડી જાય,

નણુંદી ઉઠ્યાં રે ઉતાવળાં.

ત્રોડી ત્રોડી ખરલાની ત્રાક,

માળ ત્રોડી રે જાન્યા હીરની.

નણુંદી જાશે સુમરીઆની સાથ,

સુમરો ઓઢાડે નવરંગ ચુંદડી.

દાદા મોરા દેવું હોય તે દે,

અમારે વરવો રે વર સૂમરો.

ઘેલાં ધીડી કેણે દીધી ગાળ,

કોણ ધીડી રે મેણું બોલીઆં.

કાકા મોરા હેવું હોય તે દે,
અમારે વરવો રે વર સૂમરો.
ઘેલાં ભતરીજ કેણે દીધી ગાળ,
કોણુ ભતરીજ મેણાં બોલીઆં.
મામા મોરા હેવું હોય તે દે,
અમારે વરવો રે વર સૂમરો.
ઘેલાં ભાણીયા કેણે દીધી ગાળ,
કોણુ રે ભાણીયા મેણાં બોલીઆં.
વીરા મોરા હેવું હોય તે દે,
અમારે વરવો રે વર સૂમરો.
ઘેલાં બેનીયા કેણે દીધી ગાળ,
કોણુ રે બેનીયા મેણાં બોલીઆં.
વીરા મારી ભાભીએ દીધી ગાળ,
વડેરી ભોભઈ મેણાં બોલીઆં.
વીરા મારી ભાભીને મ માર્ય,
બાળ હુત્યા રે અમને લાગશે.
સુમરીઆ રાણા પાછું વાળી બે,
વાંસે તે આવે સુહાગણુ સુંદરી.
સુંદરી તો મારે મા ને બેન,
સુંદરી જેવડી રે મારે ઘેર દીકરી.
સુમરીઆવનું બળે રે નખખોદ,
સાતે અવતાર બળે વાંઝીઆ.

બરડામાં ભેટકડીને પડબે પહા પીરની ધાર છે ત્યાં આ નજુલ
સતી થઇ.

૩૧

નણુદલ પરોણલાં

[બાર બાર વરસે ભાઈને ઘેરે આવેલી નણુદનો આટલો આટલો તિરસ્કાર કરી લીધા પછી પણ ભોળાઈને મનમાં દાઝ રહી ગઈ કે રાંડ “માર્યા વિનાની વહી ગઈ”, !]

§

બાર બાર વરસે નણુદલ આવ્યાં,
ભાણી ઉતારા ઘોને રાજ
નણુદલ પરોણલાં.

ઘર પછવાડે પડેલ ખંડેરાં,
જઈને ઉતારા કરજો રાજ
નણુદલ પરોણલાં.

ઉતારા ભાણી સભર બનાવ્યાં,
હવે દાતણીઆં દેજો રાજ
નણુદલ પરોણલાં.

ઘર પછવાડે ચોરનું કુંડું
વેડી દાતણીઆં કરજો રાજ
નણુદલ પરોણલાં.

દાતણીઆં ભાણી સભર બનાવ્યાં,
હવે ભોળનીઆં દેજો રાજ
નણુદલ પરોણલાં.

તમ્મરે વીરે શાળ નથી વાવી,
ઘઉંમાં આવ્યો ગેરૂ રાજ
નણુદલ પરોણલાં.

લોજનીઆં ભાભી સભર બનાવ્યાં,
હવે મખવાસીઆં દેજો રાજ
નણદલ પરોણલાં.

ઘર પછવાટે ઉંદરની લીંડીયું,
જઈ મખવાસીઆં કરજો રાજ
નણદલ પરોણલાં.

મખવાસીઆં ભાભી સભર બનાવ્યાં
હવે પોઠાણીઆં દેજો રાજ
નણદલ પરોણલાં.

તમારે વીરે વાણ નથી ભાંગ્યું,
સુતાર પીટયો હુંઠો રાજ
નણદલ પરોણલાં.

પોઠણીઆં ભાભી સભર બનાવ્યાં,
હવે મારગડા ચીંધો રાજ
નણદલ પરોણલાં.

ઠાલા તે કુવા ઠેકતાં જાજો
ભર્યા કુવામાં પડજો રાજ
નણદલ પરોણલાં.

મારા હૈયામાં હામ જ રહી ગઈ,
માર્યા વન્યાની વહી ગઈ રાજ
નણદલ પરોણલાં.

વીરાને આંગણે

ઉગમભેથી રથડા જૂત્યા, આવી આંગણીએ છુટ્યા
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 મેં રે જાણ્યું જે બેનડી આવી, આવી સુહાગણ નણુદી
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 હસતાં રમતાં ઝાંપા ઉઘાડ્યા, નણુદી દેખી મશ દળી
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 નણુદીએ આવી નેવલા ઝાડ્યાં, ક્યાં ગ્યો લાલી મારો વીરો
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 મારે રે નણુદી ભૂખ જ જાણે, નત નત ગોકળીએ જાય રે
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 સાંકડી શેરીમાં વીરોજ મળીઆ, બેની ધૂસકડે રોયાં
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 કાં રે બેનીજ ધૂસકે રૂવો, કેલે ન દીધાં માન
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 કાકે મામે માન જ દીધાં, લાલીએ મ્હેં મચકોડ્યાં
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 તારી લાલીને પીયર વળાવું, તમે જનવારો રીયો
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 ના રે વીરોજ એવું ન કરીએ, બેની સાસરીએ સારાં
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.
 કાળી તે લાયનો કમખો સીવડાવ્યો, સોળ તે મજની સાડી
 મોહનરાયનું જૂમખડું રે.

સાત સાત સાડલા વીરેજીએ લીધા, સૈયડું વખાવવા ચાલે
 મોહનરાયનું ઝૂમખડું
 કળશી કટ'ખ વોળાવવા આંચું, ના'વી મચકાળી બાલે
 મોહનરાયનું ઝૂમખડું
 નણ્ણદીએ ત્યાં આશખ દીધી, ઘણું જીવો મારો વીરે
 મોહનરાયનું ઝૂમખડું
 મારા વીરાને આશખ દઉં છું, મારે બેટાનો બાપ
 મોહનરાયનું ઝૂમખડું
 ઘણું જીવો મારી રખમાઈ લાભી, સાત શોકચુંનાં સાલ
 મોહનરાયનું ઝૂમખડું

૩૩

ઝોળખચો

[બાર બાર વરસ થયાં સાસરે વધાવેલી અને વયમાં એકે-
 વાર ઘેર ન આવેલી બહેનને એનો ભાઈ તેડવા જાય છે. નાનપણન
 સ્મરણે ભૂલેલી એ બહેન ભાઈને ક્રમ કરીને ઝોળખી લે છે
 પોતાની માતાની આંખો જેવી એની આંખો દેખીને, અને પિતાન
 અવાજ જેવો એનો અવાજ સાંભળીને. (માતાના જેવી આંખોવાળે
 ને પિતાના જેવા સ્વર વાળો પુરુષ પંકાય છે.) ભાઈને પોતાનાં દુઃખે
 સંભળાવતી બહેન ભાઈના નિમંત્રણને નકારે છે. 'એ સમજે છે
 ભાઈઓ તો બાલ્યને વશ હોય. બધું દુઃખ ઠલવીને બહેની રૂખી મરે છે.

૬

વેલ્યું છુટીયું રે વીરા વાડીના વડ હેઠ
 ઘોળીડા બાંધ્યા રે વડને વાંકીએ.

ચાર પાંચ સૈયડું રે વીરા પાણીડાની હાર,
 વચલી પાણીઆયે વીરને ઝોળખચો.

ઝોળખ્યો ઝોળખ્યો રે માની આંખ્યુંની અણસાર,
 બાપની બોલાશે વીરને ઝોળખ્યો.
 વીરા ચાલો રે દખણી બેનીને ઘેર,
 ઉતારા દેશું ઉંચા ઝોરડા.
 વેલ્યું છોડને રે લીલા લીબડા હેઠ,
 ધોળીડા બાંધને રે વચલે ઝોરડે.
 નીરીશ નીરીશ રે વીરા નીલી નાગરવેલ્ય,
 ઉપર નીરીશ રાતી શેરડી.
 રાંધીશ રાંધીશ રે વીરા કમોદુનાં ફૂળ,
 પાશેર રાંધીશ કાળુ ખીચડી.
 પાપડ શેકીશ રે વીરા પુનમ ફેરો ચંદ,
 ઉપર આદુ ને ગરમર આંધણાં.
 જમશે જમશે રે મારો માડી બયો વીર,
 ભેળી રે બેસશે એક જ બેનડી.
 ઉંચી મેડી રે વીરા ઉગમણે દરબાર,
 નીયાં રે ઢળાવું તારા ઢોલીઆ.
 પોઢશે પોઢશે રે મારો માડીબયો વીર,
 પાસે બેસશે રે એકજ બેનડી.
 કરજે કરજે રે બેની સખદખની વાત,
 ઘેરે બશું તો માતા પૂછશે.
 ખાવી ખાવી રે વીરા ખોડી બર,
 સુવું રે માડીના બયા સાથરે.
 બાર બાર વરસે રે વીરા માથડીયાં ઝોળ્યાં
 તેર વરસે રે તેલ નાખીયાં.

મેલો મેલો રે બેની તમારલા દેશ,
મેલો રે તમારાં બેની સાસરાં.
વીરા વીરા રે બેની માસ છ માસ,
આખર બાવુ' રે બેનને સાસરે.
ભરવાં ભરવાં રે વીરા ભાદરૂનાં પાણી,
ભાદરની રેલે બેની તણાઇ ગયાં.
આ ને કાંઠે રે વીરો રહ રહ રૂવે,
આલ્યે કાંઠે રૂવે એની માવડી.

૩૪

વીરાને વખડાં

[દૂર દૂરના દેશમાં પરણાવેલી બહેનને એનાં કૂર સાસરીયાં
ખીચર ન જવા આપે. અને તેડવા આવનાર ભાઇને સાસુ ઝેર ભેળવેલાં
ભોજન જમાડે, એવી કદંબુ કથાઓ લોક-સાહિત્યમાં વારંવાર આવે છે.]

§

વીર હાદો કે' દેશમાં દેશું,
વીર હાદો કે' દેશમાં દેશું રે
વીરે પરદેશમાં દીધાં.

વીર આડી છે આરખા નદી,
વીર આડી છે આરખા નદી રે
નદીનાં નીર ઘણેરાં.

વીર કડયે લઈ તુંબડાં બાંધે,
વીર કડયે લઈ તુંબડાં બાંધે રે
તુંબડલે તરતા આવે.

વીર બેની બાઈએ આવતો લાવ્યો,
વીર બેની બાઈએ આવતો લાવ્યો રે
ઘોડીને ઢાલીઆ ઢાળ્યા.

વીર ધોરાજીનો ઢાલીઓ લાવ્યો,
વીર ધોરાજીનો ઢાલીઓ લાવ્યો રે
પાટી પાટણથી લાવ્યો.

વીર ત્રંબાળુ બેડલું લાવ્યો,
વીર ત્રંબાળુ બેડલું લાવ્યો રે
છંદાણી હીરની લાવ્યો.

વીર મુંબઈનાં મોળીઆં લાવ્યો,
વીર મુંબઈનાં મોળીઆં લાવ્યો રે
અંગરેચી આલલાં લાવ્યો.

વીર કાળી લાયનું કાપડું લાવ્યો,
વીર કાળી લાયનું કાપડું લાવ્યો રે
કુંખીઆં નગરનાં લાવ્યો.

વીર બાંધવડાનાં માથડાં દુખે,
વીર બાંધવડાનાં માથડાં દુખે રે
બેની બાઈ ધૂસકે રોવે.

વીર બાંધવને વખડાં પાયાં,
વીર બાંધવને વખડાં પાયાં રે
સાસુડીએ સોમલ પાયાં.

૩૫

મોટાં ખોરડાં !

ગામમાં સાસરું ને ગામમાં પીરીયું રે લોલ,
દીકરી કે'ને સખ દઃખની વાત ને,
કવળા સાસરીયામાં જીતવું રે લોલ.

સખના વારા તો માતા વહી ગયા રે લોલ,
દખનાં ઉગ્યાં છે ઝીણાં ઝાડ ને,
કવળા સાસરીયામાં જીતવું રે લોલ.

પછવાડે ઉભી નણદી સાંભળે રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણાં ઘરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

નણદીએ જઈ સાસુને સંભળાવીયું રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણા ઘરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

સાસુએ જઈ સસરાને સંભળાવીયું રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણાં ઘરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

સાસરે જઈ જેઠને સંભળાવીયું રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણા ઘરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

જેઠે જઈ પરણ્યાને સંભળાવીયું રે લોલ,
વહુ કરે છે આપણા ઘરની વાત ને,
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

પરદ્યે જઈ તેજ ઘોડો છોડીયો રે લોલ,
જઈ ઉભાડ્યો ગાંધીડાને હાટ ને,

વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

અધશેરો અમલીઆં તોળાવીઆં રે લોલ,
પાશેરો તોળાવ્યો સુમલખાર ને,

વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

સોનલા વાટકડે અમલ ઘોળીઆં રે લોલ,
પીવો ગોરી નકર હું પી નહિં ને,

વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

ઘટક દઇને ગોરાંદે પી ગયાં રે લોલ,
ઘરચોળાની ઠાંસી એણે સોડ્ય ને,

વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

આટકાટનાં લાકડાં મગાવીઆં રે લોલ,
ખોખરી હાંડીમાં લીધી આગ ને,

વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

પેલો વીસામો ઘરને ઉંખરે રે લોલ,
ખીને વીસામો ઝાંપા ખા'ર ને,

વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

ત્રીને વિસામો ગાયને ગોંદરે રે લોલ,
ચોથો વીસામો સમશાન ને,

વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

સોનલા સરખી વહુની ચે' બજે રે લોલ,
રૂપલા સરખી વહુની રાખ જો;
વહુએ વગોવ્યાં મોટાં ખોરડાં રે લોલ.

બાળી ઝાળીને જીવડો ઘેર આવ્યો રે લોલ,
હવે માડી મંદિરીએ મોકળાણ જો;
*લવનો ઓશીઆળો હવે હું રહ્યો રે લોલ.

* હવે માડી દેજો દોડાદોડ જો.
સહુનો ઓશીઆળો હવે હું રહ્યો રે લોલ.

૩૭

નણુદી જહોદણી

[આંહી પણ જ્ઞેનને ઘેર આવનાર ભાઈની હત્યા વર્ણવી છે.]

વચલી કોઠીના મેં તો ઘઉંડા રે કાઢીયા,
ઝીણા સોયા ને મોટા ભરજ્યા રે નણુદી જહોદણી.
તેની રાંધી છે નણુદે તલધારી લાપશી,
બીજે રાંધ્યો છે સોમલખાર રે નણુદી જહોદણી.
સૈાને પીરસી છે એણે તલધારી લાપશી,
ભાઈને પીરસ્યો છે સોમલખાર રે નણુદી જહોદણી.
પે'લે તે કોળીએ વીરનાં મોઢાં સમકોડીયાં,
બીજે તે કોળીએ જીભુ' ઝાલી રે નણુદી જહોદણી.
ત્રીજે તે કોળીએ ભાઈની ભાનું ભૂલાવીયું,
પળમાં છોડાવ્યા એણે પ્રાણ રે નણુદી જહોદણી.
મારી કૂટીને રાંડે લોંમાં લંડારીઓ,
ઉપર ચણી છે સોમલ-દેરી રે નણુદી જહોદણી.

૩૮

વાંઝીઆં

[સંતતિ ન હોવી, એ આપણા સંસારમાં અભાગણી સ્ત્રીનો અપ-
રાધ મનાયો છે. સંતતિની લાલસાએ શોકયોના ત્રાસ જન્માવ્યા છે.
વાંઝણી સ્ત્રી પોતાનું એ અમંગળપણ ટાળવા કેવી માનતાઓ આદરે
છે ! કેવાં અપમાન સહે છે ! કુદરત પણ એને તરછોડે છે. ને આખરે દેવ
ખાસેથી પુત્ર લાવતાં જ એનાં માનપાન તત્ક્ષણ વધી જાય છે.]

૬

ગંગા તે માટી ચીકણી ધન્ય રમતાં રે,
એના ચૂલા નખાવોને ચાર કે મા'દેવ જાણું રે.
પેલે તે ચૂલે ખીચડી ધન્ય રમતાં રે,
ખીજે તે કઢીચલ દૂધ કે મા'દેવ જાણું રે.
ત્રીજે તે ચૂલે લાપસી ધન્ય રમતાં રે,
ચોથલે તાવેલ ઘી રે કે મા'દેવ જાણું રે.
ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
જઈ પડ્યાં સસરાને પાય કે મા'દેવ જાતાં રે.
સસરા તે મેણાં બોલીઆ ધન્ય રમતાં રે,
વાંઝીઆં મેહાં કોણુ જોશે કે મા'દેવ જાતાં રે.
ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
જઈ પડ્યાં સાસુને પાય કે મા'દેવ જાતાં રે.
સાસુ તે મેણાં બોલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
વાંઝીઆં મેહાં કોણુ જોશે કે મા'દેવ જાતાં રે.
ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
જઈ પડ્યાં દાદાને પાય કે મા'દેવ જાતાં રે.
દાદો કે' નહિ મારી દીકરી ધન્ય રમતાં રે,
માડી કે' નહિ મારાં પેટ કે મા'દેવ જાતાં રે.

ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
 આબ્યા આંબલીઆની છાંચ કે મા'દેવ જાતાં રે.
 લીલૂડા આંખા સૂકાઈ ગીઆ ધન્ય રમતાં રે,
 કોયલડી કરે રે કલપાંત કે મા'દેવ જાતાં રે.
 ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
 આબ્યાં સરોવરીયાની પાળ્ય કે મા'દેવ જાતાં રે.
 ભર્યાં સરોવર સુકાઈ ગીઆં ધન્ય રમતાં રે,
 માછલડી કરે રે કલપાંત કે મા'દેવ જાતાં રે.
 ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
 જઈ પડ્યાં મા'દેવ પાય કે મા'દેવ જાતાં રે.
 માદેવે દીધો દીકરો ધન્ય રમતાં રે,
 ભવનાં ભાંગેલ મેણાં કે મા'દેવ જાતાં રે.
 ત્યાંથી તે દડવડ ચાલીઆં ધન્ય રમતાં રે,
 આબ્યાં સરોવરીયાની પાળ કે મા'દેવ આં'તાં રે.
 સૂકાં સરોવર ભરાઈ ગીઆં ધન્ય રમતાં રે,
 માછલડી કરે રે કિલોલ કે મા'દેવ આં'તાં રે.
 સૂકલ આંખા લીલા થયા ધન્ય રમતાં રે,
 કોયલડી કરે રે ટાંકાર કે મા'દેવ આં'તાં રે.
 દાદો કે' મારી દીકરી ધન્ય રમતાં રે,
 માતા કે' મારું પેટ કે મા'દેવ આં'તાં રે.
 સસરો લખી કાગળ મોકલે ધન્ય રમતાં રે,
 મારા ઘરના દીવા ઘરે આવો કે મા'દેવ આં'તાં રે,
 સાસુ લખી કાગળ મોકલે ધન્ય રમતાં રે,
 મારાં ઉઘાડાં ઘર ઘરે આવો કે મા'દેવ આં'તાં રે.
 પરણ્યો લખી કાગળ મોકલે ધન્ય રમતાં રે,
 મારા ઘરનાં તેજ ઘરે આવો કે મા'દેવ આં'તાં રે.

૩૯

કુદરતની કડણા

[જેઠાણીને પોતાની રિદ્ધિ સિદ્ધિનો ગર્વ હશે. એણે કિમ્મતી ખોરાક વડે પોતાનો ગર્ભ પોષ્યો. પણ કુદરત પાસેથી સંતાન મેળવવામાં એની અઢળક સંપત્તિ કામ ન લાગી. અને લગારે પોષણ ન પામેલી નિર્ધન દેરાણીની દીન ચાચના કુદરતે પૂરી કરી. દેરાણીની તૂંબડીના વેલાને ઘણાં ઘણાં તૂંબડાંનો ફાલ આવ્યો, એમાં એ ગરીબ નારીને પેટ પૂરો પ્રસવ્યાતું સૂચન રહ્યું છે. એ કુદરતી કડણામાંથી મગરૂબ પૈસાદારો દેવાંબેનસીબ રહી જાય છે તે ભાવ આંહી આવેખાયા છે.]

§

દેરાણી જેઠાણી વાદડીયામાં વઢીયું જો,
વાદે ને વાવ્યાં વાદડ તૂંબડાં હો જી.
જેઠાણીની તૂંબડી ખાંડે ખાતર નાખ્યાં જો,
દેરાણીની તુંબડ ખાતર છાણનાં હો જી.
જેઠાણીની તૂંબડી દહીંએ દૂધે સીંચી જો,
દેરાણીની તૂંબડ સીંચી પાણીડે હો જી.
દેરાણીની તૂંબડી વાડયે વેલો ચડિયો જો,
જેઠાણીની તૂંબડ રહી છે ભોંયમાં હો જી.
દેરાણીની તૂંબડી ફાલે પુલે ભરી જો,
જેઠાણીની તૂંબડ કુલ નાવીયાં હો જી.
દેરાણીની તૂંબડી નવસેં નૈયાં પડીયાં જો,
જેઠાણીની તુંબડ રહી છે વાંઝણી હો જી.
કેરડીને પાદર દેવળ ચણાવીશ જો,
એક સાં ને સાઠ મેલાવીશ જાળીઆં હો જી.
જાળીએ ને જાળીએ દીવડલા મેલાવીશ જો,
તો થે ન પેટ પૂતર પારણે હો જી.

વાવડીને પાદર વાવ્ય ગળાવીશ જો,
એક સો ને સાઠ મેલાવીશ પગથીઆં હો છ.
પગથીએ ને પગથીએ દીવડીઆ મેલાવીશ જો,
તોથે નો પેટ પુતર પારણે હો છ.
દીકરા વધામણુ સોનલાની જીલડી જો,
દીકરી વધામણુ સોના સાંકળી હો છ.
દીકરો દીકરો કરતાં દીકરડી નવ આવી જો,
તોથે નો પેટ પૂતર પારણે હો છ.

૪૦

વાંઝીયાં-મેણાં

[જોને પેટ છાઝ ન હોય, તે સ્ત્રીને પારકા બાળકો ઉપર બહુ
મમત્વ ઉપજે છે. વાંઝીયાપણાની એની વેદના એ ભૂલી નય છે. પણ
એ વિશ્વ-વાત્સલ્યને ન સમજી શકનારાં સ્વાર્થી કુટુંબીઓ એને
મેણાં જ દીધા કરે છે.]

§

વહુને ખોળે ચોખા ને ખલે ચૂંદડી રે,
ત્રહુ તો ચાલ્યાં રાંદલમાને ચોરડે રે.
વહુનો સસરો તે મેણાં ખોલીયા રે,
મારાં વાંઝીયાં વહુ તમે ક્યાં ચાલ્યાં રે.
સસરા વાંઝીયાં વાંઝીયાં શું કરો રે ?
મારા જેઠનાં તે મારા પેટનાં રે.
મારા દેરનાં તે મારા વીરનાં રે.
મારી નણદીનાં તે મારા ધર્મનાં રે.
મારી શોકચનાં તે અડધા અંગનાં રે.

દીકરાની ઝંખના

[પુત્રહીન માતાથી હવે તો મેણું સહેવાતાં નથી. રાંદલા માની પાસે એ કેવો દીકરો માગી રહી છે ! ઘરની લીલી લીલી ગાર ઉપર પોતાની નાની નાની પગલીઓ પાડનારો, રોટલા ઘડતી વખતે નાનકડી ચાનકી માગનારો, દળતી વખતે ઘંટીના થાળામા લોટની જે છગ ચડ હોય તે પાડી નાખનારો, ખોળો ખુંદીખુંદીને ઘોચેલો સાડલો બગાડનારો ને છારા કરતી વખતે માખણ માગનારો; આ પ્રત્યેક કામ કરતી વખતે એને દીકરો સાંભરે છે. નાના, મસ્તીખોર ને લાડકવાયા બાળકનું કેટલું આબાદ આ ચિત્ર છે !

§

લીંચું ને ગુંચું માફ આંગણું;
પગલાંનો પાડનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા દોહ્યાં.

રોટલા ઘડીને ઉભી રહી;
ચાનકીનો માગનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા દોહ્યાં.

દળણું દળીને ઉભી રહી;
પાજ્યુંનો પાડનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા દોહ્યાં.

ઘોચે ઘંટોચે મારો સાડલો;
ખોળાનો ખુંદનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા દોહ્યાં.

મહીડાં વલોવી ઉભી રહી;
માખણનો માગનાર ઘોને રન્નાદે,
વાંઝીયાં-મેણું માતા ! દોહ્યાં.

રલીયાણી રાત

(એ પ્રમાણે પુત્ર મળતાં ગાય છે કે)

લીંપ્યું ને ગુપ્તું માડું આંગણું;
પગલાંનો પાડનાર દીધો રન્નાદે,
અનિરૂદ્ધ કુંવર મારે લાડકો.

વગેરે.

વગેરે.

૪૨

કામણુ

[કુટુંબ-જીવનમાં ખૂબ રીગાઇ રીગાઇને ઘણી બહેનો પોતાનું મનુષ્યત્વ પરવારી બેસે છે અને પછી પોતાને પીડનાર સગાં ઉપર વીર નખાવે, મંત્ર તંત્રો કરાવે, વળગાડ પણ અજમાવે. એવાં દૃષ્ટાંતો બહુ બનતાં. હજીય ચાલુ છે.]

§

દેરાણી જેઠાણી આપણુ વાદડીઆમાં વદીએ ને,
વાદડીઆમાં વદીએ આપણા પાટણુ પાણી નયે' ને.
પાટણુના પૂજારા વીર કામણુ કરી દેને ને,
બાઈ રે પરદેશણુ બે'ન કરજે દુઃખની વાતું ને.
સરપને સાવરણે સાસુ વાસીદાં વળાવે ને,
નામને નેતરડે નણદી છાસરડી ફેરાવે ને.
અડધી તે રાતડીએ દળણુ જેઠાણી દળાવે ને,
પાછલડી પશડયે પરણ્યો પાણીદાં ભરાવે ને.
લે રૂપેયા અઢી ને કામણુ કરજે મઢી,
લે રૂપેયા સો ને સાઠ કામણુ કરજે લોઠે લાઠ.

૬૨

૪૩

દીંકાદીંક

[બહુ દુઃખ વેઠ્યા પછી સ્ત્રી ગૃહદેવી મટીને રણચંદી બને છે]

§

મારા વાડામાં તાંજળીયો ને કાંટો લળીયો
કાલ્યો લચકા લેર કાંટો લળીયો
હું ને મારી બાઇજી વીણવા ય્યાં ને કાંટો લળીયો
વીણ્યાં લચકા લેર કાંટો લળીયો
વીણતાં વીણતાં વઢી પડ્યાં ને કાંટો લળીયો
આવ્યાં દીંકાદીંક કાંટો લળીયો
સાસુએ લીધું સાંભેલું ને કાંટો લળીયો
વહુએ લીધી ઇંસ કાંટો લળીયો
સાંભેલું તો ભાંગી ગયું ને કાંટો લળીયો
ઇંસ પડાવે ચીસ કાંટો લળીયો

૪૪

અલંકારોના ઉમળકા

[સ્ત્રીને પોતાનાં ખીયરીયાં અને સાસરીયાં તરફથી ધરેણાંની જે ભેટ મળતી, તેથી પણ એના અંતરમાં બંને પક્ષ પ્રત્યે નિત્ય નિત્ય પ્રીતિ સીંચાતી હતી. અંગ ઉપરના અલંકારો જોતી જોતી, બંને સગાં-જોને સંભારતી સંભારતી, સામે પોઢેલા પતિ ઉપર એ હર્ષિત નારી આશિષો વરસાવે છે.]

§

કડલાં જ રે મારા રે મેયરનાં
કાંખીયું રાજ સાહેબની, જીવે મારી નણદીનો વીર,
સાચબો જ રે પોઢ્યો છે પલંગમાં.

ચૂડલો જ રે મારા રે મૈયરનો
 ગૂજરી રાજા સાહેબની, જીવે મારી નણદીનો વીર,
 સાયબો જ રે પોઢયો છે પલંગમાં.

ઝરમર જ રે મારા રે મૈયરની
 તૂળસી રાજા સાહેબની, જીવે મારી નણદીનો વીર,
 સાયબો જ રે પોઢયો છે પલંગમાં.

ટીલડી જ રે મારા રે મૈયરની
 નથડી રાજા સાહેબની, જીવે મારી નણદીનો વીર,
 સાયબો જ રે પોઢયો છે પલંગમાં.

ત્રોટીયું જ રે મારા રે મૈયરની
 કડીયું રાજા સાહેબની, જીવે મારી નણદીનો વીર,
 સાયબો જ રે પોઢયો છે પલંગમાં.

ઇતિહાસ

લોક-સાહિત્યમાં ડગલે ડગલે ઇતિહાસ ગવાયા છે, અને પામર રમાં એ પામર સ્ત્રીપુરુષોને કંઈ ચીનીને એ અમર બન્યા છે. આ વિભાગ મોટી પુરાણ-ઘટનાઓ ને દેશ સમસ્તની ઇતિહાસ-ઘટનાઓથી માંડીને નાનકડા ગામડાના વીર વીરાંગનાઓની પરાક્રમ-કથાઓને પણ આલીંગી રહ્યો છે. મહાપુરુષોની અલૌકિકતા એણે નથી ગાઇ, પણ માનવતા ગાઇ છે. લોક-કલ્પના ન્યા ન્યાં અડકી છે ત્યાં ત્યાં એણે મનુષ્યત્વ મૂક્યું છે. નળનાઇઓ દેખી ત્યાં તિરસ્કાર કે રોષ કરવાને બદલે ટીખળ કર્યું છે. સળળતા દેખી ત્યાં સ્થૂળ માપે માપણી નથી કરી, પણ પ્રત્યેક સળળ કાર્યની મહત્તા એની પાછળ રહેલી મસ્ત ભાવના વડે તોળી છે. એમ ન હોત તો બાપડા નારસંગજી કે ઘાઘા જોહાણનો શો અધિકાર હતો આ યરા-ગીતોમાં વિરાજવાનો ? નવા યુગની જે જે લહરીઓ આવી, જે જે લપટતા, ઢાંગ, કૂડ, કપટ, મૂડીવાદ કે રૂસ્વતખોરીનાં તત્ત્વો નવે રૂપે પેઠાં, તે તમામને આ લોક-સાહિત્યે મર્મવધી કરાશે વડે વધાવ્યાં, ને એ રીતે લોકમત ફેળવ્યો. રજવાડાંના રાજ-મહેલોમાં જે ખટપટ, ખૂન કે વિષપ્રયોગ થયા, તેણે લોક-કલ્પનાના કર્ણ તારોને હલમલાવ્યા અને એમાંથી કર્ણ સ્વરો કંદાવીને લોક-જીવનમાં માયા મમતા જગાડી; રાજ પ્રભુ વચ્ચે અનુ-કર્યાની હીરદોરી બાંધી.

રાસડાના રાગો પણ સદા ભાવોને જ અનુસરતા અનુસરતા, કેવી જુળીથી ખીસ કે ત્વરિત, ગંભીર કે રમનીયાળ થતા ગયા છે એ વાત પણ અસ્માસ કરવા જેવી છે.

૪૫

પાર્વતીનાં પારખાં

[શંકર પાર્વતીની આ ઘટનામાં માનવ સ્ત્રીપુરુષોનો સ્વભાવ આલેખાયો છે. પત્નીને એક વાર પણ પીયર મોકલવામાં સીધેલા મહાદેવને કેટલું વસતું લાગે છે ! દીખળખોર પાર્વતીની મરકરીને પણ એ પ્રેમાન્ધ દેવ પારખી ન શક્યા-પીપળાનાં પાંદડાં ગણવા ચડયા ! ચાર દિવસની અવધી ચૂકેલી સતી ઉપર એ પતિને અવિશ્વાસ આન્યો. પણ બીજામાં હુબ્ધ થનાર એ ભોળાને ઉચ્ચ ભાતની કસોટી ચે ક્યાંથી આવડે ? મોચી બન્યા ! મહાસતીને મોજડીની લાક્ષણ્ય તીધી. જોગમાયાનો જવાબ તે! સ્ત્રીજાતિને શોભે તેવો જ છે.]

૬

પાધી પીયરીએ મેલો મા'દેવજી,
એક વાર મૈયરીએ મેલો રે
મારે મૈયર જવાના કોડ રે
મખ હુરિ બોલોને મા'દેવ.

કેટલે દા'ડે ઘરે આવશે પારવતી,
કેટલે દા'ડે ઘરે આવશે રે
તમારી કેટલે દા'ડે જોઈ વાટ રે
મખ હુરિ બોલોને મા'દેવ.

જેટલાં પીંપળડાનાં પાંદ રે મા'દેવજી,
જેટલાં પીંપળડાનાં પાંદ રે
અમે એટલે દા'ડે ઘરે આવશું રે
મારી એટલે દા'ડે જોજો વાટ રે
મખ હુરિ બોલોને મા'દેવ.

ચડીઆ પીંપળડાની ડાળ રે મા'દેવજી,
 ચડીઆ પીંપળડાની ડાળ રે
 કાંઈ ડાળીએ ડાળીએ ફરી વળ્યા રે
 કાંઈ પાંદડે પાંદડે જોઈ વળ્યા રે
 કાંઈ પાંદડાનો નહિ પાર રે
 મખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

ચોથે દા'ડે ઘરે આવશું મા'દેવજી,
 ચોથે દા'ડે ઘરે આવશું રે
 મારી ચોથડે દા'ડે જોજો વાટ રે
 મખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

લીધો મોચીનો વેશ રે મા'દેવજી,
 લીધો મોચીનો વેશ રે
 કાંઈ મનસા મોજડી હાથ રે
 મખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

સોળસેં સાહેલીયુંનો સાથ રે પારવતી,
 સોળસેં સાહેલીયુંનો સાથ રે;
 કાંઈ જળ ઝીલવાને જાય રે
 મખ હરિ જોલોનો મા'દેવ.

કહોને મોજડીયુંનાં મૂલ રે મોચીડા વીરા,
 કહોને મોજડીયુંનાં મૂલ રે
 મારા પગમાં પેરાવે લાલ મોજડી રે
 મખ હરિ જોલોને મા'દેવ.

આલું સોનાનો હાર રે મોચીડા

આલું સોનાનો હાર રે

તને આલું સોના કેરો ચૂડલો રે

મખ હરિ બોલોને મા'દેવ.

શું કંઈ સોનાનો હાર રે પારવતીજી,

શું કંઈ સોનાનો હાર રે

તારો પથરે પછાડું ચૂડલો રે

મારે એક વાર હાટડે આવ્ય રે

તારા પગમાં પેરાવું લાલ મોજડી રે

મખ હરિ બોલોને મા'દેવ.

એવડલી આજ્યું મ આલ્ય રે મોચીડા પીટયા,

એવડલી આજ્યું મ આલ્ય રે

મારે ઇસિવર જેવડો ભરથાર રે

તને ચક્કર ચડાવીને મારશે રે

મખ હરિ બોલોને મા'દેવ.

નચાવ્યા !

[શંકર અને બીલડીની એ બાળીતો પુરાણ-કથાને લોકગીતની કાંઈ રચનારીએ વિગતવાર રંગો પૂરીને આ શબ્દ-ચિત્રમાં ઉતારી છે. મોહહુબ્ધ મહાદેવજી બીલડીના ધણીને કુળાવી મારવા સુધી પણ તૈયાર થાય એ કામાંધતાના પરાકાષ્ઠા જે લોક-કલ્પનામાં સમાઈ શકી, તે લોક-કલ્પના કેટલી બેરાવર હશે ! તપસ્વીના એક પછી એક સ્વાંગ ઉતરાવી તે દરેકને સ્થાને બગબર ઘટતા લાલ લાલ શણગારો સળબ્યા, અંન અંતે તે “ નર નાચે ને નારી રીઝે ” એવી દશામાં મહાદેવજીને મૂકી દીધા. પતિદેવને ચળાયમાન થયા દેખીને કશે રોષ ન કર્યો. છતાં વિકારને લીધે બ્રષ્ઠ થયેલા એ દંપતિ-સંસારને ફરી વાર લગ્ન કરીને વિશુદ્ધ તો કરવા જ નંતર્યે. એટલે ફરી વાર બન્ને પરણે છે.]

આંખુ બાંખુની છાંય રે મા'દેવજી, ત્યાં કાંઈ રમ્મત માંડી જ રે,
રમતાં રમતાં વાદજ વદીઆં, તપીએ જઈ તપ ધરીઆં જ રે.
તમે પારવતી પીયર પધારો, અમે બાંઈ તપ કરવા જ રે,
હું રે મા'દેવજી ખરેખરી હોઈ તો તપીઆં તપ છોડાવું જ રે.
સાનલા ને રૂપલા ડાબલે ડાટયા, પીતળ લઈને પેચી જ રે,
હીર ને ચીર પટારે ઠાંસ્યાં, ફાટલ તૂટલ પેચી જ રે.
હાથમાં સાવરણી ને કાખમાં સૂંડલો, બીલડીનો વેશ લીધો જ રે,
ઉગમણું વાસીદાં વાળ્યાં કે આથમણી રજ ઉડી જ રે.
કોણ છે બતની ને કોણ છે ભાતની, કોણ તમારાં નામ જ રે,
બતની કોલણ ભાતની બીલડી, ભીલી અમારાં નામ જ રે.
ભીલ ઘર નાતીને ભીલ ઘર ધોતી લાલ લાલ મોતીડાં પરોવતી જ રે,
અમારા ભીલને વંચા પડ્યા છે, ચાલું જંગલમાં જોતી જ રે.
આવ્યની કોળણ, બેસ્યની ભીલડી, આપણે રમ્મત રમીએ જ રે,
રથો રથો ભીલી રાણી અમ્મારે ચરણે, તને કરું પટરાણી જ રે.
તમ્મારે મા'દેવજી ગંગા પારવતી, ભીલડીને શું કરશે જ રે,
પારવતીને પીયર વળાવું, ગંગાને પાણી ભરાવું જ રે.

સીંગલદીપમાંથી હુસ્તી મંગાવું, લાલ લાલ ચૂડીયું ઘડાવું જ રે,
 ચૂડીયું ઉપર ચીપું મઢાવું, તને કરું પટરાણી જ રે.
 તમ્મારે મા'દેવજી તૂટલ ખાટલી, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે,
 તૂટલ ખાટલી દૂર કરાવું ને લાલ પલંગ ખીછાવું જ રે.
 તમ્મારે મા'દેવજી વનમાં ઝૂંપડાં તે દેખી અમે ડરીયે જ રે,
 વનનાં ઝૂંપડાં દૂર કરાવું લાલ લાલ મેડીયું ચણાવું જ રે.
 તમ્મારે મા'દેવજી ટાઢા દુકડા. તે દેખી અમે ડરીયે જ રે,
 ટાઢા દુકડા દૂર કરાવું, લાલ લાલ ચૂરમાં વળાવું જ રે,
 તમ્મારે મા'દેવજી ઝાઝી લભૂત, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે.
 ઝાઝી લભૂત દૂર કરાવું, કુવરણી કાયા જ રે.
 તમ્મારે મા'દેવજી ગળે સરપડાં, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે,
 ગળેથી સરપ દૂર કરાવું, કુલના હાર પેરાવું જ રે.
 તમ્મારે મા'દેવજી લાંબી જટા, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે,
 લાંબી જટા દૂર કરાવું, લાલ અંગાડો વળાવું જ રે.
 તમ્મારે મા'દેવજી લાલીઓ ધોડો, તે દેખી અમે ડરીયે જ રે,
 લાલીઓ ધોડો દૂર કરાવું, લાલ લાલ લાકડી રળાવું જ રે.
 અમ્મારે ભીલ છે કાલો ને થેલો, જંગલ કેરો વાસી જ રે,
 સાંજ પડે ને ભીલ ઘરે આવે, તુજ મુજને શીવ મારે જ રે.
 એતરખંડમાંથી વાદળી ચડાવું ઝીણું ઝીણું મેહૂલો વરસાવું જ રે,
 તારા તે ભીલને ડુબવીને મારું, તને કરું પટરાણી જ રે.
 અમ્મારે શીવજી એવી એવી રીત્યું કે નર નાચે ને નારી રીઝે જ રે,
 હાથે છે નેવળી ને પગે છે ધુધરી, થેઈ થેઈ શીવજી નાચે જ રે.
 પારવતીએ રૂપ પરકાશ્યું ને ક્યાં ગઈ ભીલાં રાણી જ રે,
 ઇસવર પારવતી પરણવા બેઠાં, ગાયે સકળ નારનારી જ રે.

૪૭

હરચંદ રાજા

['આંખાની શીતળ છાંયડી' કહીને હરિચંદ્ર રાજાનાં સુખો વર્ણવ્યાં,
અને ત્યાર પછી 'વેળા બહુ પડી રે' તેનો ખીલે કંઈ ઇતિહાસ ન
આપતાં માત્ર કરણારસનો ભાવ જ ઘેરો ને ઘેરો રંગી નાખ્યો છે.]

હરચંદ રાજાને આંગણુ આંખલો રે,
આંખલાની શીતળ છાંય, રાજા હરચંદર;
હરચંદ રાજાને વેળા બહુ પડી રે.

હરચંદ વેચે એની મેડીયું રે,
મેડીયુંના અરીસા વેચાય, રાજા હરચંદર;
હરચંદ રાજાને વેળા બહુ પડી રે.

હરચંદ વેચે એના હાથીડા રે,
હાથીયુંની અંખાડી વેચાય, રાજા હરચંદર;
હરચંદ રાજાને વેળા બહુ પડી રે.

હરચંદ વેચે એનાં ઘોડલાં રે,
ઘોડલાનાં વછેરાં વેચાય, રાજા હરચંદર;
હરચંદ રાજાને વેળા બહુ પડી રે.

હરચંદ વેચે શણગારલાં રે,
કુંવરીઆના શણગાર વેચાય રાજા હરચંદર;
હરચંદ રાજાને વેળા બહુ પડી રે.

હરચંદ વેચે એની રાણીયું રે,
રાણીયુંના કુંવરીયા વેચાય, રાજા હરચંદર;
હરચંદ રાજાને વેળા બહુ પડી રે.

ઘથી વેળા તે કેવી બજાવી રે,
પોતે વેચાણા પાપી ઘેર, રાજા હરચંદર;
હરચંદ રાજાને વેળા બહુ પડી રે.

બાળુડો જોગી

[ગોડાખંડાજીનો તરુણ રાજ ગોપીચંદ, મહારાજ બર્તુદરિનો ભાગ્યેજ થાય. ભોગ વિલાસમાં એ ગરક થયેલા પુત્રને માતા મેનાવતીએ એક સુંદર સમસ્યા વડે બંધ લેવરાવ્યો. બરાબર જ્ઞાનનો સમય જોયો. એની ઉઘાડી કાચા ઉપર મુંગું આંસુ ટપકાવ્યું. સૌથી કંચન-વરણી અને મહેકતી કાચાનો પાણુ એક દિવસ નાશ થશે, એ એના પિતાનું મૃત્યુ યાદ કરાવીને પલ્લકમાં સમજાવ્યું. બાળુડો જોગી પોતાના જોગની કરોટી કરવા બહેનીબાને દેશ પહોંચ્યો. બહેનનાં ચોધાર રૂદન જોને ન ચળાવી શકે તે જ ત્યાગ સાચો. ગોપીચંદની આખી કથામાંથી થોડક હૃદયે માત્ર આટલો મર્મ-માગ જ વીણી લીધો, ને કરુણા રસથી ભરેલા સૂરમાં ઉતારી દીધો.]

§

સોનલા વાટકડી ને રૂપલા કાંગસડી,	
બાળુડો જોગી ખેંઠા ના'વા રે	ભરથરી.
હાથ પગ ચોળે એના ઘરની અસતરી,	
વાંસાના મોર ચોળે માડી રે	ભરથરી.
મોર ચોળ'તા એનું હૈડું ભરાણું જો,	
નેણુલે આંસુડાંની ધાર રે	ભરથરી.
નહિ રે વાહલડી ને નહિ રે વીજલડી,	
ઓર્ચીતાં નીર ક્યાંથી આવ્યાં રે	ભરથરી.
આવી કાચા રે તારા બાપની હુતી જો,	
એ રે કાચાનાં મરતુક થીયાં રે	ભરથરી.
કો' તો માતાજી અમે દુવારકાં જાયે જો,	
દુવારકાની છાપું લઈ આવું રે	ભરથરી.
કો' તો માતાજી અમે હીંગળાજી જાયે જો,	
હીંગળાજીના હુમરા લઈ આવું રે	ભરથરી.

કે' તો માતાજી અમે કાશીએ જાયે જો,
કાશીની કાવડ્યું લઈ આવું રે ભરથરી.

કે' તો માતાજી અમે જોગીડા થાયે જો,
કે' તો લઈએ લગવો ભેખ રે ભરથરી.

બાર વરસ બેટા રાજવટું કરો જો,
તેરમે વરસે લેજો ભેખ રે ભરથરી.

બાર વરસ માતા કેણીએ ન જોયાં જો,
આજ લેશું રે લગવો ભેખ રે ભરથરી.

દેશ જાજે ને દીકરા પરદેશ જાજે જો,
એક મ જાજે બેનીબાને દેશ રે ભરથરી.

દેશ જોયો ને માતા પરદેશ જોયા જો,
એક ન જોયો બેનીબાનો દેશ રે ભરથરી.

આંબાની ડાળે ને સરોવરની પાળે જો,
ઉતરી છે જોગીની જમાત રે ભરથરી.

નાણુંદની દીકરી ને સોનલબાઈ નામ જો,
સોનલબાઈ પાણીડાંની હાર્ય રે ભરથરી.

કે' તો મામી તમારા વીરોજ દેખાડું જો,
કે' તો દેખાડું બાળો જોગી રે ભરથરી.

સાચું બોલો તો સોનબાઈ સોનલે મઢાવું જો,
જૂઠું બોલો તો જીલડી વાડું રે ભરથરી.

હાલો દેરાણી ને હાલો જેઠાણી જો,
જોગીડાની જમાત જોવા જાયે રે ભરથરી.

થાળ ભરીને છગ મોતીડે લીધો જો,
વીરને વધાવવાને જાય રે ભરથરી.

બેની બેવે ને બેની ડસ ડસ રેવે બે,
 મારે વીરાજ બેગી હુવે રે ભરથરી.
 કે' તો વીરાજ મારા પાલખી મગાવું બે,
 કે' તો અપાવું પાછાં રાજ રે ભરથરી.
 પાલખી ન બેઈ બેનીઆ રાજ નવ બેઈ બે,
 કરમે લખ્યો છે ભગ્યે ભેખ રે ભરથરી.

૪૯

ઘોઘા ચહુવાણુ

[નવરાત્રીઓમાં નાના નાના છોકરાં નાગની ફેણ જેવું એક પૂતળું બનાવી તેના હંયામા કોડીયુ ગોઠવીને દીવા કરે છે. અને પછી એને સાથે લઈને, કોઈ લડાઈના વર્ણનનું એક #જોડકા# બોલતા બોલતા ઘરોઘર ધૂમે છે. એનું નામ ઘોઘા. ઘોઘા ચહુવાણુ કોઈ ક્ષત્રિય હશે. અને પોતાના ગામની ગાયોની વ્હાર કરતાં, ગોપડકા બતના કાઠીઓની સામે લડીને મરાયા હશે. મરીને નાગ સરજ્યા હશે. આજ એનું થાનક તલસાણુ ગામમા “તલસાણીઆ નાગ” નામે આજખાય છે. આ રાસડામાં તો એ ઘોઘાની ખ્હેન રાસલખાનું ચિત્ર વધુ દીપી હોય છે. શૃંગીણીને કપે એણે પાણીનાં બેડા ખેંચ્યાં, ભાઈને નવરાખ્યા. અને પછી ચંડી રૂપે એ ખ્હેન ભાઈની સંગાથે યુદ્ધે ચડી. ભાઈ કહે : ખ્હેન, તમે તો સ્ત્રી બંતિ. સંસારી બનીને સંતતિના રહાવા લેવા એ તમારો ધમ. ગાંઠ પાછાં વળો. ખ્હેન કહે : ભાઈ ! સંતતિ તો અસાર છે. આજ સંકટનં સમયે સંસારના રહાવા ન હોય. આજ તો ગામની રક્ષાર્થે તારી-એકલાની સહાયમાં મારે રણસાજ સજવાં શોભે.]

૬

ઘોઘા ! તારો વાડયમાં વાસ, તલસાણે ઘોઘા તારાં બેસણું,
 ઘોઘા ઉભો ગાંધીડાને હાટ, રાસલખા બેની કંકોડી વેરે રે.
 ઘોઘા પૂછે વળી વળી વાત, આવડી કંકોડી બેની ક્યાં વરે રે
 નાવણુ કરશે ઘોઘા ચુવાણુ, આવડી કંકોડી વીરા ત્યાં વરે રે.

ઘોઘો ઉભો સાવરીયાની પાળ, રાસલખા બેની પાણી ભરે રે,
 ઘોઘો પૂછે વળી વળી વાત, આવડાં પાણી રે બે'ની ક્યાં વરે રે.
 નાવણુ કરશે ઘોઘો ચુવાણુ, બાર બાર બેડે રે ઘોઘો અંધોળ કરે રે.
 ઢાળ્યા ઢાળ્યા રૂપલા બાબેઠ, ફરતાં મેલ્યાં રે સોના સોગઠાં રે.
 રમે રમે ઘોઘો ચુવાણુ, લેળાં રમે રાસલ બેનડી રે.
 ચડી ચડી ઉગમણી વાર, આથમણા થાય રીડીયા રે,
 વારે ચડજે ઘોઘો ચુવાણુ, લેળાં ચડે રાસલ બેનડી રે.
 વળો વળો રાસલખા બેન, તમારે સોઈ છોડ વાછડ રે,
 છોડ વાછડ સાર સંસાર મારે માડીનો બયો એકલો રે.

* છાકરાંઓ બાલે છે તે ભેટકણું :

ઘોઘા ઘોઘા ઘોઘ ચુવાણુ,
 રાસલખાઈના વીર ચુવાણુ.
 પે'ર પટોળાં આઢે ચીર,
 ગાદડીઆને ગાળી લાગી;
 નય ગાદડીઓ નાઠો.

ટાકરીનો ટમકાર, ધુધરીનો ધમકાર;
 આગલો ચાકીદાર, વાંસલો બંદુકદાર.
 તેલ દે, ધૂપ દે, બાવાને બદામ દે;
 તેરા બેટા છતા રે'.

ચડી કડી સોનાની કડી,
 બામણુ બેઠો 'ડડી પડી.
 ડેલીમાં તો ડોલાડોલ,
 માંહી વાગે છે નંગી દોલ.
 નંગી દોલના આંકડા,
 સો ઘોડા વાંકડા.
 એક ઘોડો આછો,
 પાધડીઆળો પોચો.
 પાધડી ગદ્ય કડી,
 ને ઘોડો આ બૂડી.

૫૦

કચરો મેર

[બરડામાં ખાંભોદર ગામ છે, ત્યાંનો આ મેર ગામની સ્ત્રીઓને સાથે લઈ ખીલેશ્વરને મેળે જતો હતો. રસ્તામાં લૂંટવા આવનારા મુસલમાનો સાથે પોતે એકલો મુઝીને પ્રાણ ગુમાવે છે. અને એવા આશ્ચર્ય વીરને માટે આખો લોક-સમુદાય શોકમાં ડૂબે છે. પનીઆરી-આને માથે લથઈ બેડાં ડોલવા લાગે છે. કુદરત પણ રડે છે. એવી વીર-પૂન તે કાળે પ્રત્યેક ગામમાં જીવતી હતી. આવી ઢબના મરશીયા રાસડા કેટલાએક ખીન ખડારવડીઓને નામે પણ બેડાયા છે. રચનાર ટુરી લોકો હશે.]

§

ખીલેશ્વર તારાં બેસણાં કચરા, ખંભાળે તારાં વાસ,
હાદલ અસરાણે મારી રે નાખ્યો, વાંસેથી લૂંટ્યો માલ
માણીગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

કાંધો પોઢાડયો પારણે કચરા, લૂખા શરમણના લાડ,
જેઠી ઇંડરણી ધ્રુસકે રાવે માર્યો કોડીલો કથ
માણીગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

ઝાંખા કચરાના ડાયરા કચરા, ઝાંખી કચરાની માય,
રાણી બેનીખા ધ્રુસકે રૂવે માર્યો પસડીઆત વીર
માણીગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

ઝાંખી કચરાની ડેલીયું કચરા, ઝાંખા કચરાના વાસ,
ઝાંખાં ખાંભોદરનાં ઝાડવાં કચરા, ઝાંખી ખાવાની વાવ
માણીગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

હાટે ને હાટ વણીઆ રૂવે ને સીવતાં રૂવે અઈ,
વણતાં વણતાં વાંઝા રૂવેને ચોરે રૂવે ચારણ ભાટ
માણીગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

પાણી શેરે પાણીયારીયું રૂવે ને બેડલાં લોડયું ખાય,
સારથીઆ તારા સીમાડે રૂવે ને જંતરી ઝોકાં ખાય
માણીગર મારવો નૂતો, રાજેસર રાખવો હૂતો.

૫૧

નારસંગળ

[રાણપરના એ દરબાર હતા. ગામના દોર લૂંટી જનાર કાઠી-
ઓની પાછળ ચડયા હતા. અસલના વીરનરો યુદ્ધમાંથી ન ભાગતા. એને
રૂક્ત પોતાની જ આબરૂની નહિ, પણ પોતાના ગામલોકની, અરે
પોતાનાં ઘોડાંની ધજ્જતની પણ ચિંતા હતી. અને લડાઈઓ તો એને
મન મ્હેરિલો જોવી હતી. રણક્ષેત્રમાં યે હોડા પીવાતા, કસુંબા ઘોળાતા,
મીઠાઈની છાકમછાળો ઉડતી. મૃત્યુ એ રીતે મધુર લાગતું.]

§

ઓતરાદા બારના ઓરડા નારસંગળ,
પાછલી પરસાળે દરબાર તારો રે નારસંગળ.
કાળીઆ ભરવાડ ઠાકોર મોરખાયો આવ્યો જો,
રાણપરનો માલ ચોરે કાઢ્યો રે નારસંગળ.
ઉઠો રે આરંબા બેની, સારા કોયલા પાડો જો,
સારા કોયલા પાડી હોકા ભરો રે નારસંગળ.
ઉઠો રે દાદુભા દીકરા રોળી ઘોડી છોડો જો,
ચોંપેથી માંડો સેમાન રે નારસંગળ.
દાયલસા પીર ઠાકોર સપનામાં આવ્યા જો,
હરમતે હથીઆર ખાંધો રે નારસંગળ.
ત્યાંથી નાફુલા ઠાકોર રાતોરાત હાલ્યા જો,
જઈ રીઆ લીમોરા મોઝાર રે નારસંગળ.
લીમોરાનો આડો કાઠી કડકાઈમાં બોલે જો,
જુડે મોઢે ભાગી તમે બચો રે નારસંગળ.

હું રે ભાણું તો મારી ભાદરડી લાજે ને,
લાજે મારું રાણપર રેણાક રે નારસંગળ.
હું રે ભાણું તો મારી શાઝી ઘોડી લાજે ને,
લાજે મારાં રાણપરનાં લોક રે નારસંગળ.
હું રે ભાણું તો મારી અણીઆળી લાજે ને,
લાજે મારાં ખૂબડીનાં લોક રે નારસંગળ.
સવા શેર અડીણના ઠાકોર કસુંબા ઘોળાવ્યા ને,
મીઠાશુંની ઉડે છાકમછોળ રે નારસંગળ.
સવા મણ સૂતરની ઠાકોર મોરીયું મેળાવે ને,
મોરીએ ખાંધીને માલ વાળ્યો રે નારસંગળ.

પર

ખાળા રંડાપા વીરા દોયલા

[હારેલો દીયર ભોળમના અંગ પર હાથ ઉપાડી પોતાની દાઝ કાઢે, અને દુભાયલી બહેન ઉતાવળમાં પોતાના ભાઈને બહારે બોલાવે પણ પોતાનું સૌભાગ્ય તો એને ધંધુકા, ઘોળકા કે વીરમગામથી ચે વધુ બહાલું થઈ પડે છે. સૌભાગ્યનાં સાટાંપાટાં સતી નારીને ન પાલવે. કોઈ રજવાડામાં બનેલી આ ઘટના છે.]

§

ઢાળ્યા તે ઢાળ્યા રૂપલા ખાજેડ ને ને,
સાવ રે સોનાનાં સોળે સોગઠાં.
દેર ભોળાઈ બે રમે છે જુગટડે ને ને,
પાસા ચડ્યા છે પૂરા રંગમાં.
રમ્યા તે રમ્યા ખાજીયું બે ચાર ને ને,
કોણ રે જીત્યું ને કોણ હારીયું.
હાર્યો તે હાર્યો દેરીઠા તરબત ને ને,
દેર હાર્યો ને ભોળાઈ જીતીયાં.

દેરીડાને ચટકે ચડી રીસાં જો ને,
 દેરે ઉઠી ભોજાયુંને મારીયાં.
 મારી તે મારી અવળા સવળી ઠાંઠ જો ને,
 એક તે મારી ડાબા પગની મોજડી.
 ઉડ્યે પંખી મારો સંદેશો લઈ જાશે જો ને,
 જઈને કે'જે વીરાના દેશમાં.
 માના જાયા આવશે રાતોરાત જો ને,
 સો સો ઘોડે વીરો મારો સાબદા.
 સહુનાં ઘોડાં સડકે ચાલ્યાં જાય જો ને,
 આડખે ચાલે વીરાની રોજડી.
 સહુનાં ઘોડાં ખડ ખાતાં જાય જો ને,
 ભૂખી હાલે વીરાની રોજડી.
 સહુનાં ઘોડાં પાણી પીતાં જાય જો ને,
 તરસી હાલે વીરાની રોજડી.
 સહુનાં ઘોડાં ખાણુ ખાતાં જાય જો ને,
 ભૂખી હાલે વીરાની રોજડી.
 સહુ તે ઉતર્યા વાડીના વડ હેઠ જો ને,
 વીરો ઉતર્યા રે ગઢને કાંગરે.
 કો' તો યેનીબા કાંકરીઓ ગઢ પાડું જો ને,
 કો' તો યેની રાઠોડુંને મારીએ
 બાળા રંડાપા વીરા દોષદા.
 રંડાપામાં આલું વીરમગામ જો ને,
 આલું ધંધુકું આલું ધોળાં.
 વીરમગામમાં મેઝ્યને વીરા આગ જો ને,
 બાળું ધંધુકું બાળું ધોળકું.

મોરબીની વાણીયાણુ

[એવો યે વખત હતો, જ્યારે વાણીયા જેવી પોથી નત અને તેમાં યે એક અબળા, પોતાના ઉપર કુદ્રષ્ટિ કરતાર રાજાને પણ કાળજે કારી ધા પડે તેવો માર્મિક જવાબ આપીને ભોંઠા પાડવી. જવાજ ઠાકોરે રોજ રોજ લાલચો દીધી. વાણીયાણીએ આમોશ પકડી. પણ ત્રીજે દિવસે તો એણે રાજાની રાણીઓની જ હરરાજ બોલાવી, ત્યારથી ઠાકોર સાહેબ ઘોડાં પાવા જવાનું ભૂલી ગયા !]

§

કુવા કાંઠે ઠીંકરી કાંઈ ઘસી ઉજળી થાય,

મોરબીની વાણીયાણુ મધુ પાણી નય;

આગળ રે જીવોજ ઠાકોર,

વાંસે રે મોરબીનો રાજ,

ઘોડાં પાવા નય—મોરબી०

કચે રે વાણીયાણી તારાં બેડલાનાં મૂલ;

જવા ઘો જીવોજ ઠાકોર,

જવા ઘો મોરબીના રાજ,

નથી કરવાં મૂલ;

મારા બેડલામાં તારા હાથીડ બે ડૂલ—મોરબી०

કચે રે વાણીયાણી તારી ઇંઢોણીનાં મૂલ,

જવા ઘો જીવોજ ઠાકોર,

જવા ઘો મોરબીના રાજ,

નથી કરવાં મૂલ;

મારી ઇંઢોણીમાં તારાં ઘોડલાં બે ડૂલ—મોરબી०

હાલિયાળી રાત

કર્યે રે વાણીયાણી તારા વાટકાનાં મૂલ;
 જવા દો છવાછ ઠાકોર,
 જવા દો મોરખીના રાજ,
 નથી કરવાં મૂલ;
 મારા રે વાટકામાં તારી રાણીયું બે ડુલ—મોરખી.

૫૪

સોનલ ગરાસણી

[હિન્દુ સ્ત્રીઓનાં, મુસલમાનોએ કરેલાં અપહરણોની કથાઓ આપણા લોક-સાહિત્યમાં યે મળી આવે છે. નીચેનાં ત્રણ ગીતોમાં એ એકતું એક તરવ નોખ નોખે સ્વરૂપે ગૂંથાયું છે. સોનલ ગરાસણીને છાંડાવવામાં જ્યારે બધાં સ્વાર્થી સાટાંપાટાં એળે ગયાં, ત્યારે એના એના પતિએ આવીને શત્રુઓ સાથે સમરોરનો મુકાબલો કર્યો, પોતાનું લીધું માથું વાઢી દીધું, અને પલકમાં સોનલ છુટી થઈ. એ વીરોની રીત. બીજા રાસડાની ધટના નામરદાઇના કલ્પાંતથી જ સમાપ્ત થાય છે. અને ત્રીજામાં તો હિન્દુ નારીને હોંશે હોંશે વટલવાનું ચટકું લાગી નય છે.]

૬

સોનલ રમતી રે ગઢડાને ગોખે ને,
 ગઢડાને ગોખે ને,
 રમતાં ઝલાણી સોનલ ગરાસણી.

આઠો આવ્યો રે, સોનલ દાદાનો દેશ ને,
 દાદાનો દેશ ને,
 સોનલે જાણ્યું જે દાદો છોડશે.

દાદે દીધાં રે સોનલ ધોળુડાં ધણ ને,
 ધોળુડાં ધણ ને,
 તોય ની છુટી સોનલ ગરાસણી.

આટો આવ્યો રે, સોનલ કાકાનો દેશ જો,
કાકાનો દેશ જો,
સોનલે જાણ્યું જે કાકો છોડશે.

કાકે દીધાં રે, સોનલ કાળુડાં ખાડું જો,
કાળુડાં ખાડું જો,
તો ય ન છૂટી સોનલ ગરામણી.

આટો આવ્યો રે, સોનલ વીરાનો દેશ જો,
વીરાનો દેશ જો,
સોનલે જાણ્યું જે વીરો છોડશે.

વીરે દીધાં રે, સોનલ ધવળાં વછેરાં જો,
ધવળાં વછેરાં જો,
તો ય ન છૂટી સોનલ ગરામણી.

આટો આવ્યો રે, સોનલ મામાનો દેશ જો,
મામાનો દેશ જો,
સોનલે જાણ્યું જે મામો છોડશે.

મામે દીધાં રે, સોનલ વેલ્યું ને માફા જો,
વેલ્યું ને માફા જો,
તો ય ન છૂટી સોનલ ગરામણી.

આટો આવ્યો રે, સોનલ સ્વામીનો દેશ જો,
સ્વામીનો દેશ જો,
સોનલે જાણ્યું જે સ્વામી છોડશે.

સ્વામીએ દીધી રે, એના માથા કેરી મોળ્યું જો,
માથા કેરી મોળ્યું જો,
ધળકે છૂટી સોનલ ગરામણી.

સોનાં લોડણી

પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં,
ખંગડી પે'રી રે મુસલમાનની.

આઠ કુવા ને નવ પાત્રાં,
પાણી ભરે છે અઢારે આલમ રે
એક ભરે છે સોનાં લોડણી.

ઝાલ્યા પ્રામણુ ને ઝાલ્યા વાણીયા,
ઝાલ્યા છે કાંઈ અઢારે આલમ રે
એક ઝાલી છે સોનાં લોડણી.

છોડ્યા પ્રામણુ ને છોડ્યા વાણીયા,
છોડ્યા છે કાંઈ અઢારે આલમ રે
એક ન છોડી સોનાં લોડણી.

સોનાનો દાદો કાગળ મોકલે,
સોનલ માઈં સાવ સોનાનું ટીડ રે
કાલ્ય છોડાવું સોનાં લોડણી.

હવે છોડાવી દાદા શું કરે,
પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં
ખીચડી ખાધી રે મુસલમાનની.

સોનાની માડી કાગળ મોકલે,
સોનલ માઈં ધરડાનું રૂપ રે
કાલ્ય છોડાવું સોના લોડણી.

હવે છોડાવી માડી શું કરો,
પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં
ચોખા ખાધા રે મુસલમાનના.

સોનાનો વીરો કાગળ મોકલે,
સોનલ માઈ સાવ સોનાનું ટીડ રે
કાલ્ય છોડાવું સોનાં લોડણી.

હવે છોડાવી વીરા શું કરો,
પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં
ઇબર પેરી રે મુસલમાનની.

સોનાની ભોળઈ કાગળ મોકલે,
સોનલ મારા હંયા કેરો હાર રે
કાલ્ય છોડાવું સોનાં લોડણી.

હવે છોડાવી ભોળઈ શું કરો,
પાણી પીધાં દરીઆ માયલી વેળ્યનાં
ખૂલાખ પેરી રે મુસલમાનની.

૫૬

મુસલમાન બન જાઉં

હીંદવાણી મુસલમાન બન જાઉં
દહીંવાલી મુસલમાન બન જાઉં
ભરવાડી મુસલમાન બન જાઉં.—ભરવાડી●
પાડુંગી દેવળ, ચણાવુંગી મસીદ,
નખીકે કલમે પર હો જાઉં નજીદ
હીંદવાણી મુસલમાન બન જાઉં—ભરવાડી●

હિંદુકે ખાણેમેં કાયકા સવાદ,
 કોકમકી કલી, મહીં હીંગકા વધાર
 હીંદવાણી મુસલમાન બન જાઉંગી—ભરવાડી૦
 મુસલમાનકે ખાણેમેં કાયકા સવાદ,
 જીણાળી ચાવલમેં ઘીકા વધાર
 હીંદવાણી મુસલમાન બન જાઉંગી—ભરવાડી૦
 હિંદુકે મરનેમેં કાયકા સવાદ
 તૂટમૂટ ખાટલીમેં ગાલેકા ઠાઠ
 હીંદવાણી મુસલમાન બન જાઉંગી—ભરવાડી૦
 મુસલમાનકે મરનેમેં કાયકા સવાદ,
 ઢાલીઆ પલંગ, ઉપર કુલુંકી ખાસ
 હીંદવાણી મુસલમાન બન જાઉંગી—ભરવાડી૦

૫૭

મદયમ બેનને કાપડું.

[ગોરા સાહેબો પાસેથી લાભ મેળવવો હોય તો તેને સીધી રૂશ્વત ન અપાય, પણ એની સ્ત્રીને બહેન કહીને કાપડા રૂપે રૂપીઆ અથવા બંગડી ભેટ કરાય; એવી પ્રથાએ લોક-કલ્પના ઉપર બળવાન અસર કરી, એટલે માવલાનો મામલો આ રમતીઆળ રાગના માર્મિક ગીતમાં તાબડતોબ હતરી ગયો. માવલો અમદાવાદમાં કોઈ સરકારી કચેરીનો નોકર હશે. ચોરી કરીને નાઠો. પકડાયો. સજા થઈ. પણ મદમ સાહેબે સજા રદ કરાવી.. અદાલતમાં કેવી અસંબધ ને અર્થ બિનાની જુબાની લેવાય છે, તે ઉપર પણ આ રાસડાની રૂચનારીએ સુંદર કટાક્ષ કરી લીધો છે.]

§

સાભર નદીયું આવી

માવલા, 'સાભર નદીયું આવી;

ટોપીવાળાના છડીદાર

સાભર નદીયું આવી.

ધોડીને ધૂળકે માર્યો
માવલા, ધોડીને ધૂળકે માર્યો;
ટોપીવાળાના છડીદાર ધોડીને ધૂળકે માર્યો.

ઝેરામાં દાંતીઓ ભૂંડ્યો
માવલા, ઝેરામાં દાંતીઓ ભૂંડ્યો;
ટોપીવાળાના છડીદાર ઝેરામાં દાંતીઓ ભૂંડ્યો.

અમદાવાદ લઈ હાડ્યા
માવલાને અમદાવાદ લઈ હાડ્યા;
ટોપીવાળાના છડીદાર અમદાવાદ લઈ હાડ્યા.

જલાની લેવા માંડી
માવલાની જલાની લેવા માંડી;
ટોપીવાળાના છડીદાર જલાની લેવા માંડી.

કેટલું પાણી હતું
માવલા, કેટલું પાણી હતું;
ટોપીવાળાના છડીદાર કેટલું પાણી હતું.

પાણીનો નાવ્યો પાર રે
સરકાર, પાણીનો નાવ્યો પાર;
અંગરેચી સરકાર પાણીનો નાવ્યો પાર.

હાથે કડીયું જડી
માવલાને હાથે કડીયું જડી;
ટોપીવાળાના છડીદાર હાથે કડીયું જડી.

મઢયમ બેન કહી બોલ્યો
માવલો મઢયમ બેન કહી બોલ્યો;
ટોપીવાળાનો છડીદાર મઢયમ બેન કહી બોલ્યો.

પચીનું કાપડું લીધું
 માવલાએ પચીનું કાપડું લીધું;
 ટોપીવાળાના છડીદારે પચીનું કાપડું લીધું.
 માવલાને કેદયું નો'યે
 સરકાર, માવલાને કેદયું નો'ય;
 અંગરેચી સરકાર માવલાને કેદયું નોય.
 માવલાને છોડી મેલ્યો
 સરકાર, માવલાને છોડી મેલ્યો;
 અંગરેચી સરકાર માવલાને છોડી મેલ્યો.

૫૮

એમદ મીઝી

[એક તરફથી મૂડીદાર બનેલા મીઝીના વૈભવ, ને બીજી બાજુ જીવરાજીઆ મજૂરની દરિદ્રતા : એ બન્નેનાં ખ્યાન આપીને કોઈ મજૂર કવિએ આ ગીતમાં કર્ણધારસ પૂર્યો છે. મૂડીવાદના ત્રાસ ગાયા છે. અને તે સાથે જ ચોતાના અન્નદાતા એમદની ઝીંદગીની મધુર ચિન્તા પણ બતાવીને મજૂરોનું કૃતજ્ઞ હૃદય ખુલ્લું મૂક્યું છે. ટોપલા સારતાં સારતાં મજૂરો ટોક્તાં જ હોય છે, અને તેમાંથી સ્હેલાઈએ આવાં સ્વયંભૂ પદો સરી પડે છે.]

§

વાવડી ખોદાય રે એમદ, વાવડી ખોદાય રે,
 વાવડીનાં પાણી લાગે લાંબળાં એમદીઆ.
 પાણુ ખાણ્યના પથર એમદ, પાણુ ખાણ્યના પથરા,
 પાણુ ખાણ્યના પથરા થોડા લાવજે એમદીઆ.
 જીવરાજીઓ દાડીયો એમદ, જીવરાજીઓ દાડીયો,
 જીવરાજીઓ દાડીઓ દખી કર મા એમદીઆ.

આંધળાં માળાપ છે એમદ આંધળાં માળાપ છે,
 આંધળાં માળાપની મેરુ લાવજે એમદીઆ.
 નાનેરી બેન છે એમદ, નાનેરી બેન છે,
 નાનેરી બેનની મેરુ લાવજે એમદીઆ.
 પાસાબંધી કેડીયુ' એમદ, પાસાબંધી કેડીયુ',
 ભારે બખીયા ને છોય મોરલા એમદીઆ.
 ખીનખાબની ચોરણી એમદ, ખીનખાબની ચોરણી,
 પાનીએ લટકતાં તારાં કુમકાં એમદીઆ.
 મધરાસી બાંધ્ય મા એમદ, મધરાસી બાંધ્ય મા,
 મધરાસી બાંધી છોગાં મેલ્ય મા એમદીઆ.
 વડલે ચડીશ મા એમદ, વડલે ચડીશ મા,
 વડની વડવાયુ' તારી વેરણ્યુ' એમદીઆ.
 છેવાડો સુઈશ મા એમદ, છેવાડો સુઈશ મા,
 માથે ચુ'વાળીઆનાં વેર છે એમદીઆ.

૫૯

કુલવાડીમાં દીપડો

કુલવાડીમાં દીપડો નજી, બાગવાવાડીમાં દીપડો,
 ચાલોને દીપડો જોવા જાઈએ' રજપૂતડા.
 તારી માતા તને વારતી નજી, તારી માતા તને વારતી,
 વેરવીના સંગડા છોડી મેલ્ય રે રજપૂતડા.
 ઘરડાં માળાપ છે નજી, ઘરડાં માળાપ છે,
 ઘરડાં માળાપની દયા લાવજે રજપૂતડા.

એકલીઓ વીર છે નજી, એકલીઓ વીર છે,
 એકલીઆ વીરની દયા લાવજે રજપૂતડા.
 પરદેશણ એન છે નજી, પરદેશણ એન છે,
 પરદેશણ એનની દયા લાવજે રજપૂતડા.
 નાની તારી નાર્ય છે નજી, નાની તારી નાર્ય છે,
 નાનીના જનમારા કેમ જાશે રજપૂતડા.
 ઉગમણા ઓરડા નજી, ઉગમણા ઓરડા,
 આથમણા ખંડના તારા પડદા રજપૂતડા.
 ખારસે ખંદ્રક છે નજી, ખારસે ખંદ્રક છે.
 તેરસે તરવારનો દીપડો માર્યો રજપૂતડા.

૬૦

નગર સાસરે

[ભાવનગર રાજ-કુટુંબનાં કુમારી બાકુંવરબાને જામનગર પર-
 જ્ઞાઓં હતાં. કરીયાવર લઈને સાસરે જતા વાર જ વિષ-પ્રયોગથી
 એમનું મૃત્યુ થયાનું કહેવાય છે. ભાવનગરની ખવાસણોએ રચેલો આ
 એ ઘટનાનો રાસડો છે.]

૬

નગરથી બાનાં નાળીએર આવીયાં,
 આવ્યાં છે કાંઈ ભાવેણા દરબાર રે દાણરાજની કુંવર,
 બાને જાવાં તે નગર સાસરે.
 નવલા તે જોશીડા તેડાવીઆ,
 જોજો મારે બાકુંવરના જોશ રે દાણરાજની કુંવર,
 બાને જાવું રે નગર સાસરે.
 નવલા તે સોનીડા તેડાવીઆ,
 ઘડયે ઘડયે બાકુંવરની જાલ રે દાણરાજની કુંવર.
 બાને જાવાં તે નગર સાસરે.

સૂરતથી હીરલા મગાવીઆ,
જડયે જડયે બાકુંવરની આલ રે દાહરાજની કુંવર,
બાને બાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે સૂતારી તેડાવીઆ,
ઘડયે ઘડયે બાકુંવરની વેલ્ય રે દાહરાજની કુંવર,
બાને બાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે લુવારી તેડાવીઆ,
ઘડયે ઘડયે બાકુંવરના દીવડા રે દાહરાજની કુંવર,
બાને બાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે રંગારી તેડાવીઆ,
રંગે રંગે બાકુંવરના દીવડા દાહરાજની કુંવર,
બાને બાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે દોશીડા તેડાવીઆ,
વેાર્યાં છે કાંઈ બાકુંવરનાં ચીર રે દાહરાજની કુંવર,
બાને બાવાં તે નગર સાસરે.

નવલા તે મણીઆરા તેડાવીઆ,
સારે લાવ્યે બાકુંવરનો ચુડલો દાહરાજની કુંવર,
બાને બાવાં તે નગર સાસરે.

નવલાં તે કસુંબી તેડાવીઆ,
સારી રંગ્યે બાકુંવરની ચુંદડી દાહરાજની કુંવર,
બાને બાવાં તે નગર સાસરે.

હાલારથી હાથીડા મંગાવીઆ,
હીધા છે કાંઈ બાકુંવરની સાથ રે દાહરાજની કુંવર,
બાને બાવું તે નગર સાસરે.

રનીયાળી રાત

- સાત સાત આપી રે બાને વેલડી,
ઉપર આખ્યા ઇંડાવાળા રથ રે દાશરાજની કુંવર,
બાને જાવાં તે નગર સાસરે.
- સાત સાત ઓસરીએ આણું પાથર્યા,
જોવા મળ્યું ભાવેણાનું લોક રે દાશરાજની કુંવર,
બાને જાવાં તે નગર સાસરે.
- કાકા બાપુએ બાને તેડાવીયાં,
કે'જો બા કાંઈ કરીઆવરની ખોટ રે દાશરાજની કુંવર,
બાને જાવું તે નગર સાસરે.
- ઘણી ખમ્મા કાકા બાપુ તમને,
આજને સમે મારા બાપુ હોય રે દાશરાજની કુંવર
બાને જાવું તે નગર સાસરે.
- માથું ઓળીને લીધાં મીઠડાં,
કે'જો બા કાંઈ કરીઆવરની ખોટ રે દાશરાજની કુંવર,
દાશરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.
- માને મળીને રોયાં ધૂસકે,
નથી મારે માડીજાયો વીર રે દાશરાજની કુંવર,
દાશરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.
- રૂપસંગ દેવીસંગ બાના કોકલા,
ધ તમારે માડી જાયા વીર રે દાશરાજની કુંવર,
દાશરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.
- ઘટારીએથી બાનો સાયબો જોઈ રહ્યા,
ક્યારે આવે ભાવેણાનાં રૂપ રે દાશરાજની કુંવર,
દાશરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

મેડીએથી બાનો સાસરે જોઈ રહ્યા,
ક્યારે આવે ભાવેણાનાં તેજ રે દાહરાજની કુંવર,
દાહરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

ગોખેથી બાની શોકયું જોઈ રહી,
ક્યારે આવે ભાવેણાનું સાલ રે દાહરાજની કુંવર,
દાહરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

સાતે શોકયું તે આવી મળવા,
ચાંખ્યાં છે કાંઈ રૂઢિયાની સાથ રે દાહરાજની કુંવર,
દાહરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

સાતે શોકયુંની આપેત્ર ચુંદડી,
ઓઢાડી ને કાળી પાડી ચીસ રે દાહરાજની કુંવર,
દાહરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

અગર ચંદણનાં વાઢયાં કાકડાં,
તૂળસીનો નવ રાખ્યો કાંઈ પાર રે દાહરાજની કુંવર,
દાહરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

સોનલા વરણી તે બાની એ' બળે,
રૂપલા વરણો ઉડે છે કાંઈ ધૂંસ રે દાહરાજની કુંવર,
દાહરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

હાથી જૂરે રે બાના ચોકમાં,
ઘોડા જૂરે ઘોડાની ઘોડહાર રે દાહરાજની કુંવર,
દાહરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

સાચા મોતીની બાની મોજડી,
જઈ વીંખાણી જમનગર દરબાર રે દાહરાજની કુંવર,
દાહરાજનો દીવડો હાલ્યો સાસરે.

દાદુભા

[બાવનગરના આ ફટાયા રાજ ચશરવી મહારાજ વજેસગજના ઓરમાયા ભાઈ હતા. શીહોરમાં જ રહેતા. ત્યાંથી બાવનગર દરીઆનું પૂજન કરવા જતાં સાવકી માતાના વિષ-પ્રયોગથી એના પ્રાણ ગયાનું કહેવાય છે. વડારણ્યે જ રચેલો આ રાસડો છે.]

૬

સાવ રે સોનાનાં સોળ સોગઠાં,
રે રંગે રૂપાની ચોપાટ રે.
ભેરૂ ભડીને બેઠા રમવા,
રે રમ્યા બાણ્યું બેચાર રે.
લખી કાગળ વજેશંખ મોકલે,
રે દાદુભા દરીઓ પૂજવા આવે રે.
સો રે ઘોડાં ને હજાર હાથીડા,
રે દાદુભા દરીઓ પૂજવા જાય રે.
ઓરડે ઉભાં માતાજી બોલીયાં,
રાખો આપડાં રાજવડાંની રીત રે.
સોપારી મેલીને દરીઓ પૂજને,
એ છે આપડાં રાજવડાંની રીત રે.
કેડે કટારાં ભાઈને વાંકડાં,
રે ભાઈને મઢેલી તરવાર રે.
માથડે મેરાડાં ભાઈને મોળીઆં,
રે ભાઈને ખાંભે ખાંતીલો ખેસ રે.
ખાંચે બાળુખંધ બેરખા,
રે ભાઈને દસે આંગળીએ વેઠ રે.
પગે રાઠોડી ભાઈને મોજડી,
રે ભાઈની ચટકતી છે આદ્ય રે.
રાશી ઘોડી ને પીળો ચાખખો,

રે દાદુલા પાતળીઆ અસવાર રે.
 લીલું નાળીએર ને પીળો કળશીયો,
 રે દાદુલા દરીઆ પૂજવા જાય રે.
 ઢાલ નગારાં વાગે શોભતાં,
 રે એને લોક ભરે સલામ રે.
 ત્યાંથી દાદુએ ઘોડી ખેલવી,
 રે આવ્યો દરીઆ મોઝાર રે.
 સોપારી મેલીને દરીઆ પૂજ્યો,
 રે રાખી રાજવડાની રીત રે.
 દરીઆ પૂજને પાછા વળીયા,
 રે આવ્યા નાનલખાને મો'લ રે.
 થાળ ભર્યાં રે છગ મોતીએ,
 રે ઉપર સરીક્ષણ ખેચાર રે.
 પે'લાં વધાવ્યા કમળ કુલડે,
 રે પછી અડદ કેરે દાણે રે.
 કળશમાં કામણ કીધલાં,
 રે ગોઝારણ નાનલખાનાં કામ રે.
 ત્યાંથી દાદુનાં માથાં દુખીઆં,
 રે દાદુનાં મોઢડાં કાળાં મશ રે.
 ઉઠો રજપૂતો ઉઠો હલ કરો,
 રે જાણું માતાજી દરબાર રે.
 ઢાલ નગારાં વાગે ધ્રુશકે,
 રે એને લોક ભરે સલામ રે.
 મૂઠી મરડીને લીધાં મીઠડાં,
 રે એનાં મોઢડાં કાળાં મશ રે.
 માતા મુણલખાએ પૂછીયું,
 રે દાદુનાં મોઢડાં કાળાં મશ રે.

મારા સાવજને કેણે સાંકળ્યો,
 રે દાદુનાં મોઢડાં કાળાં મશ રે.
 ઘોડયે જીવણીઆ ઢાળ્યે ઢોલીઆ,
 રે સાચા મશરૂની તળાઈ રે.
 અટલસુનાં રે ઓશીકડાં,
 રે સાચા ભેરવના ઓછાડ રે.
 ચૈતર વૈશાકના તડકા હોયલા,
 રે અમારાં માથડાં ફાટી જાય રે.
 ઘોડયે જીવણીઆ છોડયે રોઝડી,
 નગરના વૈદડા તેડાવ્ય રે.
 નાડયું થોલીને વૈદુ' ઓલીયા,
 રે આમાં કેતુ'ય નથી કામ રે.
 મારા દાદુને કેણે હાકલ્યો,
 રે કેણે ખીલી લીધી જીલ રે.
 બોલ્યે દાદલલા બોલ્યે દીકરા,
 એક આપણ કરીએ દલની વાત રે.
 તેડાં આવ્યાં માડી શ્રીરામનાં,
 વાતુ' કરશું બોલ્યે અવતાર રે.
 પાછલે પરોડીએ પરાણ છાંડીયા,
 રે દાદુનો કાળો થીયો કકળાટ રે.
 અગર અંદણનાં વેયાં લાકડાં,
 રે એને સુખડનો નૈ પાર રે
 સોનલા સરખી દાદલની ચ્હે બળે,
 રૂપલો ઉડે લાઇનો ધુ'સ રે.
 રાણીયું રૂવે રે રંગ મોલમાં,
 દાસીયું ડેલીને દરબાર રે.

રમકડાં

ગંભીર, અર્થભરપૂર રાસડાઓની સૃષ્ટિમાંથી આપણે આ રમકડાંના પ્રદેશમાં દાખલ થઈએ છીએ. રાસડા લેનારી મંડળી જ્યારે મસ્તીએ ચડે ત્યારે ભાત ભાતની નૃત્ય-લીલા કરવા તલસતાં એનાં ઉન્મત્ત અંગોને તાલ અને ઢાળની આ વિધવિધ રમતો રમવી ગમે છે. રાસડે રાસડે જાણે કે નવી રમતોનાં નરો ચંડ છે. હાથ પગનાં ડોલ-નોમાં કોણ જાણે કેટલાંયે તાલ સંતાકુકડી રમે છે.

આ રમકડાંની અદર પંખીના કિલકિલાટ કે પતંગીઓની પાંખોના રંગબેરંગી ફરફરાટો જેવી મનોહર, તાલસ્વરોની કુદાકુદ છે. અર્થનાં ઉંડાણ કાંઈ કદાચ નહિ થે હોય. બસ ફક્ત અકેકેક ઉમળકા-માંથી આ પ્રત્યેક રાસ છૂટ્યો લાગે છે. રનેહનો, હર્ષનો કે રોષનો એકજ ઉમળકો શરૂઆતની એક બે રસતરબોળ પંક્તિઓમાં ઉછળી પડે છે. અને પછી તે એને બહેતો રાખવા માટે અમુક ચોક્કસ જ શબ્દોની ધારા ચાલુ થાય છે. પતંગને ચગાવવા જેમ દોર છૂટો મુકાય તેમ આ એક એક ઉમળકાને અગર કલ્પનાને જમાવવા માટે દાતણ, નાવણ, ભોજન, પોદણ, ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ વર્ણવાય છે. અગર અંગ પરનાં એક પછી એક વસ્ત્રાભૂષણોની હોંશો ને અકાંક્ષાઓ જોડી દેવાય છે.

પરંતુ તેમ છતાં એ બધાં કેવળ જોડકણાં તો નથી જ. પક્ષી-ઓના કિલકિલાટમાં કે મોળ-ઓના કલકલ નાદમાંયે અર્થ તો છે. તેમ આમાંયે છે. દાતણ, નાવણ, ભોજન વગેરેની અગર કાંખીયું-કડલાં, ઝરમર-તુળસી, ગુજરી-સુડલી કે ટીલડી-નથડી વગેરેની આ રાસ્તામાં રચાયલી ગોઠવણો કાંઈ ધરના આરડાનાં ખુરસી ટેબલ જેવી કૃત્રિમ ગોઠવણો નથી. માત્ર શબ્દોની એ ગોઠવણો નથી. પણ ઉમળકાઓ ઝીલવાનાં એ સજીવન અને ભાવભરપૂર અંગો છે. બહાલાં સ્વજનને કે વિરલ મહેમાનને સત્કારવાનો ઉમળકો અંતરમાં આવવાની માથે-

સાથ જ એ સત્કારનાર હૃદયને પ્રિયજન અતિથિની આખા દિવસની આતિથ્ય-વિધિ યાદ આવી જાય છે. તેમ જ સુંદરીઓ પોતાના વસ્ત્રો પ્રત્યે જ્યારે અમુક ઉમળકે અનુભવે છે, ત્યારે એને એના સૌભાગ્યના શણગારો વિષે-નાનાં મોટાં બધાં-વસ્ત્રાભૂષણો વિષે અંતરમાં ગલગલીઓ થાય છે. હુલ્લાસ, આકાંક્ષા કે પ્રીતિના ઉભરા કાઢવા માટે આથી વધુ સ્વાભાવિક અન્ય કંઈ વાતો હોય ? મારલીના એકધારા સૂર પર જન્મ નાગની ફેણુ ડોલી ઉઠે છે, તેમ નારી-હૃદયની પ્રત્યેક મધુર કલ્પના કે ઉર્મિ આંહી રાસડાના એકધારા તાલ-સૂર પર હીલોળા હ્યે છે. અસલની સુંદરીઓએ રવરોને તથા શબ્દોને કેટલી મમતાથી લાડ લડાવ્યા અને રમાડ્યા છે તે જ્ઞાન આ રાસડાઓ કરાવી આપે છે.

આ ગરબા લેનારીઓને પોતાના ગામની સમાજ-રચનાનું કેટલું તીવ્ર જ્ઞાન હતું તે પ્રથમના-ઉધડતા રાસમાંથી જોવાય છે. પોતાનો એક ગરબો તૈયાર કરવા માટે ગામના બધા કારીગર ‘વીરા’ઓને બોલાવે છે. અને આખરે એ ગરબો રમવા ગામની સ્ત્રીઓને સાદ કરે છે, તેમાંય વહુવારોને ને દીકરીઓને સ્વપ્ન બેદ પાડે છે. વહુઓથી ગરબો ગવડાવાય નહિ. એકલાં સ્વર કાઢતાં મલાજો વૂટે. માટે એ તો ઝીલે; અને ગવરાવે દીકરીઓ. આ રીતે સુતારથી માંડી ગામના સમસ્ત કારીગર જુમાજને હાથે તૈયાર થતાં એ ગાંડવી અને એ ગરબો તો પરસ્પર સંકળાયેલા આખા સમાજ-જીવનની સૂચક મૂર્તિ-Symbol of rural Communal life-જેવા હતા.

અસલી અલંકારોની થોડી સમજવટ જરૂરની લાગે છે :—

કડલાં ને કાંખીઓ : પગમાં પહેરાવાનાં.

ચુડલી ને ગૂજરી : હાથમાં ”

ઝરમર ને લૂળસી : ડોકે ”

ઠાળીઓ ને વેળીઓ : કાનમાં ”

નયડી ,: નાકમાં ”

દીલકી : લલાટે ચોડવાની.

પછી તો જટલા શણગારો સાંભરે તેટલી વાર રાસડો ચાલ્યા કરે.

૬૩

મારી સાહેલીનું બેડલું

છલકાતું આવે બેડલું,

મલપતી આવે નાર રે મારી સાહેલીનું બેડલું—

છલકાતું

મારા ગામના સૂતારી રે વીરા તુજને વીનવું,

મારી માંડવડી ઘડી લાવ્ય રે મારી સાહેલીનું બેડલું—

છલકાતું

મારા ગામના હુવારી રે વીરા તુજને વીનવું,

મારી માંડવડી મઠી લાવ્ય રે મારી સાહેલીનું બેડલું—

છલકાતું

મારા ગામના રંગારી રે વીરા તુજને વીનવું,

મારી માંડવડી રંગી લાવ્ય રે મારી સાહેલીનું બેડલું—

છલકાતું

મારા ગામના કુંભારી રે વીરા તુજને વીનવું,

મારે ગરબે કોડીયાં લાવ્ય રે મારી સાહેલીનું બેડલું—

છલકાતું

મારા ગામના પીંજરી રે વીરા તુજને વીનવું,

મારે ગરબે દીવેટયું લાવ્ય રે મારી સાહેલીનું બેડલું—

છલકાતું

મારા ગામના ઘાંચીડા રે વીરા તુજને વીનવું,

મારે ગરબે તેલ પૂરાવ્ય રે મારી સાહેલીનું બેડલું—

છલકાતું

રહીયાળી રાત

મારા ગામના મોતીઆરા રે વીરા તુજને વીનવું,
મારો ગરબો ભલેરો શણુગાર્ય રે મારી સાહેલીનું બેડલું—
છલકાતું

મારા ગામની વહુવાર રે ભાભી તમને વીનવું,
મારો ગરબો ભલેરો રમાડો રે મારી સાહેલીનું બેડલું—
છલકાતું

મારા ગામની દીકરીઓ રે બેની તમને વીનવું,
મારો ગરબો ભલેરો ગવરાવો રે મારી સાહેલીનું બેડલું—
છલકાતું

●ગુજરાતની ઠંકરાણીઓ આ અમાણે ગાય છે :

“છલકાતું આવે બેડલું,
“મલકાતી આવે નાર રે મારી લાલ રંગીલીતું બેડલું”

૬૪

ગરબે રમવા આવો

રાધાજીનાં ઉંચાં મંદિર નીચા મોલ, ઝરૂખે દીવા બળે રે લોલ.
રાધા રાણી ગરબે રમવા આવો સાહેલી સહુ ટોળે વળે રે લોલ.
ત્યાં છે મારા નરહરલાઈની ગોરી મુખડલે અમી ઝરે રે લોલ.
ત્યાં છે મારા લાઈની ગોરી હથેળીએ હીરા જડ્યા રે લોલ.
ત્યાં છે મારા લાઈની ગોરી પગડીએ પદમ જડ્યાં રે લોલ.
રાધાજીનાં

[એ રીતે જુદાં જુદાં નામ મૂકીને પાંચ પંક્તિઓ ફરી ફરી ગવાય છે.]

૬૫

ઘરે આવોને !

શેરી વળાવી સજ કંઈ, ઘરે આવોને;
 શેરડીએ વેઈ કુલ, મારે ઘરે આવોને.
 ઉતારા આપીશ ઓરડા, ઘરે આવોને;
 મેડીના મો'લ જ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી૦
 દાતણ આપીશ દાઠમી, ઘરે આવોને;
 કણેરી કાંમ જ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી૦
 નાવણ આપીશ કુંડીયું, ઘરે આવોને;
 ઝીલણીયાં તળાવ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી૦
 ભોજન આપીશ લાપસી, ઘરે આવોને;
 સાકરીઓ કંસાર દેશ. મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી૦
 મુખવાસ આપીશ એળચી, ઘરે આવોને;
 પાન ખીડલાં પચાસ દેશ, મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી૦
 પોઠણ આપીશ ઢોલીઆ, ઘરે આવોને;
 હીંડોળા ખાટ જ દેશ મારે ઘરે આવોને—શેરી વળાવી૦

૬૬

ગુલાબી ગજરા

ભૂલી ભૂલી ભૂલણ મોતી બાગમાં રે,
 મેરા ગુલાબી ગજરા હું તો ભૂલ ગઈ રે.
 તમે દાતણની વેળા ઘરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦
 તમે નાવણની વેળા ઘરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦
 તમે ભોજનની વેળા ઘરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦
 તમે મુસવાસની વેળા ઘરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦
 તમે પોઠણની વેળા ઘરે આવજો રે—મેરા ગુલાબી૦

હીંડોળો

[સહજનંદજી સ્વામીને સંબોધાયેલું લાગે છે.]

§

વડતાળે પુલવાડી હીંડોળો આંખાની ડાળ્ય,
રૂપાં કડાં બે ચાર, વા'લો મારો હીંચે હીંડોળો
આંખાની ડાળ્ય.

સોનાની સાંકળે નાંગરો રે હીંડોળો આંખાની ડાળ્ય,
રૂપાં કડાં બે ચાર, વા'લો મારો હીંચે હીંડોળો
આંખાની ડાળ્ય.

પગે રાઠોડી મોજડી રે હીંડોળો આંખાની ડાળ્ય,
ચાલે ચટકતી ચાલ્ય, વા'લો મારો હીંચે હીંડોળો
આંખાની ડાળ્ય.

કેડે કટારાં વાંકડાં રે હીંડોળો આંખાની ડાળ્ય,
મરગલડી તરવાર્ય, વા'લો મારો હીંચે હીંડોળો
આંખાની ડાળ્ય.

ખાંચે બાબુબંધ બેરખા રે હીંડોળો આંખાની ડાળ્ય,
હસે આંગળીએ વેઠ, વા'લો મારો હીંચે હીંડોળો
આંખાની ડાળ્ય.

માથે મેવાડાં મોળીઆં રે હીંડોળો આંખાની ડાળ્ય,
ખંલે ખાંતીલો ખેસ, વા'લો મારો હીંચે હીંડોળો
આંખાની ડાળ્ય.

૬૮

રંગમાં રોજ્યાં

સોના વાટકડી રે ઠેસર ઘોજ્યાં વાલમીઆ,
 લીલો છે રંગનો છોડ, રંગમાં રોજ્યાં વાલમીઆ.
 કેડ પરમાણુ રે ઘાઘરો સોઈ વાલમીઆ,
 ઓઢણીની બખ્ખે જોડ્ય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમીઆ.
 પગ પરમાણુ રે કડલાં સોઈ વાલમીઆ,
 કાંબીયુંની બખ્ખે જોડ્ય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમીઆ.
 હાથ પરમાણુ રે ચૂડલો સોઈ વાલમીઆ,
 ગૂજરીની બખ્ખે જોડ્ય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમીઆ.
 ડોક પરમાણુ રે દાણીયું સોઈ વાલમીઆ,
 તૂળસીની બખ્ખે જોડ્ય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમીઆ.
 નાક પરમાણુ રે નથડી સોઈ વાલમીઆ,
 ટીલડીની બખ્ખે જોડ્ય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમીઆ.
 કાન પરમાણુ રે ઠોળીઆં સોઈ વાલમીઆ,
 વેળીઆંની બખ્ખે જોડ્ય, રંગમાં રોજ્યાં વાલમીઆ.

૬૯

છેલ રમે ગેડી દડે

સોના ઇંઢાણી રૂપા બેડલું રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 પાણીડાં ગઈ'તી તળાવ રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 કાંઠે તે કાન ઘોડાં ખેલવે રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 કાન મને ઘડુલો ચડાવ્ય રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 તારો ઘડો તે ગોરી તોછડો રે છેલ રમે ગેડી દડે,
 તું છે મારા ઘરડાની નાર રે છેલ રમે ગેડી દડે.
 ફટ રે ગોઝારા ફટ પાપીઆ રે છેલ રમે ગેડી દડે,

રહીયાળી રાત

તું છે મારો માડી બયો વીર રે છેલ રમે ગેડી દડે,
કડય રે હીંચાળી ઘડો મેં ચડયો છેલ રમે ગેડી દડે,
તૂટી મારા કમખાની કસ રે છેલ રમે ગેડી દડે,
ભાઈ રે દરજીડા વીરા વીનવું રે છેલ રમે ગેડી દડે,
ટાંકય મારા કમખાની કસ રે છેલ રમે ગેડી દડે,
બાંયે તે લખ્ય મારી બેનડી રે છેલ રમે ગેડી દડે,
ખડપે તે લખ્ય મારી શોકય રે છેલ રમે ગેડી દડે,
સાડલે તે લખ્ય સાસુ સાસરો રે છેલ રમે ગેડી દડે,
ધુમટે તે લખ્ય મારો બાપ રે છેલ રમે ગેડી દડે,
કસે તે ટાંકય ધમર ધુધરી રે છેલ રમે ગેડી દડે,
હૈડે તે લખ્ય નીલા મોર રે છેલ રમે ગેડી દડે,
જતાં તે વાગે ધમર ધુધરી રે છેલ રમે ગેડી દડે,
વળતાં ઝીંગારે નીલા મોર રે છેલ રમે ગેડી દડે.

૭૦

લાલ લાલ જોગી

લાલ લાલ જોગી લભૂત લાલ જોગી રે,
લભૂત લગવું તારી આંખ લાલ જોગી રે—લાલ લાલ૦
સોનીડાને હાટડે ગ્યાં'તાં લાલ જોગી રે,
કડલાં પેરાવતાં વાર લાગી લાલ જોગી રે—લાલ લાલ૦
મણીઆસને હાટડે ગ્યાં'તાં લાલ જોગી રે,
ચુડલો પેરાવતાં વાર લાગી લાલ જોગી રે—લાલ લાલ૦
દોશીડાને હાટડે ગ્યાં'તાં લાલ જોગી રે,
મશરૂ પેરાવતાં વાર લાગી લાલ જોગી રે—લાલ લાલ જોગી૦
માળીડાને હાટડે ગ્યાં'તાં લાલ જોગી રે,
ગજરા પેરાવતાં વાર લાગી લાલ જોગી રે—લાલ લાલ જોગી૦

૭૧

ઢાલણી ૭ રે

સાવ રે સોનાની મારી ઢાલણી ૭ રે.
 રંગે રૂપાના પાયા જાદવરાય ઢાલણી ૭ રે.
 સૂતારવાડે હું ગઈ'તી ૭ રે,
 સૂતાઈ પોઢયા ઢાલીએ ૭ રે.
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી ૭ રે,
 કરો ઢાલણીયુંનાં મૂલ રે જાદવરાય ઢાલણી ૭ રે.
 સોનારવાડે હું ગઈ'તી ૭ રે,
 સોનારી પોઢયા ઢાલીએ ૭ રે.
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી ૭ રે,
 કરો જૂમણીયાનાં મૂલ રે જાદવરાય ઢાલણી ૭ રે.
 માળીઆરવાડે હું ગઈ'તી ૭ રે,
 માળીઆર પોઢયા ઢાલીએ ૭ રે,
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી ૭ રે,
 કરો ચૂડલડાનાં મૂલ રે જાદવરાય ઢાલણી ૭ રે.
 કસુંબીવાડે હું ગઈ'તી રે,
 કસુંબી પોઢયા ઢાલીએ ૭ રે.
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી ૭ રે,
 કરો ચુંદડીયુંનાં મૂલ રે જાદવરાય ઢાલણી ૭ રે.
 લૂવારવાડે હું ગઈ'તી રે,
 લૂવાર પોઢયા ઢાલીએ ૭ રે.
 આવ્ય બાઈ બેસ્ય મારી બેનડી ૭ રે,
 કરો દીવડલાનાં મૂલ રે જાદવરાય ઢાલણી ૭ રે.
 પોઢે મોહનભાઈ પાતળા ૭ રે,
 નાની વહુ ઢોળે વાય રે જાદવરાય ઢાલણી ૭ રે.

હાથે વછૂટયો વીંઝણો છ રે,
 મુખડે વછૂટી ગાળ્ય રે જાદવરાય ઢાલણી છ રે.
 વાળી વહુ રીસે જાય છે છ રે,
 સસરો મનાવા જાય રે જાદવરાય ઢાલણી છ રે.
 સસરાની વાળી ને વળું છ રે,
 જશે ભાઈ પાતળા છ રે.
 રાશ પરાણો હાથમાં છ રે,
 પરાણે પાછી વાળી જાદવરાય ઢાલણી છ રે.

૭૨

મે'માન આવ્યા

મે'માન આવ્યા તો ભલે આવ્યા,
 કેદુની જોતી'તી વાટ મે'માન આવ્યા.
 હેલ્ય ભરી જાઉં ઉતાવળી રે,
 હુંડે હરખ ન માય મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને ઉતારા ચોરડા રે,
 રાજાને મેડીના મોલ મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને દાતણ દાડમી રે,
 રાજાને કણેરી કાંમ મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને નાવણ કુંડીયું રે,
 રાજાને નદીયુંનાં નીર મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને લોજન લાપસી રે,
 રાજાને કઢીચલ દૂધ મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને મુખવાસ એળચી રે,
 રાજાને પાન પચાસ મે'માન આવ્યા.
 મે'માનને પોઢણ ઢાલીઆ રે,
 રાજાને હીંડાળા ખાટ મે'માન આવ્યા.

૭૩

સાચબા મોરા રે !

સાચબા મોરા રે

કડલાં ઘડાવો ઓધાર મારા અંગનાં.

કાચની ચૂડી,

જવેરની રૂડી,

અખૂંકે મારા અંગમાં.

સાચબા મોરા રે

ઝરમર ઘડાવો ઓધાર મારા અંગના—કાચની.

એ પ્રમાણે દરેક અલંકારનું નામ દઈ ગવાય છે.

૭૪

મેલ્યને તીખારો !

સેલડીનો સાંઠો જાણે મધૂર રસ મીઠો

ગાંઠે ગાંઠે રસ પ્યારો પરદેસી તારો,

કૌણ રે કરે પતીખારો.

ઘાઘરો સીવડાવતાં તુને નવ જુગ થઈ ગીઆ,

ઓઢણીમાં મેલ્યને તીખારો—પરદેસી તારો.

કડલાં ઘડાવતાં તુને નવ જુગ થઈ ગીઆ,

કાંબીયુંમાં મેલ્યને તીખારો—પરદેસી તારો.

એ પ્રમાણે દરેક બધાં અલંકારોનું નામ લઈને ગવાય છે.

૭૫

માયા ઉતારીએ ?

આસોપાવલના રાજ હીંચકા બંધાવળે;
અમે તમે દો દો હીંચકીએ બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

માયા ઉતારી રાજ નજરૂંમાં રાખળે;
નજરૂંથી વેગળા મ બળે બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

શોકયની તે સાડ રાજ કડલાં લે આવીયા;
અમ સાડ કાંખીયું ન લાવ્યા બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

શોકયની તે સાડ રાજ શુજરી લઈ આવીયા;
અમ સાડ ચૂડલી ન લાવ્યા બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

શોકયની તે સાડ રાજ ઝરમર લે આવીયા;
અમ સાડ તૂળસી ન લાવ્યા બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

શોકયની તે સાડ રાજ નથડી લે આવીયા,
અમ સાડ ટીલડી ન લાવ્યા બેસો તો રાજ,
અમ રે સાથે તે રાજ માયા ઉતારીએ ?

૭૬

હાલ્ય ગલેમાં

હાર ગજરો હાલ્ય ગલેમાં,
ગુલાબી ગજરો હાલ્ય ગલેમાં.
આવ્ય બંગલેમાં બેસો બંગલેમાં—હાર●

ઉતારા ઓરડા ને મેડીના મોલ છે,
 આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦
 દાતણ દાડમી ને કણેરીની કાંમ છે,
 આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦
 નાવણ કુંડીયું ને નદીયુંના નીર છે,
 આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦
 ભોજન લાપસી ને સાકરીઓ કંસાર છે,
 આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦
 મુખવાસ એળચી ને પાંદ પચાસ છે,
 આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦
 પોઢણ ઢાલીઆ ને હીંડોળા ખાટ છે,
 આવ્ય અંગલેમાં બેસો અંગલેમાં—હાર૦

૭૭,

સૂડો પડ્યો

મારી જવની વાડીમાં સૂડો પડ્યો,
 નાહોલીઓ નાનું બાળ સૂડો મેં ટોચો.
 મારે પગ પરમાણે કડલાં,
 મારી કાંળીએ રતન જડાવ્ય સૂડો મેં ટોચો.
 મારે કેડ પરમાણે ઘાઘરો,
 મારી ઓઢણીએ મોતી જડાવ્ય સૂડો મેં ટોચો.
 મારી ડોક પરમાણે દાણીયું,
 મારી તૂળસીએ રતન જડાવ્ય સૂડો મેં ટોચો.
 મારે હાથ પરમાણે ચુડલીયું,
 મારી ગુજરીએ રતન જડાવ્ય સૂડો મેં ટોચો.

એ પ્રમાણે કાન અને નાકના અલંકારો બોધાય છે.

૭૮

પાંદડી

પાંદડી છેડા ઢળકતો મેલ્ય.

પાંદડી ઘોડીલો વોરૂં તો સવા લાખનો,

પાંદડી, છેડા ઢળકતો મેલ્ય.

પાંદડી ગડ રે ચડું ને પવન ઉતરું—પાંદડી છેડા૦

પાંદડી....ભાઈના હાથમાં રમલ ખેલીઆં—પાંદડી છેડા૦

પાંદડી હાથીડા વોરૂં તો સવા લાખના—પાંદડી છેડા૦

પાંદડી....ભાઈના હાથમાં રમલ ખેલીઆં—પાંદડી છેડા૦

પાંદડી ઝાટીડા વોરૂં તો સવા લાખના—પાંદડી છેડા૦

પાંદડી ક્રીયા ભાઈના હાથમાં રમલ ખેલીઆં—પાંદડી છેડા૦

૭૯

ભૂલી પડી

માન સરોવર ઝીલતાં તળી પડી.

પગ પરમાણે કડલાં લે આવજો,
કાંબીયુંની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦

કેડ પરમાણે ધાવરો લે આવજો,
ઑઢણીની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦

ડોક પરમાણે દાણીયું લે આવજો,
તૂળસીની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦

હાથ પરમાણે ચૂડલી લે આવજો,
મૂજરીની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦

નાક પરમાણે નથડી લે આવજો,
ટીલડીની સરતે ભૂલી પડી માન સરોવર૦

૮૦

તુંબડ સાંધલ તેલની

[માથામાં નાખવાનું આ મધુર સુવાસવાળું તેલ આંખો સ્વ-
હસ્તે ખનાવતી. લગ્નમાં અને કરીયાવરમાં એનો ઉંચો મહિમા મનાતો.
એવા, સોભાગ્યની એંધાણી શા' તેલની ચોરી થાય તે પણ કાવ્યનો
વિષય બની ગયો.]

§

અમદાવાદી બીજડું રે કાંઈ આંબુનું મારે દેશ,
વારી જઈ તુંબડ સાંધલ તેલની.

તુંબડ બીજડવાવીઆં રે કાંઈ વાવ્યાં સો ને સાઠ-વારી જઈ૦
તુંબડ ખાતર નાખીઆં રે કાંઈ નાખ્યાં સો ને સાઠ-વારી જઈ૦
તુંબડ પાણી સીંચીઆં રે કાંઈ સીંચ્યાં સો ને સાઠ-વારી જઈ૦
તુંબડ બીજડ ઉગીઆં રે કાંઈ ઉગ્યાં સો ને સાઠ-વારી જઈ૦
તુંબડ વેલા ચડીઆ રે કાંઈ ચડીઆ સો ને સાઠ-વારી જઈ૦
તુંબડ કુલડ ઉઘડ્યાં રે કાંઈ ઉઘડ્યાં સો ને સાઠ-વારી જઈ૦
તુંબડ નેયાં પડીયાં રે કાંઈ પડીયાં સો ને સાઠ-વારી જઈ૦
તુંબડ વીણી લીધી રે કાંઈ વીણી સો ને સાઠ-વારી જઈ૦
ભાઈ સુતારી વીનવું રે મારી તુંબડ કોરી આલ્ય-વારી જઈ૦
ભાઈ સોનીડઃ વીનવું રે મારી તુંબડ મઢી આલ્ય-વારી જઈ૦
તુંબડ મઢી સારી રે વળગાડી સામી લીંત-વારી જઈ૦
તુંબડ ભરીયલ તેલ રે કાંઈ ભરીયાં સાંધલ તેલ-વારી જઈ૦
ઘરમાં આવ્યા ચોર રે મારી તુંબડ ચોરી જાય-વારી જઈ૦
ભાઈ પગીડા વીનવું રે મારી તુંબડ સગડ કાઢ્ય-વારી જઈ૦
સાચલે સગડ કાઢીઓ રે કાંઈ સુદામડાના ચોર-વારી જઈ૦

ગિરધારી

હાં હાં રે ઘડૂલીઓ ચઢાવ્ય રે ગિરધારી;
 ઘરે વાટયું બેવે છે મા મોરી રે
 બેડલાં ચઢાવ્ય રે ગિરધારી.

તારા હાથની કળાયું રે ગિરધારી,
 બાણે સોનાની શરણાયું રે-બેડલાં૦

તારા હાથની હથેળી રે ગિરધારી,
 બાણે બાવન પડની થાળી રે-બેડલાં૦

તારા હાથની આંગળીયું રે ગિરધારી,
 બાણે ચોળા મગની ફળીયું રે-બેડલાં૦

તારા નાકલીયાની ડાંડી રે ગિરધારી,
 બાણે દીવે છગ્યું માંડી રે-બેડલાં૦

તારા પેટડીઆનો ફાંદો રે ગિરધારી,
 બાણે પૂનમ કેરો આંદો રે-બેડલાં૦

તારા માથાનો અંબોડો રે ગિરધારી,
 બાણે છૂંચો તેજી થોડો રે-બેડલાં૦

તારી આંખનો ઉલાળો રે ગિરધારી,
 બાણે વિજળીનો સખકારો રે-બેડલાં૦

તારા વાંસાનો વળાકો રે ગિરધારી,
 બાણે સરપનો સડકો રે-બેડલાં૦

લોક-શબ્દોનો કોષ

[ગુજરાતી ખંદેન ભાષાઓને તળપદના કાઠીઆવાડી શબ્દો સમજવા
મફત પડે છે તે રવાનુસવ પરથી આ કોષ આપ્યો છે.]

અ

અસતરી : આ
અંજવાળાં : પ્રકાશ
આરડીયા : આરડા
આકળાં : આકુળ બ્યાકુળ
આણાં : સાસરે જતી દીકરીને
અપાતી વસ્ત્રાલંકારોનો

પહેરામણી

આખ હઠી : આંખ દુઃખી
ગોતર : ઉત્તર
ઓળાળ : ચૂલામાં છાણા લાકડા
ગોઠવવાં
અણુવટ : પગની આંગળીના ધરેણા
અત ઘણું : અતિશય
આગમજયો ખેટડો : વિવાહ પહે-
લાંજ સ્ત્રીને જન્મેલો દીકરો
અણસાર : ચહેરાનો એક સરખો ઘાટ
અમલીઆં : અફીણ
ઓશીયાળો : પરવશ
ઓડા બાંધવા : છુપાઇને આડા
હમા રહેવું

ક

કવળી : નાની
કાણીએ : કાણે
કચોળે નય (દ્રુધ) : હલોહલ
હમરાય
કાછલાં : કટકા
કલેથા કુંવર : કનૈયા જેવો
રૂપાળો પુત્ર
કરંડ : ટોપલા

કાડયુ : ઢોર બાંધવાની લાંબી

જગ્યા : ગમાણ

કાજી : સુદર
કાંખીઆં : કાપડાની બગલનો ભાગ
કવળું : કપરું-વિકટ
કકોડી : એ નામનું સુગંધી ઝાડ-
નહાવાની ઔષધિ

કડકાંઈ : ગુમાન

કાળડાં બાહુ : ભે સો

કસુળી : કપડાં રંગનારાંઆ

કરીઆવર : દીકરીને કરેલી પહે-
રામણી

કાગેરી કામ : કરેણુ નામના કુલ-
ઝાડની ડાળખી

ખ

ખરલાની ત્રાક : ખરા લોઢાની
મજબૂત ત્રાક

ખોરડા : ઘર-કુટુંબ

ખીલી લેવી (જામ) : સીવી લેવી
વાચા હરી લેવી

ખડપો : કાપડાની પાછળનો ભાગ

ગ

ગજયો : રંગેલી ગજ : ચાળીયું

ગોરાંદે : સુંદર પત્ની

ગોઝારણુ : હત્યા કરનારી

ગોંદરો : ગામનું પાદર, જ્યાં માંચા
ભેંસો એકઠી થાય

ઘ

ઘરડું : ઘર

ઘડૂલો : ઘડો

જોંટયો : જંધી ગયો

ધારણ મેલીઆં : ગાઠૂનિડા

આત્રી ગઇ

ધાંજુરાં : ઘણાં-હંડાં

વરચોળું : પરણ્યા પછી સ્ત્રીને

પહેરવાનું મંગળ વસ્ત્ર

સાડહાર : ઘોડા બાંધવાનો તખ્તો

ચ

ચૂડાળી બહેન : ચૂડલાવાળી-સૌં-

ભાગ્યવતી બહેન

ચાપેથી : ઝડપથી

છ

છાટ : છાટરાં

છીડી : વાટચમાં પડેલો નાનો
દરવાજો

જ

જીવણ : પતિ

જાણાં : જાણનારા-જ્ઞાની

જાહેરી જાન : સંખ્યાબંધ માણુ-

સોવાળી જાન

જાચું હીર : સાચું હીર

ઝ

ઝંઝડું : ખંખેરડું

ઝીંડવા : કપાસનાં લીલાં કાલાં

ઝંતરી : ઝંત્ર નામનું વાજંત્ર

વગાડનાર રાવળ લોકો

ઝાલ : આકોટા જેવું કાનનું ધરણું

ઝીંગારે : ટોંકે

ઝોટીડા : બેંસો

ઝીલડું : પાણી ભરડું

ટ

ટાલા : ઢાંચો (માથાની)

ટાડલીઓ : ટાડલો-કમાડ હપરનું

બ.રસાબ

ટોચો (ચૂડલો) : ખેતરમાંથી સૂડા

નામના પંખીને

કરાડડું. ખેતર-

માંથી પંખી ક-

સાડનારને 'ટામો'

કહે છે.

ઠ

ઠંમરા : માળાના મોટા પારા

ઠોંઠ : તમાચો

ડ

ડાળીઆ : બાળ

ઢ

ઢરગન ખૂબ ભેરથી

ત

તેવતેવડી : સરખી વચની

તીયા : ત્યાં

તરકડલા : સૂર્યનો તાપ

તરવારે ત્રણ કૂમકાં : મોટાઇની

નિશાની-મોટાઇ-મગરખી

તોલડી : દોળી-માટલી

ત્રંબાળુ :

તલધારી લાપસી : એક જાતનો

ચોસલાં પાંડલો કસાર

તીખારો : ચીનગારી

તળી પડી : પગનાં તળીયાં આગાં

થઇ ગયાં

દ

દખણ : દક્ષિણ

દખણીનાં ચીર : દક્ષિણી વસ્ત્રો

દોશીડા : કાપડના વેપારી

દુવાગણ : અણમાનીતી

ધ

ધમળા : રંગવાળા બજદો

ધાબળી : કામળી

ધોણું : ધોવાનાં કપડાં

ધ્રીશ્રી : દીકરી
 ઘોળીડા : બળદ
 ઘોડીને : ઘોડીને
 ઘોળુડાં ઘણુ : ગાયો
 ઘૂબકો : ફરકો

ન

નેવળી : નૂપુર
 નેરા : નહેર જેવી નાની નાની
 નગટાવણું : કોતરાવણું
 નખખોદ : નાશ
 નેયાં : નૂંબડીને બાજુની ન ના
 નૂંબડા
 નાગરણું : બાજુ (ન. સાથે)
 નાણીનીઆ : પતિ

પ

પરબતડી : ગાતરી
 પાહોલીઆ : પગ
 પાળીડાની હાથું : સ્ત્રીઓ મળીને
 પાળી બરવા જાય તે
 પારેવડાં : પારેવાં-કપૂતર
 પારખાં : પરીક્ષા
 પીરીયું : પીયર
 પેટ : સત્તાન
 પસલીઆત વીર : ખડેનને વીર-
 પસલી દેનારા ભાઈ
 પાસાબંધી કેશીયું : અસલના
 કાઠીઓ વગેરે કામેના મરદો
 પહેરે છે તેવી, છાતીની એક
 બાજુએ કસો વડે બંધાતી, ચપો-
 ચપ બાંધે વાળી બંડી
 પસેણો : લાકડી

ફ

ફલ ફગરનો ઘાઘરો : ઘેરદાર ઘાઘરો
 બ
 બાલડીયા : બોલેલા શબ્દો

બેલાડય : સાથે સાથ : બેડીમાં
 બલોયાં : ચૂડલા
 બાંધણી : દોરા વળી બાંધી બાંધીને
 ભાત પાડેલી હોય તેણું બોલણું
 બુલાખ : મુસલમાન સ્ત્રીઓને નાકમાં
 પહેરવાની વાળી

બબીઆ : ટુભા

ભ

બીનલો : રથામ
 ભાડાતી : ભાડે ગાડું હાંકનાર
 ભેડા : કનારા
 ભાવેણું : ભાવનગરનું લાડકવાયું
 નામ.

મ

માણો : પેટમાં હચાળે ચંડ છે
 તે દર્દ
 મૂછ તણુ લીંણુ : મોટાઈ અને
 બહાદુરીની નશાની. બહાદુર હોય
 તેને હદેશીને કહેવાય છે કે “એની
 મૂછ તણુ લીંણુ લટકે છે.” એટલે
 કે, એવી ભરાવદાર મૂછો એ રાખે છે.
 મોઢે મશ ઢળી : મઢોં ઝાંખું પડયું
 મોળણું : કાપણું
 મોળીઆં : કાપડાની બાંધે ચોડેલી
 સોનેરી કોર

મલ્ગર : ધટાદાર

મોકળાણુ : છટ. સ્વતંત્રતા

મોર (વાંસાના) : બરડાનો વચલો
 ભાગ.

માણીગર : વીર પુરુષ.

મીઠાશુંની જાકંમ છાળ : મીઠાઈની
 છૂટે હાથે મિજબાની

મોરીયું : દોરને મઢોંયે બાંધવાની
 દોરી

ગાફી : લાલ કપડાના પૂરમટ

(ગાડા ઉપરનું)

મોરલા (કેડીયાના) : કેડીયાની
ખીઠ પર બન્ને બાજુ દોરા
વતી સીવીને કરેલી નકસી
માણીઆરા : ચૂડલી વગેરે સામાન
" વેચનારાઓ

માંડવડી : માંડવો ગરળી
મોતીઆરા : મોતી, સોનાના
વરખ, સતારા, વગેરે શોભાનો
સામાન વેચનારા,

૨

રઠીયાળી : સુંદર
રથડા : બળદ બેડીને ચલાવાતો
મોટી ઘંટીઆ
રોતાં રસકતાં : અત્યંત રડતા
રહ રહ રેવે : છાતીફાટ રડે
રીડીયા : ખૂમાખૂમ
રાજેસર : રાજેશ્વર
રેણાક : રહેઠાણ-વતન
રોઝડી : રોઝી જાતની ઘાડો
રાશ : દોરડું
રમલ : પાસાની રમત

૩

લેલાટ : લલાટ
લધ્ધર વધ્ધર : ફાટેલો
લોખ્યું : સોજા (ચાણુક અગર
લાકડીના પ્રહારના)
લાંક : કોર

૩૫ : અટલસ

૪

લાળોયો : લાલોળ ન મના
શંગિનો છોડ.
લકવાર : વહુ
વેરાણુ : દુશ્મન (સ્ત્રી જાતિ)
વંછીયા : પગની આગળીનાં વેરાણ
લાવ : લગામ
વખડાં : વિષ
વેર : વેરી

૫ શ

શીયાક : શાક

૬

નમકાવેલો : તળેલો
સાયબો : પતિ
સમસમવું : ખીડાવું
સમદર લેર : સમૂદ્રની છાજ
સોડ : ઘાણુ-નાશ
સુવાગણુ : સૌભાગ્યવતી-માનેતો
સોઝાડવો : મારવો
સોનાની શરણાયે : શરણાઈના
વાલ વડે થતાં શુભ શકુને
સારથીઆ : સાથીઆ
સાંધલ તેલ : ધુપેલ તેલ

૭

હમચી ખુંદવી : રાસડા રમવા
હલકે : જલદી
હેલ્ય : પાણીનું ખેડું

મૌર્ય સાહિત્ય મંદિર

ના

આ વર્ષનાં પ્રકાશનો

૩૦

૧. ૧. ૧૯૬૦ - ૧૯૬૧

૨. ૧. ૧૯૬૧ - ૧૯૬૨

૩. ૧. ૧૯૬૨ - ૧૯૬૩

૪. ૧. ૧૯૬૩ - ૧૯૬૪

૫. ૧. ૧૯૬૪ - ૧૯૬૫

૬. ૧. ૧૯૬૫ - ૧૯૬૬

૭. ૧. ૧૯૬૬ - ૧૯૬૭

૮. ૧. ૧૯૬૭ - ૧૯૬૮

૯. ૧. ૧૯૬૮ - ૧૯૬૯

૧૦. ૧. ૧૯૬૯ - ૧૯૭૦

૧૧. ૧. ૧૯૭૦ - ૧૯૭૧

૧૨. ૧. ૧૯૭૧ - ૧૯૭૨

૧૩. ૧. ૧૯૭૨ - ૧૯૭૩

૧૪. ૧. ૧૯૭૩ - ૧૯૭૪

૧૫. ૧. ૧૯૭૪ - ૧૯૭૫

૧૬. ૧. ૧૯૭૫ - ૧૯૭૬

